

De stadszegels van Maastricht tot in de zestiende eeuw

Een onderzoek naar hun gebruik, hun afbeeldingen en betekenis als kenbronnen voor de institutionele geschiedenis

G.H.A. Venner

Inleiding

In een tijd waarin nog weinig mensen konden lezen of schrijven en handtekeningen nauwelijks voorkwamen, was het zegel het meest verbreide middel om een op schrift gestelde overeenkomst of wilsuiting te bekrachtigen. Het zegel dat op een akte was gedrukt of op een perkamenten strook aan een akte hing, was een bewijsmiddel. Het verleende, zoals nu de handtekening, aan de akte bewijskracht, hetgeen betekende dat aan de akte geloof moest worden gehecht. Het zegel werd benut door personen die grote autoriteit bezaten. De paus, de keizer en koningen waren de eersten die een zegel gebruikten ter bekrachtiging van de door hen uitgevaardigde oorkonden. Zij werden gevolgd door bisschoppen, edelen, kapittels, steden en sedert de dertiende eeuw ook door schepenen, de plaatselijke rechters en bestuurders.

Het zegel bevat een omschrift dat meestal de naam van de eigenaar van het zegel(stempel) vermeldt, en een figuratieve voorstelling, waardoor ook de ongeletterde het zegel en zijn eigenaar kon herkennen. Aangezien het zegel in de eerste plaats het bewijsmiddel van de juistheid van de inhoud van de oorkonde was, werd in omschrift en afbeelding doorgaans de positie van de zegelvoerende persoon of instelling tot uitdrukking gebracht. Op de zegels van de keizer wordt deze zittend op een troon met scepter en rijksappel afgebeeld. De zegels van abdijen, kapittels en kloosters bevatten vaak de betreffende patroonheilige, terwijl landsheren op hun zegels in het harnas en te paard worden weergegeven. Het zegel was dus tevens een statussymbool. Het vervulde een representatieve functie, zodat aan de afbeelding de nodige zorg werd besteed. Deze afbeelding was, gezien de geringe plaatsruimte, het resultaat van bewuste keuzes.¹

1 Zie ter inleiding het standaardwerk: E. Kittel, *Siegel*. Bibliothek für Kunst und Antiquitätenfreunde 11 (Brunswijk 1970). Zie ook: R. Laurent, *Sigillografie* (Brussel 1986); A. Stieldorf, *Siegelkunde*. Basiswissen. Hahnsche Historische Hilfswissenschaften 2 (Hannover 2004).

Zegels zijn vaak fraaie producten van de goud- en zilversmeedkunst. Het zegel is immers een positieve afdruk van een matrijs of zegelstempel dat in metaal, in zilver, messing of brons, werd vervaardigd. Deze matrijzen zijn in de regel producten van zilversmeden. Het middeleeuwse zegel is derhalve vaak de wassen afbeelding van een kunstwerk op klein formaat, een kunstwerk dat bovendien meestal vrij nauwkeurig te dateren is, omdat het zegel aan gedateerde oorkonden hangt.²

Ook de steden bezaten een zegel dat deze hechtten aan door hen aangegane overeenkomsten. Het oudst bekende stadszegel is dat van Keulen, vervaardigd volgens Diederich in de jaren 1114-1119. Het Keulse voorbeeld werd gevolgd door andere steden zoals Aken. Honderd jaar later, in de dertiende eeuw, was het stadszegel reeds zo'n normaal verschijnsel dat elke plaats die de status van stad verwierf, een zegel aanschafte. Zeker voor de steden gold dat het stadszegel een statussymbool was.³ Uit het bovenstaande blijkt reeds dat met name de oudste stadszegels de aandacht verdienen. Zegels kunnen als historische bronnen fungeren. Het oudste stadszegel kan bijvoorbeeld een aanwijzing geven ter beantwoording van de vraag wanneer een plaats stad werd, indien de periode van de stadswording niet uit andere bronnen te achterhalen is.

Aan de zegels van de stad Maastricht is in het verleden al enige aandacht besteed. Reeds in een anoniem verschenen historische bijdrage in het *Annuaire de la province de Limbourg* van 1829 worden drie stadszegels, met name de beide oudste, beschreven en in steendruk afgebeeld, en wel in het kader van beschouwingen over het stadswapen.⁴ Vanuit gelijke optiek behandelde Alexander Schaepkens in 1851 dezelfde drie stadszegels. Zijn bijdrage is geïllustreerd met litho's van de zegels vervaardigd naar tekeningen van zijn hand.⁵ Een overzicht van de tot dan toe bekende zegels verscheen in 1899, toen J.M.H. Eversen en J.L. Meulleners "De Limburgsche gemeentewapens vergeleken met de oude plaatselijke zegels" beschreven. Voor zover het de periode tot omstreeks 1550 betrof, bespraken zij in totaal vijf zegels. Slechts de twee jongste van deze zegels beschouwden

2 R. Kahsnitz, *Typare und Wachssiegel im Rheinischen Landesmuseum Bonn* (Düsseldorf 1970) 1-2; M. Wishaupt, 'Beknopte geschiedenis van het Maastrichts goud- en zilversmedenambacht', in: I.L. Szénassy, *Maastrichts zilver* (Maastricht 1978) 24.

3 Zie algemeen: T. Diederich, *Rheinische Städtesiegel*. Rheinischer Verein für Denkmalpflege und Landschaftsschutz Jahrbuch 1984/85 (Neuss 1984).

4 'Continuation de la description des monumens de la ville de Maestricht, avec indication des principaux souvenirs historiques qui s'y rattachent', *Annuaire de la province de Limbourg rédigé par la Société des amis des sciences, lettres et arts établie à Maestricht. Année 1829* (Maastricht 1829) 137-139. Deze bijdrage wordt toegeschreven aan M.J. van Heylerhoff. Zie: Arnaud Schaepkens, 'Martin-Jean van Heylerhoff, 1776-1854', *Messenger des sciences historiques ou archives des arts et de la bibliographie de Belgique* 1859 272-276; Ingrid M.H. Evers, 'Op- en neergang van een geleerd genootschap te Maastricht. De Société des Amis des sciences, lettres et arts, 1822-ca.1855', *PSHAL* 127 (1991) 205.

5 Alexander Schaepkens, 'Notice sur des emblèmes municipaux du moyen âge', *Messenger des sciences historiques, des arts et de la bibliographie de Belgique* 1851 221-227.

zij als stadszegels, de oudere als zegels van één van de beide schepenbanken, het Brabants hooggerecht en het Luiks hooggerecht.⁶ Twee onbekende zegels van Maastricht uit 1399 bleken in het stadsarchief van 's-Hertogenbosch aanwezig te zijn. Een beschrijving van beide zegels werd in 1915 in *De Maasgouw* gepubliceerd.⁷ Een nieuw en tevens laatste overzicht van de Maastrichtse zegels verscheen in het eerste deel betreffende "De monumenten in de gemeente Maastricht" in 1926. Het overzicht dat voor het eerst geïllustreerd werd met foto's, bevat vijf zegels. Helaas werden de twee stadszegels in het stadsarchief van 's-Hertogenbosch over het hoofd gezien, terwijl het eerste Brabantse zegel nog steeds als zegel van het Brabantse hooggerecht werd gepresenteerd.⁸ Panhuysen toonde in 1933 aan dat het oudste Luikse en oudste Brabantse zegel van Maastricht, die beide reeds in de dertiende eeuw werden aangetroffen, de zegels waren van de "Luikse burgerij en regering van Maastricht" respectievelijk van de "Brabantse regering van Maastricht". Het waren dus stadszegels.⁹ Niettemin omschrijft Koldewey in 1985 het oudste Brabantse zegel wederom, ten onrechte, als het zegel van het Brabantse hooggerecht.¹⁰ Ook in de recente, in Nederland nauwelijks raadpleegbare, studie van Optendrenk over de institutionele geschiedenis van Maastricht in de dertiende eeuw, worden het oudste Luikse en oudste Brabantse zegel als zegels van de schepenbanken, respectievelijk van de "Gerichtsgemeinde" gekwalificeerd.¹¹

Voor zover bekend bezat Maastricht vanaf de dertiende tot in de zestiende eeuw acht zegels, die zoals nog zal worden aangetoond, stadszegels waren. Een welbekende complicerende factor ten aanzien van de geschiedenis van Maastricht vormt de omstandigheid dat de heerlijke rechten in de stad in twee verschillende handen waren. Zowel de bisschop van Luik als de keizer bezaten er heerlijke rechten. In het begin van de dertiende eeuw werd de hertog van Brabant door de keizer met deze rechten beleend. In ieder geval sinds 1284 waren de bisschop van Luik en de hertog van Brabant gelijkwaardige heren van Maastricht. De stad bezat dientengevolge een Luikse en een Brabantse schepenbank, de beide hoogge-

6 J.M.H. Eversen en J.L. Meulleners, 'De Limburgsche gemeentewapens vergeleken met de oude plaatselijke zegels en beschouwd in het licht der locale geschiedenis', *PSHAL* 35 (1899) 257-270.

7 'Twee zegels van Maastricht uit de XIVe eeuw', *De Maasgouw* 37 (1915) 96.

8 *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Limburg* 1^e stuk. *De monumenten in de gemeente Maastricht* 1 ('s-Gravenhage 1926) 14-17.

9 G.W.A. Panhuysen, *Studiën over Maastricht in de dertiende eeuw* (Maastricht 1933) 56-57, 63.

10 A.M. Koldewey, *Der Gude Sente Servas* (Assen-Maastricht 1985) 92, 114. Zie ook nog de onjuiste aanduiding van Maastrichtse zegels in: H. Frère, 'Monnaies de l'évêque de Liège frappées à Maastricht', *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 107 (1961) 88-89, 91.

11 M. Optendrenk, "Nos sculteti, scabini et universitas civium in Traiecto". *Verfassung und Herrschaftsgefüge der Stadt Maastricht im 13. Jahrhundert* (Nettetal 2006) 94-97. Op pagina 325 spreekt de auteur bij een akte van 1296 evenwel van stadszegels zonder zich kennelijk te realiseren dat het om dezelfde zegels als in 1227 gaat.

rechten, terwijl de burgers en ingezetenen in Luikse en Brabantse onderscheiden werden.¹² In deze tweedeling past het dat tot het einde van de veertiende eeuw een Luiks en een Brabants stadszegel naast elkaar werden gebruikt. Vanaf het einde van de veertiende eeuw werden oorkonden ook met een “gemeenschappelijk” stadszegel bekrachtigd.

In deze bijdrage gaan wij na welke zegels successievelijk werden gebruikt, en aan welk soort akten de onderscheiden zegels werden gehecht. Wanneer het Luikse en Brabantse stadszegel samen aan een oorkonde werden gehangen, genoot het Luikse stadszegel, op één uitzondering na, de voorrang. Het hing ter linker zijde van het Brabantse stadszegel. Wij bespreken dus eerst de Luikse stadszegels van Maastricht, daarna de Brabantse en tenslotte de “gemeenschappelijke” stadszegels. Nadat het gebruik van de afzonderlijke zegels de revue gepasseerd is, wordt aandacht besteed aan de afbeeldingen op de zegels, afbeeldingen die getuigen van continuïteit en verandering. Tenslotte wordt ingegaan op de beschreven stadszegels als kenbronnen voor de institutionele geschiedenis van Maastricht.

II Beschrijving van de stadszegels

Het eerste Luikse stadszegel [1227] 1243-1338

Het zegel vertoont de heilige Servatius zittend op een vouwstoel met dalmatiek en kazuifel. Hij draagt een mijter en houdt de bisschopsstaf in de rechter- en een gesloten boek in de linkerhand. Hij is dus afgebeeld als bisschop, tevens als heilige, met een nimbus om het hoofd en de aanduiding: “S(an)C(tu)S S/ERVATI(us)” (= Sint Servaas). De poten van de vouwstoel worden gevormd door dierenklauwen, terwijl de boven-einden voorzien zijn van dierenkoppen. Ter weerszijden van Sint Servaas zijn twee torens afgebeeld, misschien de oostelijke torens van de Sint-Servaaskerk zoals Schaepkens meende. Onder de heilige en de torens is tenslotte een (stads)muur met kantelen te zien. Torens en stadsmuur vormen de gebruikelijke schematische weergave van de stad, in dit geval van Maastricht. Diameter: 71 mm (afb. 1).

Volgens een tekening van dit zegel in het *Annuaire de la province de Limbourg* van 1829 zou het volledige omschrift luiden: “+ SIGILLUM CIVIUM DE SUPERIOR

12 Zie voor een samenvatting van de (rechts)historische literatuur: A. Fl. Gehlen, *Het notariaat in het tweehurig Maastricht. Een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichtse notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweehurigheid over de stad (1292-1794)* (Assen 1981) 6-11. Zie voor de rechten van de keizer te Maastricht: G. Rotthoff, *Studien zur Geschichte des Reichsguts in Niederlothringen und Friesland während der sächsisch-salischen Kaiserzeit. Das Reichsgut in den heutigen Niederlanden, Belgien, Luxemburg und Nordfrankreich* (Bonn 1953) 102-106.

TRAIECTO”.¹³ Schaepkens tekende en publiceerde in 1851 een zegel dat nog slechts een gedeelte van het omschrift omvatte: [] DE SUPERIORE · TRAI[]”.¹⁴ Aan de hand van de diverse bewaard gebleven exemplaren is slechts de volgende tekst te reconstrueren: “SIGILLU[]M · DE SUPERIORE · TRAIECTO”. Het volledige omschrift luidde inderdaad waarschijnlijk: SIGILLUM CIVIUM DE SUPERIORE TRAIECTO (= zegel van de burgers van Oppertricht).

Blijkens het artikel van Schaepkens “Notice sur des emblèmes municipaux” uit 1851 hing het eerst bekende exemplaar van dit zegel, samen met het eerste Brabantse stadszegel, aan een akte van 14 september 1227. In deze akte verklaarden de schouten, schepenen en de gemeenschap van de burgers van Maastricht, zowel die van de mannen van de bisschop als die van de mannen

van de hertog (sculteti, scabini et universitas civium in Traiecto tam hominum episcopi quam ducis) de privileges van het Sint-Servaaskapittel te eerbiedigen. De akte werd bezegeld met “onze zegels” (sigillis nostris).¹⁵ Na de publicatie van Schaepkens is deze belangrijke oorkonde, belangrijk omdat hierin voor het eerst de twee gemeenschappen van Maastrichtse burgers naar voren treden, uit het zicht verdwenen.¹⁶ Panhuysen en Deeters konden in hun studies slechts teruggrijpen op een afschrift in een dertiende-eeuws cartularium van het Sint-Servaaskapittel.¹⁷ De akte dook weer op in 1967 als een “document – juiste inhoud onbekend” tijdens de expositie in de priorij Thabor te Sint Odiliënberg die voorafging aan de oprichting van de Heemkundevereniging Roerstreek. De akte bleek te berusten in het

Afb. 1. Het eerste Luikse stadszegel, 4 april 1282 of 1283. RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 1728-1 (foto S. Frankewitz, Straelen).

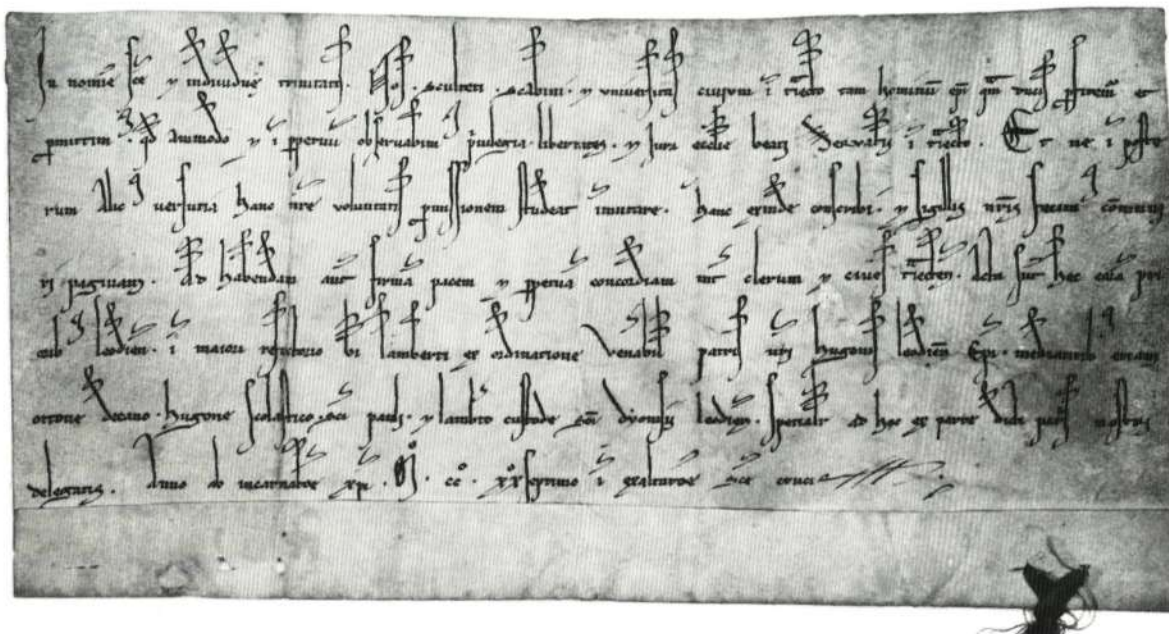
13 Limburgs Museum Venlo, Collectie Schillings, Register van notulen van de sectie geschiedenis van het Genootschap van vrienden van wetenschappen, letteren en kunsten te Maastricht 1825-1828; *Annuaire de la province de Limbourg* 1829, achterin figuur 2.

14 Limburgs Museum Venlo, Collectie Schillings, Album met tekeningen van zegels; Schaepkens, ‘Notice’, tegenover 223.

15 Schaepkens, ‘Notice’, 222-223.

16 Zie voor de beide stedelijke gemeenschappen het laatste hoofdstuk van dit artikel.

17 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 55, 137; J. Deeters, *Servatiusstift und Stadt Maastricht. Untersuchungen zur Entstehung und Verfassung* (Bonn 1970) 102. Uit de foutieve beschrijving van de zegels op p. 110 blijkt dat Deeters het origineel niet heeft gezien.

Afb. 2. Akte waarbij de Luikse en Brabantse gemeenschap van Maastricht beloven de privileges van het Sint-Servaaskapittel te eerbiedigen, 14 september 1227. RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 75 (foto Rijksarchief in Limburg, H.L. Mordang).

parochiearchief van Sint Odiliënberg.¹⁸ Deze akte werd in maart 1969 door het kerkbestuur in bewaring gegeven aan het Rijksarchief in Limburg en nadien geschonken. De akte kon nog op de valreep door E. Nuyens in de vrijwel voltooid inventaris van het archief van het kapittel van Sint-Servaas worden opgenomen (afb. 2).¹⁹ Hoe kwam dit charter in Sint Odiliënberg terecht? De verbindende persoon tussen Maastricht en Sint Odiliënberg was M.A.H. Willemsen (1831-1904), kapelaan bij de Sint-Servaaskerk te Maastricht (1856-1878) en vervolgens pastoor te Sint Odiliënberg (1878-1904). Willemsen was sinds 1862 tevens beheerder van de schatkamer van de Sint-Servaaskerk. Van zijn hand verschenen diverse (kunst)historische publicaties, waaronder een uitgave van oorkonden van het Sint-Servaaskapittel in de eerste

18 *Catalogus Roerstreek-historie en -archeologie Priorij Thabor St. Odiliënberg* 29 juli – 3 september 1967 ([1967]) 30.

19 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 75. Bij die gelegenheid werd nog een andere oorkonde van 14 augustus 1347 vanuit Sint Odiliënberg overgebracht, thans archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 61a. Zie: *Catalogus Roerstreek*, 31.

jaargangen van de Publications.²⁰ Het is dus aan te nemen dat Willemsen bij zijn vertrek naar Sint Odiliënberg het charter van 1227 heeft meegenomen of nadien heeft verworven. Om terug te keren naar het zegel, aan de akte van 14 september 1227 hing in 1967 niet meer het eerste Luikse stadszegel, wel nog twee kleine fragmenten van het eerste Brabantse stadszegel.

In 1998 bleek in de zegelverzameling van Werner Wagner, graveur te Solingen (1923-1999) een los exemplaar aanwezig te zijn van het eerste Luikse stadszegel. Het zou afkomstig zijn van een akte uit 1238 die evenwel (nog) niet kon worden opgespoord. De datering is derhalve onzeker.²¹

Als oudste exemplaar van het eerste Luikse stadszegel geldt thans het zegel aan een akte van 1 juli 1243. De schepenen van Maastricht behorend aan de bisschop van Luik (scabini Traiectenses ad dominum episcopum Leodiensem pertinentes) leggen daarin verklaringen af over de rechten van de bisschop en het rijk te Maastricht. Het zegel wordt in de tekst niet aangekondigd.²²

Het volgende zegel hangt aan een oorkonde van 4 april 1282 of 1283. Te Maastricht werd in de dertiende eeuw bij de datering van oorkonden de paasstyl gehanteerd, hetgeen betekent dat het nieuwe jaar met Pasen begon. 4 april viel twee keer in het jaar 1282, de periode tussen Pasen 1282 en Pasen 1283, zodat beide dateringen mogelijk zijn. De kanunnik Theodericus de Aquis en anderen schonken toen een jaarrente van 7½ Luikse mark aan het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht om een altaar te stichten. De akte werd op verzoek van de oorkonders bezegeld met het zegel van het kapittel en met het aldus aangeduide "zegel van de gemeenschap van de stad Maastricht van de bisschop van Luik" (sigillo universitatis opidi Traiectensis domini episcopi Leodiensis).²³ De dotatie van een altaar in de Onze-Lieve-Vrouwekerk door Ogier van Haren, ridder en voogd van Maastricht, op 23 juni 1284 is wederom bezegeld met het eerste Luikse stadszegel. Ter aankondiging van het stadszegel werd dezelfde formulering als in 1282/1283 gebruikt.²⁴

Van 30 november 1296 dateren twee oorkonden en van 15 juli 1305 een volgende waarin de schepenen van beiderlei rechtsmacht van de stad Maastricht (scabini Traiectensis utriusque jurisdictionis opidi Traiectensis) de overdracht van cijnzen ten behoeve van de provisoren van de H. Geest beoorkonden. De akten waren bezegeld met "de zegels van onze stad Maastricht" (sigilla nostri opidi Traiectensis) waarvan nog fragmenten aan de akten hangen.²⁵

20 C.A.A. Linssen, 'Pastoor M.A.H. Willemsen van Sint Odiliënberg, 1831-1904', *PSHAL* 128 (1992) 121-184.

21 Een afgietsel van dit exemplaar berust bij de auteur.

22 Rijksarchief Luik, archief kapittel Saint-Lambert Luik, charters nr. 171.

23 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 1728-1, welke is afgebeeld = CSN 606. De akte wordt door J.C.M. Cox, *Repertorium van de stadsrechten in Nederland*. 'Quod vulgariter statreghte nuncupatur' (Den Haag 2005) 162 abusievelijk gedateerd op 4 april 1228.

24 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 1714.

25 RHCL, archief klooster Predikheren Maastricht, inv.nrs. 85, 87; archief broederschap kapelanen Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 196.

Beide zegels werden eveneens gehecht aan een akte van 29 september 1325 waarbij de stad Maastricht een jaarrente verkocht aan de meesters van de H. Geest. De intitulatie van de oorkonde is zeer uitgebreid. De akte staat immers op naam van de "voogd, schouten, schepenen, communemeesters en gezworenen van de stad Maastricht in het bisdom Luik van beiderlei rechtsmacht zowel van de bisschop van Luik als van de hertog van Lotharingen, Brabant en Limburg" (advocatus, sculteti, scabini, magistri communitatis et jurati opidi Traiectensis Leodiensis dyocesis utriusque jurisdictionis tam reverendi patris Leodiensis episcopi quam illustris viri Lotharingie, Brabantie et Lymburgensis ducis). De zegels werden als "onze zegels van de genoemde stad van beiderlei rechtsmacht" aangekondigd.²⁶ Dezelfde oorkonders, maar nu weer kortweg genoemd "van beiderlei rechtsmacht" (opidi Traiectensis utriusque jurisdictionis) beloofden op 24 februari 1326 aan de stad Sint-Truiden om geen lakenbereiders en wevers uit Sint-Truiden op te nemen die deze stad tegen haar wil hadden verlaten. De akte was bezegeld met "onze zegels van beide delen" (sigilla nostra utriusque partis).²⁷

Op 16 maart 1335 legden de schouten, schepenen, communemeesters, raden en gezworenen van beiderlei rechtsmacht van de stad Maastricht (sculteti, scabini, magistri communitatis, consules et jurati utriusque jurisdictionis opidi Traiectensis) een verklaring af over het accoord met de bisschop van Luik die kort tevoren de stad had belegerd. Zij zouden neutraliteit in acht nemen in geval van oorlog tussen de bisschop en de hertog van Brabant. De akte werd bekrachtigd met "onze zegels" (sigilla nostra), maar enkel het eerste Luikse stadszegel is nog voorhanden.²⁸

Het zegel hangt tenslotte aan de akte van de voogd, schouten, schepenen, communemeesters, raden en gezworenen van beiderlei rechtsmacht van de stad Maastricht van 26 maart 1338, waarbij zij een jaarrente van zeven schelling overdragen ten behoeve van het H. Kruisaltaar in de Onze-Lieve-Vrouwekerk.²⁹

Het tweede Luikse stadszegel (1369-1376)

Het zegel vertoont een staande bisschop te midden van een gotische architectuur. Hij draagt een mijter en houdt een boek in de rechterhand en een staf in de linkerhand. Vanwege de rationale op de borst, een ornament van textiel of een soort schoudermantel, is de bisschop als de heilige Lambertus te identificeren.³⁰ Omschrift: "SIGILLUM [] TRAIECTENSIS ·

26 RHCL, archief klooster Predikheren Maastricht, inv.nr. 93.

27 Stadsarchief Sint-Truiden, Oud archief Sint-Truiden, charters nr. VIII.

28 Nationaal Archief 's-Gravenhage, Vilvoordse charters, inv.nr. 2-28.

29 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 1645.

30 Mère Marie Henri (M. Bribosia), 'L'iconographie de Saint Lambert', *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor monumenten en landschappen* 6 (1955) 135-136. Zie ook: Ph. George (red.), *Saint Lambert. Culte & Iconographie* (Luik 1980) 48-54.

SU[JIORIS" (= zegel van... Oppertricht). Diameter: 69 mm (afb. 3).

Van dit tweede Luikse stadszegel van Maastricht zijn maar vier exemplaren bekend. Het oudste exemplaar hangt aan een akte van 24 november 1369, waarbij de "voyght, scoutit, scepen, burgermeyster, raetslude ende ghesworen der stayt van Trycht" oorkonden dat de burgers hebben verklaard dat Antwerpse kooplieden al meer dan veertig jaar vis, haring en andere koopwaar te Maastricht hebben verkocht. De akte is bezegeld met "onser stayt sygele van beyden partiën", waarbij de term partij als deel, groep of rechtskring vertaald zou kunnen worden.³¹

Op 12 september 1372 verklaarden de "scepene, borghermeyster, raetslude, ghezworen ende die ghemeyne stat van Tricht van beyden partijen" dat de bisschop van Luik en de hertog van Brabant hen een bestuur en statuten hadden gegeven, waarvan de tekst dan volgt. De akte is bezegeld met "onser stat seghelen van beyde partijen".³²

In een wederom in het Latijn opgestelde akte van 6 juni 1376 verzekerde de stad Maastricht aan het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw dat de geldelijke bijdrage van het kapittel tot opbouw en versterking van de stadsmuur en grachten, niet tot zijn nadeel zou strekken. De intitulatie van de akte is plechtig en staat op naam van de schouten, schepenen, raden en gezworenen en de gehele gemeenschap van de stad Tricht, zowel die van de mannen van de eerwaarde vader in Christus de bisschop van Luik als die van de verheven vorst de hertog van Brabant (Sculteti, scabini, consules et jurati ac tota universitas opidi Traiectensis tam hominum reverendi in Christo patris domini episcopi Leodiensis quam magnifici principis domini ducis Brabantie). De akte was bekrachtigd met de "zegels der genoemde stad" (sigilla dicti opidi).³³

Tenslotte is het zegel gebruikt als sluitzegel van een brief "van der stat wegen van Trieht" aan de stad Aken. Gezien de functie als sluitzegel is dit opgedrukt exemplaar zwaar beschadigd. De brief betreft de Maastrichtse burger Claes Eppelgiin die te Aken in een proces gewikkeld was met Johan Nuwekirchen, maar niet zonder vrijgeleide wilde

Afb. 3. Het tweede Luikse stadszegel, 12 september 1372. Nationaal Archief 's-Gravenhage, Vilvoordse charters, inv.nr. 18-5 (foto Nationaal Archief).

31 Stadsarchief Antwerpen, Oud stadsarchief, charters en autografen, CH# 117.

32 Nationaal Archief 's-Gravenhage, Vilvoordse charters, inv.nr. 18-5, welke is afgebeeld.

33 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 98.

verschijnen. De ongedateerde brief hangt samen met de landvrede tussen Maas en Rijn en moet derhalve in de jaren 1352-1360 of 1365-1387 zijn geschreven.³⁴

Het derde Luikse stadszegel (1399)

Afb. 4. Het derde Luikse stadszegel, 6 februari 1399. Gemeentearchief's-Hertogenbosch, Oud archief's-Hertogenbosch, inv.nr. 5875 (foto Gemeentearchief's-Hertogenbosch).

Het zegel vertoont drie gotische nissen. In het midden staat de heilige Lambertus die een mijter draagt. Hij houdt een staf in de linkerhand, terwijl hij de rechterhand zegnend omhoog heft. In de nissen ter weerszijden is een perroen afgebeeld bestaande uit een voetstuk van drie treden, een kolom, een pijnappel en een kruis. Onder de centrale nis zijn twee dolfinen afgebeeld die naar elkaar zijn toegewend. Tussen de pinakels der nissen zijn vier zespuntige sterren te zien. Omschrift: "S(igillum)/CIVI/UM: OPIDI: TRAIECTENS(is) AD: E(pisco)PATUM: LEODIEN(sem): PERTINEN(tis)" (= zegel van de burgers van de stad Tricht behorend tot het bisdom Luik). Diameter: 80 mm (afb. 4).

Van dit derde Luikse stadszegel zijn twee exemplaren bekend aan twee oorkonden van 6 februari 1399. In de eerste akte verklaren Johanna, hertogin van Brabant, de Brabantse en de Luikse en Loonse steden de vrede te willen bewaren.³⁵ In de

tweede akte verklaren dezelfde oorkonders een vredesverdrag gesloten te hebben, meer specifiek wegens de oorlog met de hertog van Gelder.³⁶ In beide akten wordt Maastricht

34 Stadsarchief Aken, Reichsstädtisches Archiv I, Urkunden W 591. Zie Th.R. Kraus, *Regesten der Reichsstadt Aachen (einschliesslich des Aachener Reiches und der Reichsabtei Burtscheid) Sechster Band. Datirte Stücke: 1396-1400. Undatirte Stücke: 1351-1400* (Düsseldorf 2008) nr. 491. Zie voor de landvrede tussen Maas en Rijn: C. Rotthoff-Kraus, *Die politische Rolle der Landfriedenseinungen zwischen Maas und Rhein in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts* (Aken 1990).

35 GA's-Hertogenbosch, Oud archief's-Hertogenbosch, inv.nr. 5874.

36 GA's-Hertogenbosch, Oud archief's-Hertogenbosch, inv.nr. 5875, welke is afgebeeld. Zie voor beide oorkonden: E. Fäiron, *Chartes confisquées aux bonnes villes du pays de Liège et du comté de Looz après la bataille d'Othée* (1408) (Brussel 1937) 302, 314, 437.

na de Brabantse en Luikse steden apart als laatste oorkonder genoemd en aangeduid als “meesters, gesworen, gouverneers, rait ende universiteit van Tricht toebehorende onser genediger vrouwen van Brabant ende den lande van Ludic geheellyc, soe in d’een zide, soe in d’andere”. In afwijking van het oude gebruik hangt aan beide akten het Brabantse stadszegel vóór het Luikse stadszegel, hetgeen zal samenhangen met de omstandigheid dat de Brabantse steden vóór de Luikse als oorkonders optreden.

Op 22 november 1388 verklaarde het stadsbestuur van Sint-Truiden dat “die guede stat van Tricht toebehoerende is den bisdome van Luidic ende den hertochdoeme van Brabant ende onse wale ghemynde ende lieve gebrueder, meyster, gesworen ende goevernere der stat van Tricht toebehoerende den bisdome vorscreven ons besiegelt hebben eynen openen brief mitten groeten siegelen derselver stat van Tricht toebehoerende den bisdome vorscreven”. Drie keer wordt in dit citaat gesproken over het Maastricht dat tot het bisdom Luik behoort. Deze formulering komt overeen met het omschrift van het derde Luikse stadszegel, zodat het mogelijk al in 1388 in gebruik was.³⁷

Het eerste Brabantse stadszegel (1227-1349)

Het zegel vertoont de keizer gezeten op een vouwstoel (faldistorium), waarvan de boveninden voorzien zijn van dierenkoppen. Hij draagt een kroon met een lelie. In de rechterhand houdt hij een zwaard, in de linkerhand de zogenaamde sleutel van Sint Servaas. Diameter: 67 mm (afb. 5).

Volgens een tekening van dit zegel in het *Annuaire de la province de Limbourg* van 1829 zou het volledige omschrift luiden: “SIGILLUM CIVIUM IN TRAIECTO SUPERIORI” (= zegels van de burgers in Oppertricht) (afb. 6).³⁸ Nader onderzoek leert dat dit niet juist kan zijn. In de kroniek van het Predikherenklooster te Maastricht toegeschreven aan Thomas de Heer en waarschijnlijk vervaardigd in de jaren zeventig

Afb. 5. Het eerste Brabantse stadszegel, 13 oktober 1325. Stadsarchief Leuven, Oud archief Leuven, inv.nr. 243 (scan Stadsarchief Leuven).

³⁷ RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 838.

³⁸ Limburgs Museum Venlo, Collectie Schillings, Register van notulen van de sectie geschiedenis van het Genootschap van vrienden van wetenschappen, letteren en kunsten te Maastricht 1825-1828; *Annuaire de la province de Limbourg* 1829, achterin figuur 2.

Afb. 6. Tekening van het eerste Luikse en het eerste Brabantse stadszegel, 1829. Limburgs Museum Venlo, Collectie Schillings.

van de zeventiende eeuw, is een tekening van dit zegel te vinden met de volgende letters van het omschrift: '[]TRAIECT[]SUPERI[]'. Tussen beide tekstgedeelten is veel ruimte gelaten, veel meer dan nodig zou zijn voor de ene O van Traiecto (afb. 7).³⁹ Schaepekens publiceerde in 1851 een zegel waarop eveneens slechts een gedeelte van het omschrift te lezen was: "SIGI[]U(m) CIVIUM TRA[]".⁴⁰ Aan de hand van de diverse bewaard gebleven exemplaren is slechts de volgende tekst te reconstrueren: "+ SIGI[]M TRAIECT[]IM[]". In ieder geval staat tussen de M en de T van TRAIECT niet het woord "IN" zoals in de tekening van 1829 weergegeven. Het omschrift luidt dan ook voor zover bekend: "zegel van de burgers van Tricht...". De volgende letters IM passen niet in het woord "SUPERIORI", zodat dit woord evenmin in het omschrift een plaats had.

Een klein fragment van het eerste Brabantse stadszegel hangt nog aan de reeds besproken oorkonde van 14 september 1227, waarin de beide stedelijke gemeenschappen van Maastricht verklaren de privileges van het Sint-Servaaskapittel te eerbiedigen.⁴¹ Een groter fragment hing

39 RHCL, handschriftencollectie Rijksarchief in Limburg, inv.nr. 70, f. 395.

40 Limburgs Museum Venlo, Collectie Schillings, Album met tekeningen van zegels; Schaepekens, 'Notice', tegenover 223.

41 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 75.

oorspronkelijk aan, maar ligt zeker sinds 1972 los bij een ongedateerde oorkonde die in de negentiende eeuw omstreeks 1232 en in de twintigste eeuw door de Akense archivaris Mummenhoff omstreeks 1252 werd gedateerd. Volgens Meuthen die de akte in 1972 heeft uitgegeven, moet deze tussen 1220 en uiterlijk 1235 zijn opgesteld.⁴² De schout W. en de schepenen van Maastricht (W. scoltetus et scabini Traiectenses) verklaren daarin dat I. de Spalden en zijn broers afstand hebben gedaan van hun rechten op een molen te Aken ten behoeve van de abdijs Burtscheid. Het zegel wordt als "ons stadszegel" (nostre civitatis sigillo) aangekondigd.⁴³

Op 16 juli 1249 beloven de schouten, schepenen, communemeesters en alle burgers van Maastricht (sculteti, scabini, magistri universitatis et universi cives Traiectenses) aan de magistraat van Antwerpen geen asiel binnen hun stad te verlenen aan de vollers, wevers of andere inwoners van Antwerpen die iets tegen de wetten en vrijheden van deze stad hebben ondernomen. De akte is bezegeld met "ons zegel" (sigillo nostro).⁴⁴

Fragmenten van het zegel hangen vervolgens aan de reeds besproken oorkonden van 30 november 1296 en 15 juli 1305 waarbij de schepenen van beiderlei rechtsmacht van de stad Maastricht de overdracht van cijnzen ten behoeve van de provisoren van de H. Geest beoorkondden. De zegels werden aangekondigd als die van onze stad Maastricht.⁴⁵ Beide zegels hangen eveneens aan de reeds vermelde oorkonde van 29 september 1325 waarbij de stad een jaarrente verkocht aan de meesters van de H. Geest. Zij worden als "onze zegels van de voornoemde stad van beiderlei rechtsmacht" (sigilla nostra opidi predicti utriusque jurisdictionis) aangekondigd.⁴⁶

Het best bewaard gebleven exemplaar van het eerste Brabantse stadszegel hangt aan een

Afb. 7. Tekening van het eerste Brabantse stadszegel, omstreeks 1670. RHCL, handschriftencollectie Rijksarchief in Limburg, inv.nr. 70, f. 395.

42 E. Meuthen, *Aachener Urkunden 1101-1250* (Bonn 1972) 516.

43 Landesarchiv NRW Abteilung Rheinland Düsseldorf, archief abdijs Burtscheid, Urkunden nr. 31.

44 Stadsarchief Antwerpen, Oud stadsarchief, charters en autografen, CH# 18 = CSN 607, ook afgebeeld in: Koldewey, *Gude Sente Servas*, 114 nr. 74 naar een afgietsel in: Algemeen Rijksarchief Brussel, collectie zegelafgietsels, nr. M 28244.

45 RHCL, archief klooster Predikheren Maastricht, inv.nrs. 85, 87.

46 RHCL, archief klooster Predikheren Maastricht, inv.nr. 93.

akte van 13 oktober 1325, een vredesverdrag gesloten tussen Jan III, hertog van Brabant, en de Brabantse steden Leuven, Brussel, Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Maastricht, Tienen, Zoutleeuw en Nijvel enerzijds en de stad Mechelen anderzijds.⁴⁷ Het zegel hangt voorts aan de besproken akte van 26 februari 1326 waarbij de voogd, schouten, schepenen, communemeesters en gezworenen van de stad Maastricht van beiderlei rechtsmacht de stad Sint-Truiden beloven geen lakenbereiders en wevers uit Sint-Truiden op te nemen die deze stad tegen haar wil hebben verlaten.⁴⁸

Op 23 april 1349 sloten het kapittel van Sint-Servaas en "die richtere, scepene ende ghe-meine portere van denselven staet van Triecht" een overeenkomst over het onderhoud van de Maasbrug. De akte werd bezegeld door het kapittel enerzijds en de "voeght, scouttitten, scepene, roetsluyde end gesvoeren beyde der gherichten derre staet van Triecht" en wel door laatstgenoemden met de "sieghel beyde derre vorsprokenen gerichten van Triecht". "Ghericht" is wel te verstaan als het Nederlandstalige equivalent van jurisdictio in de betekenis van rechtsmacht. Van de stedelijke zegels aan deze akte is enkel het Brabantse nog aanwezig.⁴⁹

Het Brabantse zakenzegel (1338-1376)

Het zegel vertoont Sint Servaas ten halve lijve met een nimbus om het hoofd. Hij draagt een mijter, een kazuifel en een manipel om de linkerarm. Hij houdt de sleutel van Sint Servaas in de rechterhand en een wapenschild in de linkerhand. Het wapenschild bevat het wapen van de hertog van Brabant. Het is gevierendeeld met een klimmende leeuw met enkele staart (Brabant) in het eerste en vierde kwartier, en een klimmende leeuw met dubbele staart (Limburg) in het tweede en derde kwartier. Omschrift: "+ S(igillum) · CIVIUM TRAIECTEN(sis) · SUPERIORIS AD CAUSAS" (= zakenzegel van de burgers van Oppertricht). Diameter: 60 mm (afb. 8).

Zakenzegels waren oorspronkelijk bedoeld om akten betreffende dagelijkse, veelvuldig voorkomende rechtshandelingen te bezegelen. Deze nieuwe zegels die in steden vanaf omstreeks 1300 voorkwamen, zijn kleiner van omvang en aldus handzamer in gebruik. De grote stadszegels werden gereserveerd voor meer plechtige gebeurtenissen of konden zelfs geheel buiten gebruik raken. Alleen de grotere steden bezaten een zakenzegel. Diederich stelde vast dat slechts zeventien van de 99 steden en stadjes van de oude Pruisische Rijn-

47 Stadsarchief Leuven, Oud archief Leuven, inv.nr. 243, welke is afgebeeld. Ook afgebeeld in: Koldewij, *Gude Sente Servas*, 92 nr. 50 naar een afgietsel in: Algemeen Rijksarchief Brussel, collectie zegelafgietsels, nr. M 28287.

48 Stadsarchief Sint-Truiden, Oud archief Sint-Truiden, charters nr. VIII.

49 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 441.

provincie aantoonbaar over een zakenzegel beschikten.⁵⁰ De eerste stad met een zakenzegel was Keulen in 1295, op afstand gevolgd door Aken (1328), Neuss (1351) en Nijmegen (1357).⁵¹ Ook Roermond had in 1358 een zakenzegel dat niet vóór 1339 kan zijn vervaardigd.⁵² In deze reeks is nu ook tamelijk vooraan Maastricht in te voegen, waar al in 1338 met een zakenzegel werd gezegeld.

Zoals reeds beschreven verklaarden de voogd, schouten, schepenen, communemeesters, raden en gezworenen van beiderlei rechtsmacht van de stad Maastricht (advocatus, sculteti, scabini, magistri communitatis, consules et jurati utriusque jurisdictionis opidi Traiectensis) op 26 maart 1338 dat zij aan het altaar van het H. Kruis in de Onze-Lieve-Vrouwekerk een rente van zeven schelling hadden overgedragen. De akte werd bekrachtigd met "onze zakenzegels van beiderlei rechtsmacht" (sigilla nostra utriusque jurisdictionis quibus utimur ad causas).⁵³ Opmerkelijk is nu dat, anders dan de aankondiging doet vermoeden, namens het Brabantse deel het zakenzegel aan de akte werd gehangen, maar namens het Luikse deel het reeds beschreven eerste Luikse stadszegel.

Maastricht bezegelde op 8 maart 1355 het verbond van de steden en vrijheden van Brabant en de Landen van Overmaas om bijeen te blijven en om na het overlijden van hertog Jan III dezelfde persoon als opvolger te erkennen. De intitulatie van de oorkonde noemt onder andere de "scepenen ende raet van Tryecht".⁵⁴

Afb. 8. Het Brabantse zakenzegel, 8 maart 1355. Gemeentearchief's-Hertogenbosch, Oud archief's-Hertogenbosch, inv.nr. 5475 (foto Gemeentearchief's-Hertogenbosch).

- 50 T. Diederich, 'Geschäftssiegel: Untersuchungen zur Verbreitung, Funktion und Bedeutung des Sigillum ad causas im Rheinland', *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 21 (1975) 458, 481-483, 487; Kittel, *Siegel*, 144, 307.
- 51 Diederich, 'Geschäftssiegel', 465-469, 481-482; Dezelfde, *Rheinische Städtesiegel*, 59-60; W. Ewald, *Rheinische Siegel III: Die Siegel der rheinischen Städte und Gerichte* (Bonn 1931) 72-73; A. Huyskens, 'Siegel, Wappen und Fahne der Stadt Aachen', *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 63 (1950) 14-15; G.A.P.M. Willemsen, 'De zegels van de stad Nijmegen', in: *Het stadhuis van Nijmegen. Catalogus van het kunstbezit der gemeente Nijmegen* 4 (Nijmegen 1982) 96.
- 52 G.H.A. Venner, 'De middeleeuwse stadszegels van Roermond', in Dezelfde (red.), *Roermond stad met verleden* (Roermond 1985) 26-27.
- 53 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 1645.
- 54 Stadsarchief Zoutleeuw, Oud archief Zoutleeuw, charter nr. 42; Stadsarchief Leuven, Oud archief Leuven, inv.nr. 245; GA's-Hertogenbosch, Oud archief's-Hertogenbosch, inv.nr. 5475, welke is afgebeeld.

Het zegel hangt voorts aan de drie reeds besproken oorkonden van 24 november 1369, 12 september 1372 en 6 juni 1376. De akte van 1369, bezegeld met "onze stadszegels van beide partijen", bevat verklaringen van Maastrichtse burgers dat Antwerpse kooplieden al meer dan veertig jaar vis, haring en andere koopwaar in de stad hadden verkocht.⁵⁵ In de akte van 1372 verklaren de schepenen, burgemeesters, raadslieden, gezworenen en de gemene stad van Maastricht van beide partijen dat de bisschop van Luik en de hertog van Brabant hun een bestuur en statuten hadden gegeven.⁵⁶ In de oorkonde van 6 juni 1376 verzekerde de stad Maastricht aan het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw dat de geldelijke bijdrage die het kapittel tot opbouw en versterking van de stadsmuur en grachten had gegeven, niet tot zijn nadeel zou strekken.⁵⁷

Tenslotte hangt het zakenzegel aan een akte van 5 november 1376, waarin Wenceslaus en Johanna, hertog en hertogin van Brabant, verklaren de stad Maastricht te zullen bijstaan in de moeilijkheden die gerezen waren door de berechting van criminele zaken waartoe de bisschop van Luik zich bevoegd achtte. De akte werd mede bezegeld door de "scoutheit, scepen ende die gans gemeynt van beiden partiën der stat Tricht" met "beide segelen onser stat".⁵⁸

Ook het Brabantse zakenzegel is gebruikt als sluitzegel van brieven. Weinig resten van dit zegel – herkenbaar is nog de baard van de Sint-Servaassleutel – bevinden zich op een brief van "die stat van Trycht" aan de gezworenen van de landvrede tussen Maas en Rijn. De brief betreft het teruggeven van gestolen goed aan de Maastrichtse burgeres Hille van Weirt. Het schrijven is niet gedateerd, maar moet in de jaren 1364-1374 of 1375-1387 zijn ontstaan.⁵⁹

Het Brabantse zakenzegel werd al gebruikt in 1338, het eerste Brabantse stadszegel nog in 1349. Het Brabantse deel van Maastricht had dus minstens een decennium beide zegels naast elkaar in gebruik. Wanneer het Brabantse en Luikse deel van de stad samen een akte bezegelden, dan gaat aan het Brabant zakenzegel het eerste en later het tweede Luikse stadszegel vooraf. In tegenstelling tot het Brabantse deel beschikte het Luikse deel in de jaren 1338-1376 niet over een zakenzegel. Kennelijk ging aan Luikse zijde minder om, zodat met het grotere stadszegel kon worden volstaan.

Het tweede Brabantse stadszegel (1399)

Het zegel vertoont de heilige Servatius te midden van een gotische architectuur. Hij draagt een mijter. Hij houdt de sleutel van Sint Servaas in de rechterhand en een staf in de linkerhand waarmee hij in de kop van een draak onder zijn voeten steekt. In de linkerhand houdt hij even-

55 Stadsarchief Antwerpen, Oud archief Antwerpen, charters en autografen, CH# 117.

56 Nationaal Archief 's-Gravenhage, Vilvoordse charters, inv.nr. 18-5.

57 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 98.

58 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 859.

59 Stadsarchief Aken, Reichsstädtisches Archiv I, Urkunden Z 197. Zie: Kraus, *Regesten* VI, nr. 557.

eens een wapenschild. Het wapenschild bevat het wapen van de hertog van Brabant. Het is gevierendeeld met een klimmende leeuw met enkele staart (Brabant) in het eerste en vierde kwartier, en een klimmende leeuw met dubbele staart (Limburg) in het tweede en derde kwartier. De open gebleven ruimten zijn bezaaid met vijfpuntige sterren. Omschrift: "s(igillum): opidi: traiecten(sis): ad: du/catu(m) braba(n)cie: spectant(is)" (= zegel van de stad Tricht behorend tot het hertogdom Brabant). Diameter: 70 mm (afb. 9).

Net zoals van het derde Luikse stadszegel zijn van dit tweede Brabantse stadszegel slechts twee exemplaren bekend hangend aan de twee oorkonden van 6 februari 1399. In de eerste akte verklaarden Johanna, hertogin van Brabant, de Brabantse, de Luikse en Loonse steden de vrede te willen bewaren.⁶⁰ In de tweede akte verklaren dezelfde oorkonders een vredesverdrag gesloten te hebben meer specifiek wegens de oorlog met de hertog van Gelder.⁶¹

Afb. 9. Het tweede Brabantse stadszegel, 6 februari 1399. Gemeentearchief's-Hertogenbosch, Oud archief's-Hertogenbosch, inv.nr. 5875 (foto Gemeentearchief's-Hertogenbosch).

Het gemene zakenzegel (1386-1555)

Het zegel vertoont twee gotische nissen. In de (heraldisch) rechter nis, de voornaamste, staat de heilige Lambertus die een mijter draagt. Hij houdt een staf in de rechterhand en een boek in de linkerhand. Rechts van hem is een perroen afgebeeld. Het perroen bestaat uit een voetstuk van drie treden, een kolom, een pijnappel en een kruis.

In de linker nis staat de heilige Servatius op een draak. Hij houdt de sleutel van Sint Servaas in de rechterhand. In de linkerhand houdt hij een wapenschild. Het wapenschild bevat het wapen van de hertog van Brabant. Het is gevierendeeld met een klimmende leeuw met enkele staart (Brabant) in het eerste en vierde kwartier, en een klimmende leeuw met dubbele staart (Limburg) in het tweede en derde kwartier. In de voet bevindt zich een wapenschild met een vijfpuntige ster. De open ruimten zijn bezaaid met sterren. Omschrift: "s(igillum): co(mmun)e: tocius: opidi: tr/aiectensis: ad: c(au)sas" (= gemeen zakenzegel van de gehele stad Tricht). Diameter 61 mm (afb. 10).

60 GA's-Hertogenbosch, Oud archief's-Hertogenbosch, inv.nr. 5874.

61 GA's-Hertogenbosch, Oud archief's-Hertogenbosch, inv.nr. 5875, welke is afgebeeld.

Afb. 10. Het gemene zakenzegel, 6 oktober 1424. Stadsarchief Sint-Truiden, Oud archief Sint-Truiden, charters nr. XXXII (foto H. Vermeulen, Geldrop).

Het zegelstempel is bewaard gebleven. Tot 1949 was het in bezit van de familie De Cras-sier, eerst te Luik, later te Limmel (Maastricht). Thans berust het in de collectie zegelstempels van het Office généalogique et héraldique de Belgique te Brussel.⁶²

De oudst bekende exemplaren bevinden zich, meestal uiterst fragmentarisch overgeleverd, in het stadsarchief te Aken. Het eerste exemplaar van dit zegel is opgedrukt op een akte van 24 september 1386. Van het zegel resteert iets van de pilaar tussen de twee nissen en de letters “ad” van “ad c(aus)as”. Belangrijk is ook de verkleuring van het papier. In deze verkleuring is de omtrek van het wapenschild in de voet van het zegel te herkennen, alsmede een gedeelte van het wapenschild van de hertog van Brabant (afb. 11). In deze akte geven de “burgermeyster, gesworen, goe-

vernere ende raet der stat van Tricht gemeynlic” aan het stadsbestuur van Aken een positief attest over de te Aken wonende Peter van Tricht. De akte is bezegeld met “onsser statsiegel van den saken”.⁶³

Op 17 maart (1394) richtten de “burgermeyster, gesworen ende raet der stat van Tricht gemeynlic” een brief aan de burgemeesters, schepenen en raad van Aken betreffende de betaling van losgeld aan de graaf van Meurs wegens gevangen genomen burgers. Als sluitzegel is het gemene zakenzegel gebruikt. Van het omschrift resteert slechts “ad c(aus)as”, van de afbeelding een gedeelte van het perroen.⁶⁴ Het gemene zakenzegel werd ook als sluitzegel benut van brieven van het stadsbestuur van Maastricht aan dat van Aken die echter niet nader te dateren zijn als na 14 september 1384 respectievelijk tussen circa 1380 en 1400.⁶⁵

Ietwat beter bewaard is het exemplaar opgedrukt op een akte van 12 december 1397 waarbij de “burgermeyster, gesworen, goevernere ende raet der stat van Tricht gemeynlic” verklaren vrijgeleide te geven aan afgevaardigden van de raad van Aken, uitgezonderd de vijanden van

62 J.J. van Ormelingen, ‘Inventaires des fonds d’archives de l’office généalogique et héraldique de Belgique. Collection sigillographique (N. 1-25)’, *Le Parchemin* 1981, 121-122; George, *Saint Lambert*, 69 nr. 7.

63 Stadsarchief Aken, Reichsstädtisches Archiv I, Urkunden W 200.

64 Stadsarchief Aken, Reichsstädtisches Archiv I, Urkunden W 286. Zie: Kraus, *Regesten* VI, nr. 874.

65 Stadsarchief Aken, Reichsstädtisches Archiv I, Urkunden W 159 en W 285. Zie: Kraus, *Regesten* VI, nrs. 793, 744.

de bisschop van Luik, de hertog van Brabant of hun landen. De akte is bezegeld met 'ons-
ser statsiegel van den saken'.⁶⁶

Onder de privileges en charters die de stad Hoei na de verloren slag tegen de landsheer bij Othée (1408) moest inleveren, bevond zich een akte van 28 maart 1403. De stad Maastricht trad daarin toe tot het verbond van de steden Sint-Truiden en Hoei gericht tegen de aanspraken van de stad Luik inzake het hoger beroep op het gerecht geheten "Anneau du palais", een bij het bisschoppelijk paleis gevestigde rechtbank van de bisschop. Blijkens de uitvoerige beschrijving van de ingeleverde oorkonden was deze akte bezegeld met het "seel aux causes de ladictte ville" Maastricht.⁶⁷

Het eerste redelijk gaaf bewaard gebleven exemplaar van het gemene zakenzegel hangt aan een akte van 20 juni 1423. Johan van Heinsberg, bisschop van Luik, deed daarin als scheidsrechter uitspraak in het geschil tussen Johan, heer van Pietersheim, enerzijds en "die burgermeister ende raid onser stad van Tricht partie makende in name ende vur den burgeren ende onderseten van derselver stat" die cijns schuldig waren anderzijds. De uitspraak werd mede bezegeld door de burgemeesters en raad met "den segel derselver stad".⁶⁸ Vervolgens hangt het zegel aan het verbond dat de steden Luik, Hoei, Tongeren, Sint-Truiden, Hasselt en Maastricht op 6 oktober 1424 sloten. De steden zouden gezamenlijk optreden ter afwering van eventueel beslag op de persoon of goederen van ingezetenen van de landen van Luik en Loon dat de markgraaf van Brandenburg zou kunnen leggen wegens vorderingen op wijlen Johan van Waldenrode.⁶⁹

Gedurende bijna vijftig jaar zijn vervolgens geen oorkonden met dit Maastrichtse stadszegel bekend. Pas vanaf 1471 kennen wij drie oorkonden waaraan het stadszegel naast zegels van Maastrichtse schepenen hangt. Op 26 maart 1471 verklaarden zeven schepenen van beiderlei

Afb. 11. Afdruk op papier en geringe restanten van het gemene zakenzegel waarop het wapenschild in de voet en het wapenschild van de hertog van Brabant te herkennen zijn, 24 september 1386. Stadsarchief Aken, Reichsstädtisches Archiv I, Urkunden W 200 (scan Stadsarchief Aken).

66 Stadsarchief Aken, Reichsstädtisches Archiv I, Urkunden N 4.

67 Fairon, *Chartes confisquées*, 190-191, 403. Zie voor "L'anneau du palais": P. Bruyère en A. Marchandisse, 'Pourquoi l'une des juridictions du prince-évêque de Liège s'appelait-elle l'Anneau du palais?', *Le Moyen Age. Revue d'histoire et de philologie* 116 (2010) 139-158.

68 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 922.

69 Stadsarchief Sint-Truiden, Oud archief Sint-Truiden, charters nr. XXXII, welke is afgebeeld.

rechtsmacht van Maastricht dat de burgemeester en enige gezworenen een rente van vijf Rijnse gulden ten laste van de stad hadden overgedragen. Zij hadden dat gedaan met instemming van de burgemeesters, schepenen van beiderlei rechtsmacht, gezworenen en raad der stad "gelijk dat cloirlijk schijnt an derzelver statsiegel ter saken voir an desen brieve hangende". De akte werd eerst bezegeld met het "statsiegel ter saken" en vervolgens door zeven schepenen.⁷⁰

Op 19 augustus 1475 verklaarden vijf schepenen van Maastricht van beiderlei rechtsmacht dat twee met name genoemde burgemeesters en acht gezworenen voor hen namens de stad afstand deden van een rente ten laste van de stad en ten behoeve van het looiersambacht. Zij deden zulks "nae verdrage der ambachten ende ghemeyne gevolghe der vurge-nante burgermeisteren, scepenen van beiden gerichten, gesworen ende raidt der stadt vurgenant, gelijk dat clerich schijnt an derselver statsiegel voire an diesen brieve hangende". Het "statsiegel ter sake" werd vóór de zegels van de schepenen gehangen. Evenzo werd een zelfde soort akte met dezelfde formuleringen op 15 september 1488 bezegeld.⁷¹

Na wederom een sprong in de tijd van bijna zestig jaar treffen wij de laatste exemplaren van het gemeen zakenzegel aan omstreeks 1550. Op 21 december 1546 gaven burgemeesters, gezworenen en raad van Maastricht een vidimus van een iets oudere akte van november 1546. Het zegel wordt als "dieser stadtsiegel" aangeduid.⁷² Op 29 september 1553 verklaren twee burgemeesters en acht gezworenen bij openbare verkoop een bunder akkerland buiten de Hochterpoort te hebben verkocht. Het zakenzegel wordt nu zelfs als "der voerss. stadt Maestricht groeten siegel" aangekondigd.⁷³ Tenslotte hangt het zegel, nu "dess stadtsygel" genoemd, aan een akte van 19 september 1555. De akte betreft een rente van zes vat rogge en vijftien kop tarwe die het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw toekwam uit een molen die inmiddels ter vergroting van de vestingwerken was afgebroken. De burgemeesters, gezworenen en raad van de stad Maastricht droegen nu de last van deze rente over op de stadsmolen in de Nieuwstad naast de Sint-Pieterspoort.⁷⁴

Een persoonlijk zegel als tegenzegel

Een tegenzegel of contrazegel is een zegel dat tegen de achterzijde van een groter zegel werd gedrukt. Het aanbrengen van een tegenzegel diende om het vervalsen van oorkonden tegen te gaan. Zonder tegenzegel kon men door een snede in de achterzijde van het zegel dit zegel van de perkamenten strook verwijderen en het vervolgens aan een andere, echte of valse

70 RHCL, archief familie Schaepkens van Riempst, inv.nr. 63.

71 RHCL, archieven Maastrichtse ambachten, inv.nrs. 276, 277.

72 RHCL, archief individuele raad Maastricht, inv.nr. 905.

73 RHCL, charters extradenda Pruisen, archeionnr. 129.

74 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 771.

oorkonde hangen. Dit procédé werd bij de toepassing van een tegenzegel bemoeilijkt.⁷⁵

Steden die al vroeg over een tegenzegel beschikten waren Nijmegen (1242) en Neuss (1255).⁷⁶ Ook kleinere steden en/of grotere schepenbanken in onze omgeving beschikten tegen het einde van de dertiende eeuw al over een tegenzegel dan wel over een geheimzegel dat als tegenzegel werd gebruikt: Wessem in 1275, Nieuwstadt en Echt in 1277, Geldern in 1290.⁷⁷ Opvallend is het daarom dat er geen Maastrichtse tegenzegels tegen de achterzijde van de grote Luikse of Brabantse stadszegels werden aangetroffen. Het ontbreken van Maastrichtse tegenzegels is nochtans niet uniek. Een vergelijkende situatie deed zich voor te Roermond. Het oudste Roermondse stadszegel, vervaardigd in ieder geval na 1229, werd van 1250 tot 21 juni 1358 aan oorkonden aangetroffen. Nog in 1343 was te Roermond geen tegenzegel in gebruik. Pas bij de bezegeling van de laatstgenoemde akte van 21 juni 1358 werd tegen de achterzijde van het stadszegel het zakenzegel als tegenzegel gedrukt dat op zijn beurt niet ouder kan zijn dan 1339. Pas met de vervaardiging van een nieuw grootzegel rond 1358/1359 werd ook een klein tegenzegel zonder omschrift in gebruik genomen. De stad Roermond kende dus tot in de tweede helft van de veertiende eeuw geen apart tegenzegel.⁷⁸

Tot op heden werd slechts eenmaal tegen de achterzijde van een Maastrichts stedelijk zegel een ander zegel gedrukt, en wel tegen de achterzijde van het gemene zakenzegel dat hangt aan de akte van 20 juni 1423 waarin de bisschop van Luik uitspraak doet in het geschil tussen de heer van Pietersheim en de stad Maastricht namens de burgers die cijns aan de heer van Pietersheim verschuldigd zijn. Het aangebrachte "tegenzegel" is, gezien de afbeelding en de afmeting, geen stedelijk, maar een persoonlijk zegel. Het zegel vertoont een wapenschild in twee ongelijke driepassen. Diameter: 25 mm.⁷⁹ De afdruk is evenwel te vaag om de afbeelding en het omschrift nader te kunnen beschrijven (afb. 12).

Afb. 12. Een persoonlijk zegel als tegenzegel gebruikt tegen de achterzijde van het gemene zakenzegel, 20 juni 1423. RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 922 (foto M. Flokstra, Venray).

75 W. Ewald, *Siegelkunde* (München-Berlijn 1914) 228-229.

76 Willemsen, 'Zegels Nijmegen', 95; F. Ketner, 'De oudste stedelijke oorkonden van Nijmegen 1233-1291', in: *Miscellanea mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer* (Groningen 1967) 280; Ewald, *Rheinische Siegel III*, 72-73.

77 S. Frankewitz en G. Venner, *De zegels der steden en dorpen in het Overkwartier van Gelder. Die Siegel der Städte und Dörfer im geldrischen Oberquartier 1250-1798* (Venlo [1987]) 134, 148, 203-204, 283.

78 Venner, 'Middeleeuwse stadszegels Roermond', 24-28, 31-32.

79 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 922.

90 mm

Afb. 13. Zegels van de burgemeesters van Hoei met het stedelijke geheimzegel als tegenzegels gebruikt tegen de achterzijde van het stadszegel van Hoei, 6 oktober 1424. Stadsarchief Sint-Truiden, Oud archief Sint-Truiden, charters nr. XXXII (foto H. Vermeulen, Geldrop).

Het aanbrengen van een persoonlijk zegel tegen de achterzijde van het stadszegel was in de vijftiende eeuw te Hoei gebruikelijk. Een mooi voorbeeld vormt het stadszegel aan het reeds besproken verbond van de Luikse steden van 6 oktober 1424. Tegen de achterzijde van het stadszegel van Hoei bevindt zich niet alleen het geheimzegel van Hoei als tegenzegel, maar zijn ter weersijden van dit geheimzegel ook twee persoonlijke zegels aangebracht (afb. 13).⁸⁰ Dit gebruik om tegen de achterzijde van het stadszegel twee persoonlijke zegels aan te brengen, voor zover bekend die van de burgemeesters van Hoei, is gesignaleerd tussen 1408 en 1465.⁸¹ Tegen deze Hoeise achtergrond zou het persoonlijke zegel dat tegen de achterzijde van het Maastrichtse gemene zakenzegel werd gedrukt, aan een lid van het stadsbestuur kunnen hebben toebehoord. De identificatie

is evenwel nog niet mogelijk gebleken. De namen van de zeven Luikse en de zeven Brabantse schepenen van Maastricht die in 1423 in functie waren, zijn bekend. Afgezien van Giselbrecht van Gelek kennen wij ook hun zegels, maar zij komen niet met het bewuste tegenzegel overeen. In aanmerking komen ook de beide burgemeesters Johannes Pen-
nen en Rogerus de Spauden, maar onbekend is of zij een zegel bezaten. Of het in Maastricht zoals te Hoei in de vijftiende eeuw gewoonte was om tegen de achterzijde van het stadszegel een persoonlijk zegel aan te brengen, is vooralsnog een niet te beantwoorden vraag. Uit de periode 1424-1471 zijn immers geen stedelijke zegels overgeleverd.

Het briefzegel (1508-1546)

Het zegel vertoont een zittende engel met uitgespreide vleugels die een schuinwaarts geplaatst wapenschild voor zich houdt. Het wapenschild bevat een vijfpuntige ster. Om-
schrift: "sigillum: opidi: traicten(sis) ad: missi(vas)" (= briefzegel van de stad Tricht).

⁸⁰ Stadsarchief Sint-Truiden, Oud archief Sint-Truiden, charters nr. XXXII.

⁸¹ N. Nicodème, 'La manière de contre-sciller le grand sceau de la ville de Huy au XVe siècle', *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 76 (1924) 67-73.

Het omschrift start niet zoals gebruikelijk boven in het zegel, maar in dit geval links ter hoogte van het wapenschild. Diameter: 39 mm (afb. 14).

Het briefzegel – de naam wordt ontleend aan het omschrift – had oorspronkelijk de functie van sluitzegel van opgevouwen teksten zodat de inhoud geheim kon blijven.⁸² Dergelijke zegels konden evenwel ook ter bekrachtiging van oorkonden worden benut. Het oudste exemplaar hangt aan een akte van 7 februari 1508 waarin burgemeesters, gezworenen en raad der stad Maastricht verklaren dat het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw een bijdrage heeft gegeven ter versterking van de grachten, poorten en muren der stad. Het zegel wordt als “der stadtsiegelle” aangeduid.⁸³ Op 13 februari 1515 verklaren burgemeesters, schepenen en raad der stad Maastricht dat Aert Pronen en Hendrik van Borne peimeesters waren geweest van sint Remeis 1513 tot sint Remeis 1514 en dat de stad na gedane rekening aan Aert Pronen geld schuldig is gebleven. Het briefzegel wordt nu als zakenzegel, als het “statsiegel ter saken” aangekondigd.⁸⁴

In de volgende drie voorbeelden wordt het briefzegel eenvoudig stadszegel genoemd, zoals in de akte van attestatie van de burgemeesters, gezworenen en raad van 12 maart 1530 aangaande een burgeres van Maastricht die voor het Rijkskamergerecht te Wetzlar in een proces was verwickeld, en in de verklaring van dezelfde oorkonders van 22 november 1535 aangaande de verhoging van het maalgeld.⁸⁵ Het laatst bekende exemplaar van het briefzegel hangt aan een akte van 14 juli 1546 waarbij het stadsbestuur een eerdere beslissing inzake de vrije invoer van de tienden van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw in de stad bevestigt.⁸⁶

Afb. 14. Het briefzegel, 22 november 1535, RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 100 (foto M. Flokstra, Venray).

82 Kittel, *Siegel*, 148-151.

83 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 98.

84 RHCL, archief familie Schaepkens van Rimpst, inv.nr. 65.

85 RHCL, archief Rijkskamergerecht Wetzlar, inv.nr. 110; archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 100, welke is afgebeeld.

86 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 1233.

III Het gebruik van de stedelijke zegels

De oudste stadszegels in de dertiende en veertiende eeuw

De boven beschreven acht zegels zijn als stadszegels te beschouwen. Die kwalificatie is allereerst gebaseerd op de verschillende omschriften, waarin de zegels als “zegels van de burgers..”, “zegels van de burgers der stad..” of als “zegel van de stad..” worden omschreven. Ook in de tekst van de oorkonden worden de zegels als stadszegel aangekondigd, voor het eerst in de ongedateerde, tussen 1220 en 1235 opgestelde akte (*nostre civitatis sigillo*). Bij elk der beschreven zegels is reeds aangegeven aan welk soort oorkonden zij waren gehecht teneinde mogelijke ontwikkelingen in de wijze van bezegeling op het spoor te komen.

De oorkonden kunnen in verschillende categorieën worden verdeeld. Zoals te verwachten was, werden de stadszegels in de dertiende en veertiende eeuw vooreerst gehecht aan akten die de stad Maastricht intern betroffen, zoals de belofte aan het kapittel van Sint-Servaas om zijn privileges te eerbiedigen in 1227 en de overeenkomst met hetzelfde kapittel in 1349 over het onderhoud van de Maasbrug. Het Luikse stadszegel hangt mede aan de akte van 1376 waarin de stad aan het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw beloofde dat de geldelijke bijdrage van het kapittel ten behoeve van de vestingwerken niet tot zijn nadeel zou strekken, en tenslotte aan de akte van 1338 waarbij de stad een rente aan laatstgenoemd kapittel overdraagt.

Er is één geval bekend waarin de stad afzag van het bezegelen met de stadszegels. Op 13 mei 1299 deden scheidsrechters uitspraak in het geschil met het kapittel van Sint-Servaas inhoudend dat de brouwerij van het kapittel wekelijks slechts twee brouwsels van vijf tonnen bier mocht brouwen en dat het kapittel geen wijn mocht verkopen tenzij van eigen gewas. De stad had daarop graag “brive van der capittel van Sunte-Servaes ghesegheht ghehad-det ende hore brive weder ghegheven”. De stad had met andere woorden oorkonden van kapittel en stad willen uitwisselen. De kanunniken wilden dat niet, aangezien hun belofte om zich aan de uitspraak te houden voldoende was. De met name genoemde schout, ridders, schepenen en communemeesters van Maastricht, waarover dadelijk meer, bezegelden derhalve de scheidsrechterlijke uitspraak met hun persoonlijke zegels.⁸⁷

De stedelijke zegels hangen vervolgens aan oorkonden die als uitvloeisel van onderhandelingen met de landsheren te beschouwen zijn, zoals die van 1335 aangaande het akkoord met de bisschop van Luik die kort tevoren de stad had belegerd, en de akte van 1372 waarin de stad verklaart dat de bisschop van Luik en de hertog van Brabant haar een bestuur en statuten hebben gegeven. De zegels werden voorts gehecht aan oorkonden ten behoeve

87 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 408, gedrukt in: M. Gysseling, *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300) Reeks I: ambtelijke bescheiden* 4 ('s-Gravenhage 1977) nr. 1757.

van andere steden zoals de belofte aan de stad Antwerpen in 1249 en aan de stad Sint-Truiden in 1326 om geen textielwerkers op te nemen die deze steden tegen de wil van hun stad(sbestuur) hadden verlaten. Maastricht bezegelde ook oorkonden tezamen met andere Brabantse en Luikse steden. Te noemen zijn het verdrag tussen de hertog van Brabant en de Brabantse steden enerzijds en de stad Mechelen anderzijds van 1325, en de vredesverdragen van 1399 tussen de Brabantse, Luikse en Loonse steden.

Tenslotte moet nog gewezen worden op twee afzonderlijke categorieën oorkonden. Zoals reeds vermeld, verklaarden de schout en schepenen van Maastricht in een ongedateerde, tussen 1220 en 1235 opgestelde akte dat J. de Spalden c.s. afstand hadden gedaan van hun rechten op een molen te Aken. De bezegeling van dergelijke oorkonden betreffende de overdracht van onroerend goed met het stadszegel was in de dertiende eeuw een algemeen verschijnsel. Te Roermond werden tot in 1309 akten van overdracht van onroerend goed en renten met het stadszegel bekrachtigd, zo ook bijvoorbeeld te 's-Hertogenbosch tot in 1268, te Nijmegen tot in 1292 en te Aken tot in het begin van de veertiende eeuw. Nadien werden dergelijke akten van overdracht bezegeld met de eigen zegels van de schepenen.⁸⁸ In dezen liep Maastricht in Nederland voorop. Een akte van 31 maart 1253 was oorspronkelijk bezegeld met zes schepenzegels waarvan er vier bewaard zijn gebleven. Deze schepenzegels zijn wel de oudste in Nederland, in enige steden in België is een eerder gebruik van schepenzegels aangetoond. De zegels van Brusselse schepenen hangen al aan een akte van 1239, terwijl in Ukkel en Leuven de schepenen als in 1245 respectievelijk 1246 met hun eigen zegels zegelden.⁸⁹

Een verklaring voor het vervangen van het stadszegel door de persoonlijke schepenzegels kan gelegen zijn in de toenemende waarde die aan het schepenzegel als bewijsmiddel van de inhoud van de akte werd gehecht. In Maastricht waren de persoonlijke schepenzegels in 1253 al in gebruik, in Aken en Utrecht vervingen zij pas na 1300 het stadszegel. De acceptatie van het persoonlijke zegel als bewijsmiddel zou dan in de diverse steden kennelijk niet op hetzelfde moment bereikt zijn.

De vervanging van het stadszegel door persoonlijke schepenzegels zou ook met behulp van institutionele ontwikkelingen verklaard kunnen worden. Het gebruik van stadszegels

88 Zie voor de volgende alinea's: G.H.A. Venner, 'Schepenakten en schepenen in Zuid-Oost Nederland in de dertiende eeuw. Onderzoek naar het optreden van stedelijke schepenen bij de overdracht van onroerend goed', in: A.M.J.A. Berkvens, A. Fl. Gehlen en G.H.A. Venner, *"Flittich erforscht und gecolligeert". Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis* (Maastricht 1995) 80-88; Dezelfde, 'Maastrichtse schepenzegels uit de dertiende eeuw', in: *Achter de Minderbroeders. Opstellen over bijzondere stukken en voorwerpen van het Rijksarchief in Limburg* (Maastricht 1996) 155-177.

89 P. Bonenfant, *Cartulaire de l'hôpital Saint-Jean de Bruxelles* (Brussel 1953) 80; H. Nélis, 'Etude diplomatique sur la juridiction gracieuse des échevins en Belgique (1150-1300)', *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis gesticht onder de benaming Société d'Emulation te Brugge* 80 (1937) 42.

bij de beoorkonding van overdracht van onroerend goed vloeide voort uit de omstandigheid dat de in de akten figurerende schout en schepenen tevens het stadsbestuur vormden en aldus over het stadszegel konden beschikken. Ten aanzien van Duisburg, Roermond en Nijmegen vond de overgang van het stadszegel naar persoonlijke schepenzegels enerzijds en de uitbreiding van het stadsbestuur van schout en schepenen met burgemeesters en raden anderzijds gelijktijdig plaats, zodat een relatie tussen beide ontwikkelingen waarschijnlijk is. De schepenen konden na de uitbreiding van het stadsbestuur niet meer exclusief over het stadszegel beschikken. Overigens gaat een dergelijke verklaring niet voor alle steden op. Te Aken werden burgemeesters al in 1258 en raden in 1260 genoemd. Het stadszegel werd echter tot na 1300 gebruikt ter bekrachtiging van akten van overdracht.

Te Maastricht werd de akte betreffende onroerend goed uit de niet nader te dateren periode 1220-1235 met het stadszegel bekrachtigd, terwijl schepenzegels al op 31 maart 1253 in gebruik waren ter bekrachtiging van rechtshandelingen over onroerend goed. In de periode 1220/1235-1253 hebben de schepenzegels de functie van het stadszegel in dezen overgenomen. Blijkens de akte van 14 september 1227 stonden toen schouten en schepenen aan het hoofd van de stedelijke gemeenschappen van Maastricht, in 1249 waren dat de schouten, schepenen en "magistri universitatis". Het begrip "magistri universitatis" wordt in de Middelnederlandse akte betreffende de scheidsrechterlijke uitspraak tussen het kapittel van Sint-Servaas en de stad Maastricht van 13 mei 1299 vertaald als "commongimeester", communemeester.⁹⁰ De functie van communemeester, die mogelijk overeenkwam met die van burgemeester, kwam ook te Mechelen voor.⁹¹ De uitbreiding van het stadsbestuur van Maastricht met communemeesters moet zich aldus tussen 1227 en 1249 hebben voltrokken, in de periode waarin het stadszegel ter bekrachtiging van oorkonden betreffende onroerend goed vervangen werd door schepenzegels. Er kan dus in Maastricht zeer wel een samenhang bestaan tussen de uitbreiding van het stadsbestuur en het in gebruik nemen van schepenzegels. In dit verband kan nog gewezen worden op de akte van 1 juli 1243 waarin de schepenen van Maastricht behorend tot de bisschop van Luik verklaringen afleggen over de rechten van de bisschop en het rijk te Maastricht. Aan de akte is het eerste Luikse stadszegel gehecht. Uit de bezegeling met het stadszegel zou misschien te concluderen zijn dat het invoeren van persoonlijke schepenzegels en de uitbreiding van het stadsbestuur meer precies in de jaren 1243-1249 plaatsvond.

Uit de periode 1253-1300 zijn zo'n negentig oorkonden betreffende onroerend goed bekend die door twee, vier of zelfs zes schepenen werden bezegeld.⁹² Uitzonderingen vor-

90 RHCL, archief individuele raad Maastricht, inv.nr. 408.

91 In de literatuur betreffende Maastricht wordt het begrip "magistri universitatis" eenvoudig als burgemeesters vertaald.

92 Zie voor de teksten van deze oorkonden: P.L. Nève, *De dertiende-eeuwse schepenoorkonden van Maastricht en Sint-Pieter, met enige latere transfixen, alsmede een schets van het juridisch statuut van onroerend goed te Maastricht* (Maastricht 2012).

men drie akten van overdracht, twee van 30 november 1296 en een van 15 juli 1305. De akten zijn niet door afzonderlijke schepenen uitgevaardigd, maar door de (gezamenlijke) schepenen van de stad Tricht van beiderlei rechtsmacht, en zij werden met beide stadszegels bezegeld. Alle drie de oorkonden betreffen de overdracht van een cijns aan de provisoren van de H. Geest. Ook de akte van 29 september 1325 waarin de stad en de meesters van de H. Geest een jaarrente verkopen aan een Maastrichts echtpaar, is met beide stadszegels bekrachtigd. De conclusie luidt dat de stadszegels na 1253 nog in financiële transacties werden gebruikt waarbij de armentafel was betrokken. Zo zou het ook te verklaren zijn dat het Luikse stadszegel op verzoek van de oorkonders mede werd gehangen aan de akten van 4 april 1282 of 1283 en 23 juni 1284 waarbij altaren in de Onze-Lieve-Vrouwekerk werden gedoteerd. Beide bevatten de bepaling dat bij niet-nakoming van verplichtingen eventueel een rente aan de tafel van de H. Geest verschuldigd was.

Het Brabantse zakenzegel

Het Brabantse deel van de stad Maastricht beschikte in 1338 al over een zakenzegel, een zegel dat oorspronkelijk bedoeld was om veel voorkomende rechtshandelingen, routinezaken, te bezegelen. Zakenzegels kwamen voor naast de andere grotere zegels die nu gereserveerd werden ter bezegeling van "belangrijke", meer plechtige akten. Zoals ook in andere Nederrijnse steden het gebruik was.⁹³ Het Brabantse zakenzegel werd gehecht aan de akte van 1338 waarin de stad een rente van zeven schelling aan het H. Kruisaltaar in de Onze-Lieve-Vrouwekerk overdroeg, een renteverkoop die wel meer voorkwam. Het zakenzegel werd ook gehecht aan de overeenkomst met het Sint-Servaaskapittel over het onderhoud van de Maasbrug in 1349.

Het Brabantse zakenzegel werd vervolgens aangetroffen aan de akte van 1355 waarbij de steden en vrijheden van Brabant en de Landen van Overmaas een verbond sloten over de erfopvolging van hertog Jan III. Het werd ook in 1372 gebruikt toen de stad verklaarde van zijn beide heren een bestuur en statuten ontvangen te hebben. Het betreft oorkonden die niet tot de routineuze aangelegenheden gerekend kunnen worden. Daar anderzijds het eerste Brabantse stadszegel na 1349 niet meer wordt aangetroffen, kan men concluderen dat zeker vanaf 1355 het zakenzegel ook wat betreft "belangrijke" akten in de plaats van het oude Brabantse stadszegel was gekomen. Een verschuiving in het gebruik van zegels waar het "belangrijke" oorkonden betreft, vindt men ook elders terug. Bij de bezegeling van de oorkonden aangaande de landvrede tussen Gelre en Kleef van 1359 en de samenwerking met de hertog van Gelder in 1371 gebruikte de stad Roermond haar grootzegel, nadien,

93 Ewald, *Siegelkunde*, 83-84; M. Groten, 'Die Kölner Richerzeche im 12. Jahrhundert', *Rheinische Vierteljahrsblätter* 48 (1984) 50.

zeker vanaf 1400, bijvoorbeeld bij het Verbond van 1418, enkel nog het geheimzegel dat oorspronkelijk dezelfde functie bezat als het zakenzegel, het bekrachtigen van veelvuldig voorkomende rechtshandelingen.⁹⁴

Zoals boven vermeld heeft alleen het Brabantse gedeelte van de stad in de veertiende eeuw een zakenzegel bezeten. De tegenhanger van Luikse zijde was eerst het eerste en daarna het twee Luikse stadszegel. Daaruit blijkt mede de gelijkwaardigheid van het Brabantse zakenzegel aan het oudere Luikse stadszegel. Kennelijk was aan Luikse zijde geen behoefte aan een tweede zegel voor routinezaken, hetgeen erop kan wijzen dat het Luikse deel van de stad geringer van omvang was dan het Brabantse.

Van twee stadszegels naar één gemeen zakenzegel

Het bijzondere van de stad Maastricht, de tweedeling in een Luiks en een Brabants gedeelte, had ook zijn weerslag in het gebruik van twee stadszegels naast elkaar, het Brabantse en het Luikse. Aan vele oorkonden zijn beide zegels gehecht, maar niet altijd. Aan oorkonden met betrekking tot het hertogdom Brabant werd alleen het Brabantse stadszegel gehecht, zoals aan het vredesverdrag van de hertog en de Brabantse steden met de stad Mechelen in 1325 of aan het verbond over de erfopvolging in Brabant in 1355. Ook de oorkonde van 1249 waarin de schouten, schepenen, communemeesters en alle burgers van Maastricht aan het stadsbestuur van Antwerpen beloofden geen vollers, wevers of andere inwoners van Antwerpen asiel te verlenen die iets tegen de wetten en vrijheden van laatstgenoemde stad hadden ondernomen, is enkel met het Brabantse stadszegel bekrachtigd. Aan de andere kant is aan akten van 1282/1283 en 1284 betreffende de dotatie van altaren in de Onze-Lieve-Vrouwekerk enkel het Luikse stadszegel gehecht. Het onderscheid tussen het Brabantse en Luikse stadszegel komt fraai tot uitdrukking in de omschriften van de beide zegels die in 1399 werden gebruikt, te weten "zegel van de burgers van de stad Tricht behorend tot het bisdom Luik", respectievelijk "zegel van de stad Tricht behorend tot het hertogdom Brabant".

Na 1399 zijn geen akten meer bekend waaraan een apart Luiks en/of Brabants zegel zijn gehecht. Naast en na de beide stadszegels kwam een gemeenschappelijk zakenzegel in gebruik. Het omschrift luidt immers; "gemeen zakenzegel van de gehele stad Tricht". Het gemeen zakenzegel was er al in 1386 ter bekrachtiging van een attestatie en werd in 1397 benut ter bekrachtiging van een vrijgeleide. In 1403 werd met het gemene zakenzegel het verbond met de steden Sint-Truiden en Hoei bezegeld, in 1424 een verbond met de Luikse

94 Venner, 'Middelleeuwse stadszegels Roermond', 28-29, 33. Zie ook: H.F. van Leeuwen, 'De zegels en het wapen van Delft', in: E.C.M. Leemans-Prins, *Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland* ('s-Gravenhage 1966) 45-63.

steden ter afwering van gerechtelijk beslag op de inwoners van de landen van Luik en Loon. Qua functie is het gemeen zakenzegel als de opvolger van zowel het Brabantse als het Luikse stadszegel te beschouwen. De functionele overgang heeft zich, afgaande op de bekende oorkonden, mogelijk tussen 1399 en 1403 voltrokken.

In dit kader is het zinvol nog eens te wijzen op de omschriften. In de omschriften van het Luikse en Brabantse stadszegel van 1399 wordt nadrukkelijk gewezen op de stad behorend tot het bisdom Luik respectievelijk op de stad behorend tot het hertogdom Brabant. In het omschrift van het gemene zakenzegel daarentegen wordt, afgezien nog van het gebruik van het adjectief *gemeen*, duidelijk gemaakt dat het het zegel van de *gehele* stad is. Met deze wijziging in de omschriften correleert een verandering in de intitutie van de akten. Akten uitgaande van de stad en bezegeld met het Luikse en Brabantse stadszegel staan op naam van het stadsbestuur van beiderlei rechtsmacht of van beide partijen (= delen, rechtskringen). In 1386, 1394 en 1397 staan de uitgaande stukken bezegeld met het gemene zakenzegel op naam van "burgermeyster, gesworen, goevernere ende raet der stat van Tricht *gemeynlic*". Op de institutionele implicaties van de overgang van de genoemde twee zegels naar één gemeen zakenzegel komen wij nog te spreken.⁹⁵

Gemeen zakenzegel en briefzegel

De weinige exemplaren van het gemeen zakenzegel die na 1424 bekend zijn, hebben alereerst betrekking op de verkoop van renten ten laste van de stad. De betreffende akten van 1471, 1475 en 1488 staan niet op naam van het stadsbestuur, maar van vier tot zeven schepenen van beide schepenbanken. Vóór de schepenzegels werd het gemene zakenzegel aan de oorkonden gehecht dat als "statsiegel ter saken" wordt aangeduid. De laatste akten waaraan het gemene zakenzegel hangt, dateren van 1546, 1553 en 1555. Zij betreffen het verstrekken van een afschrift (*vidimus*), de verkoop van een perceel door het stadsbestuur respectievelijk het vernieuwen van het onderpand van een rente.

Voor zover dus aan de hand van bewaard gebleven exemplaren valt na te gaan, werd het gemeen zakenzegel sinds het einde van de vijftiende eeuw met name gehecht aan transacties over renten ten laste van de stad en stadseigendom. Aan dergelijke overeenkomsten werd in Roermond het grootzegel gehecht, zoals ook in Keulen, Aken, Neuss en Nijmegen in de vijftiende eeuw de grote stadszegels vrijwel alleen aan akten van renteverkoop werden gehangen.⁹⁶ Tegen deze achtergrond is het te verklaren dat het Maastrichtse gemene zakenzegel in de akte van verkoop van een perceel buiten de Hochterpoort in 1553 "der

95 Zie het laatste hoofdstuk van dit artikel.

96 Venner, 'Middeleeuwse stadszegels Roermond', 29-30.

voerss. stadt Maestricht groeten siegel” wordt genoemd. In de beide akten van 1546 en 1555 wordt het eenvoudig als stadszegel aangeduid.

Naast het gemeen zakenzegel was in ieder geval sinds 1508 een tweede zegel in gebruik dat naar het omschrift “...ad missi(vas)” onder de categorie briefzegels valt, maar zo niet in de akten wordt genoemd. Het wordt in drie van de vier bekende oorkonden als stadszegel aangekondigd en een keer, in 1515, als zakenzegel. Het briefzegel was met een diameter van 39 mm beduidend, een derde kleiner dan het gemene zakenzegel. Het briefzegel bekrachtigde in 1530 een akte van attestatie en verder akten betreffende stedelijke financiën in de jaren 1508-1546. Voor zover aan de hand van het beperkt aantal exemplaren valt na te gaan, was het briefzegel het zegel voor de dagelijkse routinezaken, terwijl het oudere oorspronkelijk daarvoor bestemde gemene zakenzegel opschoof naar de functie die elders de oude grote stadszegels uit de veertiende eeuw nog slechts vervulden, namelijk de bezegeling van akten van renteverkoop ten laste van de stad.

IV De afbeeldingen op de Maastrichtse stadszegels

Ter inleiding

In het voorafgaande is vooral de nadruk gelegd op de functie van het zegel als bewijsmiddel van de inhoud van de oorkonden waaraan het werd gehecht. Het zegel had daarnaast uitgaande van de afbeelding nog andere functies. De afbeelding op het zegel was het resultaat van bewuste keuzes, was niet willekeurig. Fantasiezegels, een aan de Franse sigillografie ontleend begrip, bestonden in de middeleeuwen niet.⁹⁷ De zegelvoerende persoon of instantie kon door middel van de afbeelding voorstellingen over zich zelf verspreiden, ook door middel van symbolen. Het zegel was dus een communicatiemiddel. Bandmann heeft zegels “Orten offizieller Symbolik” genoemd. Het zegel is als een “Bedeutungsträger”, als een drager van betekenissen te beschouwen die boven het stoffelijke uitgaan. Onderzoek naar zegels omvat mede het achterhalen van de betekenis van de afbeelding. Hoe maakte met andere woorden de opdrachtgever van het zegelstempel gebruik van symbolen om iets over zichzelf mede te delen?⁹⁸

De oudste zegels worden in de moderne literatuur mede gezien als middelen tot representatie van gezag. De erkenning van overheidsgezag vereiste de aanwezigheid van de

97 Zie: T. Diederich, “‘Willkürsiegel’- ‘Fantasiesiegel’- Ornamentsiegel”, in: Dezelfde, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung* (Wenen-Keulen-Weimar 2012) 72-84.

98 T. Diederich, ‘Von der Eigenart des Siegels als Geschichtsquelle’, in: P. Bahl e.a., *Zehn Jahre Fachgruppe Historische Hilfswissenschaften*. Herold-Studien 8 (Neustadt a.d. Aisch 2005) 53-54; Dezelfde, ‘Siegel als Zeichen städtischen Selbstbewußtseins’, *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums* 1993 142, 146, 148.

koning die dus altijd op reis was. De afbeelding van de koning op zijn zegel was een middel om bij de ontvanger van de oorkonde de aanwezigheid van de in werkelijkheid afwezige vorst op te roepen.⁹⁹ Volgens Groten was aanvankelijk sprake van een nauwe relatie tussen de persoon en de afbeelding van de persoon. De afbeelding van de koning straalde diens gezag uit zoals de koning zelf. Ook aan de afbeelding van heiligen op zegels kleefde hun kracht, een kracht die tot wonderen of tot bestraffing in staat was.¹⁰⁰ Het zegel was zodoende op indringende wijze representatief voor de afgebeelde.

Het bezegelen van oorkonden was tot ver in de elfde eeuw voorbehouden aan natuurlijke personen als de paus, de koning en de (aarts)bisschop. Nadien, met name in de laatste decennia van de twaalfde eeuw, gingen ook gemeenschappen van personen (kapittels, kloosters, steden) over tot het bezegelen van in geschift vastgelegde rechtshandelingen. Hun zegels worden in de Duitse literatuur als “korporative Siegel” omschreven, zegels van een groep die door toetreding van afzonderlijke personen was ontstaan. De stadszegels, de zegels van de stedelijke gemeenschap van burgers, vormen een belangrijke categorie onder de corporatieve zegels.¹⁰¹

Waar het natuurlijke personen betreft, is vaak een patroon in de afbeeldingen te ontdekken. Veelal zijn de afbeeldingen op zegels te koppelen aan een bepaalde stand, aan conventies. De koning wordt afgebeeld gezeten op een troon met een scepter en rijksappel in de hand, de bisschop gezeten met een boek in de ene en een staf in de andere hand of met een zegenend gebaar, de landsheer als ridder te paard, terwijl de lagere adel alleen een wapenschild op het zegel laat zien. Een indeling van stadszegels naar afbeelding is bijna onmogelijk. Er zijn stadszegels met wapens, met heiligen, met de schematische weergave van een stad, met symbolen en met combinaties van deze genoemde elementen. Dan zijn er ook nog de sprekende zegels die heel individueel op de ene stad zijn toegespitst. De grote verscheidenheid in de afbeeldingen op stadszegels zou volgens Arlinghaus samenhangen met het ontbreken van een duidelijke functie en rangorde van de stad in de middeleeuwse standenmaatschappij. De stad kon uit verschillende mogelijkheden kiezen om in het zegel haar identiteit tot uitdrukking te brengen.¹⁰² Daarbij werden, zoals gezegd, weloverwogen

99 M. Späth, ‘Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Perspektiven eines interdisziplinären Austauschs’, in: Dezelfde, *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*. Sensus Studien zur mittelalterlichen Kunst 1 (Keulen-Weimar-Wenen 2009) 12.

100 M. Groten, ‘Der Heilige als Helfer der Bürger. Auf dem Weg zur Stadtgemeinde: Heilige und frühe Stadtsiegel’, in: S. Schmidt e.a. (uitg.), *Rheinisch – Kölnisch – Katholisch. Beiträge zur Kirchen- und Landesgeschichte sowie zur Geschichte des Buch- und Bibliothekswesens der Rheinlande. Festschrift für Heinz Finger zum 60. Geburtstag*. Libelli Rhenani 25 (Keulen 2008) 132-133, 135, 140.

101 Späth, ‘Bildlichkeit’, 16-17; Groten, ‘Heilige’, 131.

102 F.J. Arlinghaus, ‘Konstruktion und Identität mittelalterlicher Korporationen – rechtliche und kulturelle Aspekte’, in: Späth, *Bildlichkeit*, 42-44. Zie ook: B.M. Bedos Rezak, ‘Ego, ordo, communitas. Seals and the medieval semiotics of personality (1200-1350)’, in: Späth, *Bildlichkeit*, 64.

keuzes gemaakt om naar buiten door middel van symbolen een beeld van zichzelf uit te dragen.¹⁰³

De beslissing over de afbeelding op het (eerste) stadszegel lag waarschijnlijk in veel gevallen niet enkel bij de jonge stad. Het grote aantal zegels waarop symbolen of het wapen van de landsheer zijn afgebeeld, maken aannemelijk dat de middeleeuwse landsheren op zijn minst zekere medezeggenschap hadden op het ontwerp van de afbeelding. Verwonderlijk is zo'n samenwerking dan wel landsheerlijke invloed niet, daar de ontwikkeling tot stad door de landsheer werd gestimuleerd.¹⁰⁴ Voorbeelden van zegels met verwijzingen naar de (lands)heer zijn in de directe omgeving het eerste stadszegel van Roermond en het stadszegel en tegenzegel van Nieuwstadt. Het eerste stadszegel van Roermond, al in gebruik in 1250, vertoont een wapenschild met het wapen van de graaf van Gelder, de klimmende leeuw met enkele staart omgeven door blokjes. Het zegel van Nieuwstadt, reeds in gebruik in 1277, vertoont drie elzenbomen in een weide met bloemen. Het betreft een sprekend zegel waarin de oude benaming Elsene met behulp van de afgebeelde elzenbomen wordt verklaard. De verwijzing naar de landsheer is in het omschrift gegeven dat in vertaling luidt: "zegel van Nieuwstadt te Elsene van de graaf van Gelder". Het tegenzegel bevat een wapenschild met wederom het wapen van de graaf.¹⁰⁵

Het eerste Luikse stadszegel

Op de afbeelding van het eerste Luikse stadszegel ([1227] 1243-1338) staat de heilige Servatius centraal. Hij is gezeten op een vouwstoel. Hij draagt een mijter en houdt de bisschopsstaf in de rechter- en een gesloten boek in de linkerhand. Hij is afgebeeld als bisschop, tevens als heilige, gezien de nimbus om zijn hoofd. De afbeelding als bisschop komt overeen met die van de bisschoppen van Luik die vanaf Alexander II van Oeren (1165-1167), gezeten, met mijter, staf en boek op hun zegels werden afgebeeld.¹⁰⁶ Overeenkomsten zijn er ook met de zegels van het kapittel van Sint-Servaas. Het oudste zegel van het kapittel waarvan het ivoren zegelstempel nog altijd voorhanden is, vertoont een gezeten Sint Servaas, met nimbus, met een kromstaf in de rechter- en een opengeslagen boek in de linkerhand.¹⁰⁷ Een opvolgend zegel dat aan een oorkonde van 1236 hangt, bevat Sint Servaas eveneens gezeten,

103 Diederich, 'Eigenart Siegels', 59; W. Krauth, 'Stadtsiegel in Soest und Coesfeld. Zwei westfälische Bischofsstädte im Vergleich', in: Späth, *Bildlichkeit*, 211-212.

104 Diederich, *Rheinische Städtiesel*, 54; Dezelfde, 'Siegel städtischen Selbstbewußtseins', 150; Dezelfde, 'Städtische Siegelführung im Mittelalter', in: K. Flink en W. Janssen (uitg.), *Grundherrschaft und Stadtentstehung am Niederrhein*. Klever Archiv 9 (Kleef 1989) 91-97.

105 Frankewitz-Venner, *Zegels steden en dorpen*, 202-203, 209.

106 E. Poncelet, *Les sceaux et les chancelleries des princes-évêques de Liège* (Luik 1938) 162-163, afb. 10, 11.

107 Rijksarchief Luik, archief abdij Val-Saint-Lambert Seraing, charter nr. 2; RHCL, collectie zegelstempels, nr. 250.

maar nu op een vouwstoel en met een mijter.¹⁰⁸ In beide gevallen luidt het omschrift in vertaling: "Sint Servaas bisschop".

Op de oudste zegels die Sint Servaas laten zien, is hij nog niet met de later onafscheidelijke Sint-Servaassleutel afgebeeld. Naast het genoemde (grote) zegel waarmee het kapittel in ieder geval sinds 1236 akten bezegelde, nam het kapittel van Sint-Servaas in de tweede helft van de dertiende eeuw een zakenzegel in gebruik. Dit zegel hing blijkens een tekening uit de achttiende eeuw al aan een akte uit 1260. Het enige bewaard gebleven exemplaar is bevestigd aan een akte van 1279.¹⁰⁹ Dit zakenzegel is het eerste waarop Sint Servaas met de Sint-Servaassleutel in de rechterhand is afgebeeld. Sint Servaas met de sleutel werd vervolgens overgenomen op het zegelstempel van Robijn van Millen, deken van het kapittel in de jaren 1303-1315, op het tweede zakenzegel van het kapittel, bekend sinds 1307, en, zoals wij al zagen, op het Brabantse zakenzegel dat al hangt aan een akte van 1338.¹¹⁰

Het oudst bekende exemplaar van het eerste Luikse stadszegel hing omstreeks 1851 nog aan de akte van 14 september 1227. Het zegelstempel werd dus uiterlijk in 1227, maar kan ook geruime tijd eerder zijn gesneden. De afbeelding van Sint Servaas geeft aanwijzingen voor de datering van het zegelstempel. De eerste aanwijzing vormt de vouwstoel (faldistorium) waarop Sint Servaas is gezeten. De Luikse bisschoppen Alexander II van Oeren (1165-1167) en Raoul van Zähringen (1167-1191) zitten op hun zegels op een bank. Albert van Cuijk (1194-1200) en Hugo van Pierrepont (1200-1229) zijn de eerste Luikse bisschoppen die op een vouwstoel zitten (afb. 15).¹¹¹ Het zegelstempel zal dus waarschijnlijk niet ouder zijn dan 1194. De tweede indicatie vormt de plooi van het kazuifel tussen de knieën van de heilige. Een dergelijke plooi met een scherpe hoek treft men ook aan op het zegel van Waldever, abt van het Sint-Pantaleonklooster te Keulen uit 1199, het zegel van Johan I, aartsbisschop van Trier (1189-1212) uit

Afb. 15. Zegel van Hugo van Pierrepont, bisschop van Luik, zittend op een vouwstoel, 6 februari 1225. RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv. nr. 801 (foto S. Frankewitz, Straelen).

¹⁰⁸ CSN 235.

¹⁰⁹ J. Koldewij, 'Servatius in veelvoud en enkelvoud. Maastrichtse boekbanden, miniaturen, pelgrimstekens en zegels', in: B. Cardon e.a. (uitg.), *"Als ich can". Liber amicorum in memory of professor dr Maurits Smeyers. Corpus van verluchte handschriften 11* (Leuven 2002) 730-732; RHCL, archief klooster Houthem Sint-Gerlach, inv.nr. 31. Zie ook: G. Venner, 'De Servaassleutel op zegels', *De Maasgouw* 109 (1990) 159-163.

¹¹⁰ Venner, 'Servaassleutel', 162-163 en de daar aangehaalde bronnen. Een gedeelte van het gebroken zegelstempel van Robijn van Millen is bewaard gebleven. Zie: RHCL, collectie zegelstempels, nr. 158; P.A.W. Dingemans, "Der segel ontwey geslagen". Het voorkomen van misbruik van zegelstempels', in: A.M.J.A. Berkvens, A. Fl. Gehlen en G.H.A. Venner, *Ten werentliken rechte. Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis* (Maastricht 1990) 21-23.

¹¹¹ Poncelet, *Sceaux princes-évêques*, 162-165, afb. 10-14.

1202, en op het zegel dat Adolf I, aartsbisschop van Keulen (1193-1205), na zijn afzetting in 1205 gebruikte.¹¹² Eenzelfde plooiwal van het kazuifel vindt men bij de Luikse bisschoppen enkel op het zegel van Cuijk (1194-1200).¹¹³ Het zegelstempel van het eerste Luikse stadszegel is dus waarschijnlijk omstreeks 1200, maar niet vóór 1194, vervaardigd.

Sint Servaas is omgeven door twee torens en onder zijn voeten is een stadsmuur afgebeeld die gewoonlijk als de schematische weergave van een stad, als een "Stadtabbreviatur" worden geduid. De combinatie van de afbeelding van een heilige met een stadsmuur of een anderszins met een stad te associëren architectuur komt op stadszegels uit de twaalfde en dertiende eeuw zo vaak voor dat Diederich heeft voorgesteld om zegels met een dergelijke combinatie als een apart type stadszegels te beschouwen: "der Stadtabbreviatur- und Heiligensiegeltyp". Het oudste voorbeeld van een dergelijk zegel, tevens het oudste stadszegel, is het stadszegel van Keulen. Het eerste exemplaar dateert uit 1149, maar het zegelstempel werd eerder, volgens Diederich in de jaren 1114-1119, volgens Groten in de jaren dertig van de twaalfde eeuw, vervaardigd. Op het zegel troont de heilige Petrus op een bank te midden van torens en een stadsmuur.¹¹⁴ Het Luikse stadszegel van Maastricht is zoals vele stadszegels qua afbeelding (uiteindelijk) ontleend aan het Keulse stadszegel. In ieder geval moet het oudste Keulse stadszegel te Maastricht bekend zijn geweest. Een exemplaar van dit zegel hangt al aan een akte in het archief van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw uit 1158.¹¹⁵

Dat Sint Servaas op het eerste Luikse stadszegel van Maastricht is afgebeeld, is in eerste instantie niet zo verwonderlijk te noemen. Het graf van Sint Servaas in de Sint-Servaaskerk werd al in de tweede helft van de achtste eeuw door pelgrims bezocht.¹¹⁶ Sint Servaas was de patroon van het Sint-Servaaskapittel dat met zijn veertig kanunniken de belangrijkste kerkelijke instelling ter plaatse was. De heilige op stedelijke zegels is in veel gevallen allereerst de patroon van het domkapittel of een ander collegiaal kapittel die door de steden als stadspatroon werd toegeëigend, zo ook te Maastricht. De stad wilde zich vertegenwoordigd zien door de stadspatroon die midden in de stad zetelt.¹¹⁷ De stadspatroon gold als helper

112 W. Ewald, *Rheinische Siegel IV. Siegel der Stifte, Klöster und geistlichen Dignitäre* (Keulen-Bonn 1973-1976) Tafel 91 nr. 2; Dezelfde, *Rheinische Siegel II. Die Siegel der Erzbischöfe von Trier* (956-1795) (Bonn 1910, herdruk Düsseldorf 1993) Tafel 7 nr. 2; Dezelfde, *Rheinische Siegel I. Die Siegel der Erzbischöfe von Köln* (948-1795) (Bonn 1906, herdruk Düsseldorf 1993) Tafel 14 nr. 4 (vriendelijke mededeling van T. Diederich te Bonn).

113 Poncelet, *Sceaux princes-évêques*, 163 afb. 12.

114 Diederich, *Rheinische Städtesiegel*, 92; Dezelfde, 'Siegel städtischen Selbstbewußtseins', 142-143, 146; Groten, 'Heilige', 142; Späth, 'Bildlichkeit', 21.

115 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv. 633.

116 R. Kroos, *Der Schrein des heiligen Servatius in Maastricht und die vier zugehörigen Reliquiare in Brüssel* (München 1985) 4; Koldewij, *Gude Sente Servas*, 8.

117 Späth, 'Bildlichkeit', 21; Bedos Rezak, 'Ego, ordo, communitas', 60; Diederich, *Rheinische Städtesiegel*, 93; Dezelfde, 'Eigenart Siegels', 59; Groten, 'Heilige', 139, 144; Kroos, *Schrein Servatius*, 315 noot 27.

en beschermer van de stad. Hij garandeerde de rechtsgeldigheid van de beschikkingen van degenen die onder zijn bescherming stonden. Een met de afbeelding van de heilige bekrachtigd document gaf naar middeleeuwse opvatting aan de akte groot, als het ware heilig, gezag waarmee niet te spotten viel.¹¹⁸

Door de afbeelding van deze specifiek met Maastricht verbonden heilige was voor de tijdgenoten direct duidelijk dat het een Maastrichts zegel betrof. Een dergelijke boodschap droeg bijvoorbeeld ook het stadszegel van Neuss uit, waarop de heilige Quirinus, patroon van het Sint-Quirinskapittel en doel van vele pelgrims, een centrale plaats inneemt.¹¹⁹ Dat Maastricht een stad was, wordt aangegeven door de stedelijke architectuur, met name door de stadsmuur. De afbeelding van de verdedigbare stad met stadsmuur, poort en torens kon de betekenis hebben, variërend van de realistische weergave van een bestaand gebouw aan de ene kant tot symbolische stadsafbeeldingen, eventueel met sacrale connotaties (het hemelse Jeruzalem) aan de andere kant. De afbeelding van de verdedigbare stad of enkel de stadsmuur diende echter in de meeste gevallen als een symbolische verwijzing naar het stedelijk karakter van de plaats.¹²⁰ Sommigen gaan in hun interpretatie verder. Volgens Krauth presenteerde de stad zich op deze wijze met haar voorrechten en privileges. Leupen betoogt zelfs dat een versterking op stedelijke zegels verwijst naar een zekere mate van zelfbestuur, naar autonomie, naar een bijzondere rechtskring.¹²¹ Gezien de symbolische functie van de stadsmuur op stedelijke zegels, betekent zulks voor Maastricht dat de afgebeelde stadsmuur met kantelen niet erop wijst dat Maastricht rond 1200, toen het zegelstempel werd vervaardigd, al een stenen ommuring kende. Het zegel geeft geen feitelijk bestaande situatie weer.¹²² Toestemming tot het bouwen van een stadsmuur werd pas in 1229 door de hertog van Brabant en de keizer gegeven. Niettemin sloot Panhuysen in zijn dissertatie uit 1933 niet uit dat Maastricht in 1204 al versterkt was.¹²³ Archeologisch onderzoek in 1990-1991, waarover later meer, zou hem gelijk geven

De keuze voor de afbeelding van Sint Servaas op het eerste stadszegel van het Luikse deel

118 Groten, 'Heilige', 135-140; Diederich, *Rheinische Städtesiegel*, 98. Zie ook: Optendrenk, *Nos sculteti*, 95-97.

119 Vergelijk ook: Diederich, 'Siegel städtischen Selbstbewußtseins', 145; Krauth, 'Stadtsiegel Soest Coesfeld', 218.

120 Späth, 'Bildlichkeit', 20-21; W. Schich, 'Siegel brandenburgischer und anderer deutscher Städte im 13. und 14. Jahrhundert', in: Späth, *Bildlichkeit*, 116; Diederich, 'Städtische Siegelführung', 97.

121 Krauth, 'Stadtsiegel Soest Coesfeld', 216; P. Leupen, 'Stadszegel en stadsmuur', in: D.P. Blok e.a. (red.), *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag* (Amsterdam 1998) 290-291.

122 Zie anders: Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 65; Dezelfde, 'Maastricht omstreden door Brabant, Luik, Loon en Gelre 1200-1274', in: *Miscellanea Trajectensia. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht uitgegeven bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de stadsbibliotheek van Maastricht 1662-31 juli-1962* (Maastricht 1962) 86.

123 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 41-42, 49-55.

van Maastricht is bij nader inzien eerder verwonderlijk te noemen. Het kapittel van Sint-Servaas behoorde volgens Deeters ook na 1214 aan de keizer, het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw tot het Luikse gedeelte van de stad. Waarom nam uitgerekend het Luikse deel Sint-Servaas in zijn zegel op? Het antwoord is misschien gelegen in de strijd tussen het kapittel van Sint-Servaas en de omgeving van de bisschop van Luik omtrent de vraag welke kerk, de Sint-Servaaskerk of de Onze-Lieve-Vrouwekerk, vanouds de bisschopskerk in Maastricht was. Dit conflict bereikte een eerste hoogtepunt omstreeks het midden van de twaalfde eeuw. In de jaren 1143-1147 vervaardigde de Luikse kanunnik Nicolaas een nieuwe vita van de heilige Lambertus waarin fel werd uitgehaald naar Maastricht als bisschopsstad en de Sint-Servaaskerk als kathedraal. De vita verwees naar een oorkonde van koning Clovis III (690-694) volgens welke de Onze-Lieve-Vrouwekerk de kathedrale kerk zou zijn. In reactie daarop betoogde het Sint-Servaaskapittel weinig later met behulp van de valse oorkonde op naam van Hendrik IV uit 1087 dat de Sint-Servaaskerk de zetel van twintig bisschoppen was.¹²⁴ Aangezien nu de invloed van de stadsheer op de vormgeving van het stadszegel niet uit te sluiten is, zou het kunnen zijn dat het stadszegel als een medium werd gebruikt om de Luikse visie te presenteren waarbij Sint-Servaas fungeert als voorganger van de bisschop van Luik.

Recentelijk heeft T. Panhuysen, een zoon van de mediëvist G. Panhuysen, overigens betoogd dat beide kerken als kathedraal kunnen hebben gefungeerd. De grafkerk van Sint-Servaas zou door de bisschoppen van het bisdom Tongeren – Maastricht zijn gesticht en vanaf het begin, omstreeks 550, een bisschoppelijke eigenkerk zijn geweest. Vanaf de tweede helft van de zesde eeuw tot ver in de zevende eeuw zou de Sint-Servaaskerk de kathedrale kerk zijn geweest, een functie die dan tegen het einde van de zevende eeuw werd overgenomen door de Onze-Lieve-Vrouwekerk.¹²⁵

Het tweede en derde Luikse stadszegel

Het tweede Luikse stadszegel (1369-1376) laat de heilige Lambertus zien in een gotische architectuur. Het zegel behoort dus tot de categorie der heiligenzegels. De heilige Lambertus was de patroon van het kathedrale kapittel van Luik, de stad Luik en zeker sinds de twaalfde eeuw ook van het prins-bisdom Luik.¹²⁶ Aangezien in Maastricht geen parochiekerk aan de

¹²⁴ Kroos, *Schrein Servatius*, 31-33, 59.

¹²⁵ T. Panhuysen, 'Wendepunkt in der Frühgeschichte der Maastrichter Servatiusabtei', in: *Dezelfde* (uitg.), *Transformations in North-Western Europe (AD 300-1000). Proceedings of the 60th Sachsensymposium 19-23 September 2009 Maastricht* (Hannover 2011) 69-77; *Dezelfde*, 'Sleutelfiguren uit de vroegste geschiedenis van de Sint-Servaasabdij van Maastricht', *PSHAL* 147 (2011) 12-30.

¹²⁶ L. Halkin, 'Les origines du grand sceau de la cité de Liège', *Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du diocèse de Liège* 33 (1947) 8.

heilige Lambertus was gewijd, is aan te nemen dat hij op het zegel als de patroon van het Luikse territorium is afgebeeld. Zijn afbeelding verwijst dan naar het overheidsgezag van de bisschop van Luik te Maastricht, naar het behoren tot het prins-bisdom Luik. De heilige Lambertus is ook afgebeeld op het tegenzegel van de stad Sint-Truiden dat in 1299 en 1329 werd aangetroffen. De heilige Lambertus verwijst hier eveneens naar de heerlijke rechten van de bisschop van Luik die hij te Sint-Truiden met de abt van de Sint-Trudoabdij deelde.¹²⁷

Het tweede Luikse stadszegel vertoont dus een geheel andere afbeelding dan het eerste. De stadspatroon had plaats gemaakt voor de beschermheilige van het territorium. Een dergelijke verandering van afbeelding is opmerkelijk te noemen. In de regel was er ten aanzien van de afbeelding op zegels sprake van een grote mate van continuïteit en werd de afbeelding van het oude zegel op het nieuwe gekopieerd.¹²⁸ Het in gebruik nemen van het tweede zegel en de vervanging van het zegelbeeld zijn tussen 1338 en 1369 te plaatsen.

Opvallend is dat men ook aan Brabantse zijde overging tot een zegel met een andere afbeelding. Het oude zegel met de afbeelding van de keizer werd nog in 1349 aan een akte gehecht, maar reeds in 1338 beschikte de Brabantse zijde over een zakenzegel met een afbeelding van Sint Servaas. Het Brabantse deel van de stad nam de stadspatroon waarschijnlijk op zijn zegel op, omdat het kapittel van Sint-Servaas zich nu onder het Brabantse overheidsgezag bevond.

De Brabantse zijde bezat dus al in 1338 een zegel met de afbeelding van Sint Servaas. Aan Luikse zijde werd pas na 1338 Sint Servaas vervangen door Sint Lambertus. Of deze overstap van Sint Servaas van Luikse naar Brabantse zijde in het kader van conflicten te plaatsen is, is niet direct aan de bronnen te ontleen. Wij kennen slechts een verdrag gesloten tussen de kapittels van Sint-Servaas en Onze-Lieve-Vrouw van 12 mei 1354 over het wederzijds bijwonen van liturgische vieringen en het verdedigen van elkaars privileges. Met Bosman is het denkbaar te achten dat niet nader bekende geschillen de aanleiding vormden tot deze overeenkomst.¹²⁹

Het derde Luikse stadszegel is enkel bekend van twee akten uit 1399. Het zegel bevat wederom de afbeelding van de heilige Lambertus die aan weerszijden vergezeld is van een perroen, het Luikse herkenningsteken bij uitstek. Het perroen is afgebeeld op Luikse munten sedert de tweede helft van de twaalfde eeuw. Op stedelijke zegels komt het echter niet vaak voor. Het perroen is voor het eerst te zien, en wel prominent boven een fontein, op de stadszegels van Hoei uit de dertiende en veertiende eeuw, voor zover bekend voor het

127 G. Heynen en R. Van Laere, 'Stadszegel en stadswapen van Sint-Truiden', *Limburg* 61 (1982) 99-101.

128 Diederich, *Rheinische Städtessiegel*, 68, 92; Dezelfde, 'Städtische Siegelführung', 96; Groten, 'Heilige', 145.

129 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 111; A.F.W. Bosman, *De Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht. Bouwgeschiedenis en historische betekenis van de oostpartij* (Zutphen 1990) 26.

Afb. 16. Stadszegel van Hoei met het perroen, 6 oktober 1424. Stadsarchief Sint-Truiden, Oud archief Sint-Truiden, charters nr. XXXII (foto H. Vermeulen, Geldrop).

eerst in 1271 (afb. 16).¹³⁰ Zoals te Hoei is het perroen op het derde Luikse stadszegel niet over het hoofd te zien. Het heeft vrijwel dezelfde hoogte als de heilige Lambertus. Op de zegels van de stad Luik verschijnt het perroen kennelijk pas in het begin van de vijftiende eeuw. Het tweede grote stadszegel van Luik, bekend vanaf 1417, vertoont de heilige Lambertus in een gotische architectuur. Onder de heilige bevindt zich de tekst “s(anctus) lam/b(er)tus”, welke tekst gescheiden wordt door een kleine nis met een perroen. Het perroen neemt op dit stadszegel van Luik een ondergeschikte plaats in. Het sinds 1420 bekende zegel “ad legationes” (= ter boodschappen) van de stad Luik dat ook als zakenzegel dienst deed, bevat de heilige Lambertus met aan weerszijden een wapenschild met een perroen. Op dit zegel trekt het perroen door zijn afbeelding

in tweevoud en door zijn afmetingen in ieder geval meer aandacht.¹³¹ Qua compositie – de heilige Lambertus met aan weerszijden een perroen – heeft het zegel gelijkenis met het wellicht iets oudere Maastrichtse zegel. Gezien het voorafgaande was Maastricht met het perroen op het gemene zakenzegel sinds 1386 en de twee perroenen op het derde Luikse stadszegel in 1399 na Hoei de tweede stad die dit Luikse teken in het zegelveld voerde.

Het omschrift van het derde Luikse stadszegel van Maastricht luidt: “zegel van de burgers van de stad Tricht behorend tot het bisdom Luik”. Ook in de afbeelding – de heilige Lambertus en twee perroenen – wordt aangegeven dat Maastricht een Luikse stad was.

Het eerste Brabantse stadszegel

Het eerste Brabantse stadszegel van Maastricht (1227-1349) vertoont de keizer gezeten op een vouwstoel (faldistorium). Hij houdt een zwaard in de rechterhand en de Sint-Servaasleutel in de linkerhand. Het zegel laat, zoals de zegels van de koningen en keizers van het

¹³⁰ E. Poncelet, *Sceaux des villes, communes, échevinages et juridictions civiles de la province de Liège* (Luik 1923) 13, 74-75.

¹³¹ Poncelet, *Sceaux des villes*, 98-99.

Duitse Rijk, een gezeten keizer zien, maar de afbeelding is niet direct aan deze zegels ontleend, zeker niet aan de zegels met de slanke figuren van Frederik Barbarossa (1152-1190) en Hendrik VI (1191-1197). Daarvoor zijn de verschillen te groot.¹³² Op het zegel van de koning/keizer houdt deze een scepter en een rijksappel in de hand. Hij is nooit gezeten op een vouwstoel. De vouwstoel was blijkbaar voorbehouden aan bisschoppen en aan de Franse koningen (afb. 17). Er is geen majesteitszegel in het Duitse Rijk bekend dat de vorst met een zwaard in de rechterhand afbeeldt, vóór 1236, het jaar waaruit het eerste exemplaar van het zogenaamde hofgerechtzegel dateert. Parallellen zijn er echter wel met andere stadszegels. Op het stadszegel van de rijksstad Mühlhausen in Thüringen, daterend van vóór 1231, is de keizer eveneens gezeten op een vouwstoel afgebeeld. De keizer met opgeheven zwaard in de hand is ook afgebeeld op het tweede stadszegel van de rijksstad Oppenheim, gelegen tussen Mainz en Worms, waarvan het eerst bekende exemplaar uit 1266 dateert. Het eerste exemplaar van het Brabantse stadszegel van 1227 is dus mogelijk ouder dan de genoemde zegels. Of en zo ja aan welk zegel het Maastrichtse zegel zijn afbeelding heeft ontleend, is vooralsnog onbekend.

Het zegel van de gezeten keizer met scepter en rijksappel laat volgens Keller de dubbele positie van de vorst zien. Aan de ene kant toont het zegel de koning in zijn verheven luister die God hem heeft verleend waardoor hij deel heeft aan de heerschappij van Christus. Aan de andere kant wijst de afbeelding op zijn deemoedig dienstwerk ten behoeve van Gods heerlijkheid op aarde. De vorst houdt de insigna van de hem verleende macht, scepter en rijksappel, plechtig met opgeheven armen omhoog en neemt deze gelijktijdig van God in

Afb. 17. Zegel van koning Frederik II met scepter en rijksappel, 28 juli 1215. RHCL, archiefkapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 47 (foto S. Frankewitz, Straelen).

¹³² Voor zover niet anders vermeld is het volgende betoog ontleend aan een email van R. Kahsnitz van 13 december 2012. Zie ook: R. Kahsnitz, 'Städte- und Kaisersiegel. Das Bild des Königs und Kaisers auf Siegeln mittelrheinischer Städte im 13. Jahrhundert', in: B. Jähnig en K. Schultz, *Festschrift zum 125jährigen Bestehen des Herold zu Berlin 1869-1994* (Berlijn 1994), 45-68; O. Posse, *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806*, Band 1: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von Pipin bis Ludwig den Bayern* (Dresden 1906).

ontvangst. Het zegel toont de koning door God gekroond en begiftigd met de symbolen van zijn opdracht als heerser op aarde.¹³³ Op het Maastrichtse zegel neemt de keizer dezelfde houding aan, maar zijn de gebruikelijke scepter en rijksappel vervangen door een opgeheven zwaard en de zogenaamde sleutel van Sint Servaas. Het zwaard is in afbeeldingen in de eerste plaats een symbool voor het wereldlijk gezag. Op zegels vormt het vaak een verwijzing naar de rechterlijke macht.¹³⁴

De Sint-Servaassleutel is minder eenvoudig te duiden. Hij verwijst allereerst naar de heilige en impliciet naar Maastricht. De sleutel geldt als attribuut van Sint Servaas, maar de heilige wordt pas op het dertiende-eeuwse zakenzegel van het kapittel van Sint-Servaas met de sleutel afgebeeld. Het oudst bekende exemplaar van dit zegel hing, zoals boven beschreven, aan een akte van 1260. De afbeelding van de keizer met deze sleutel in de linkerhand op het Brabantse stadszegel, bekend vanaf 1227, is dus ouder, kent geen parallellen en is zodoende uniek te noemen.

De Servaassleutel wordt zeker sinds het derde kwart van de elfde eeuw vereerd als een attribuut van Sint Servaas en komt vanaf die tijd ook voor in de Sint-Servaaslegende. De zilveren sleutel van Goddelijke makelij zou hem door Petrus zijn overhandigd. Sint Servaas zou aldus de macht bezitten om de hemel te sluiten en te ontsluiten voor de gelovige zielen.

De sleutel dateert niet uit de periode waarin de heilige Servatius zou hebben geleefd, de vierde eeuw. Hij werd volgens Koldewij in de eerste jaren van de negende eeuw te Aken vervaardigd. Pas door Jocundus werd de sleutel in de tweede helft van de elfde eeuw in verband gebracht met Sint Servaas.¹³⁵ Het zou dus kunnen zijn dat de sleutel in de voorafgaande periode, niet met Sint Servaas was verbonden, maar een andere betekenis heeft gehad. Een relatie tussen koning en sleutel vond Koldewij in een visie uit de negende eeuw. Karel de Grote zou van Petrus sleutels hebben gekregen waardoor Karel de Grote zijn macht over rijk en kerk direct aan Petrus ontleende; de sleutel als symbool van koninklijke macht. Deze betekenis zou volgens Koldewij tot in de dertiende eeuw blijven voortbestaan en haar weerslag vinden in het eerste Brabantse stadszegel.¹³⁶ Kroos zoekt een verklaring dichterbij huis. Volgens haar geeft de sleutel aan dat het kapittel van Sint-Servaas met de keizer en het Rijk was verbonden.¹³⁷

133 H. Keller, 'Ottonische Herrschersiegel. Beobachtungen und Fragen zu Gestalt und Aussage und zur Funktion im historischen Kontext', in: K. Krimm en H. John, *Bild und Geschichte. Studien zur politischen Ikonographie. Festschrift für Heinzmartin Schwarzmaier zum fünfundsiebzigsten Geburtstag* (Sigmaringen 1997) 31-37, 50.

134 W. Schöntag, 'Das Reitersiegel als Rechtssymbol und Darstellung ritterlichen Selbstverständnisses. Fahnenlanze, Banner und Schwert auf Reitersiegeln des 12. und 13. Jahrhunderts vor allem südwestdeutscher Adelsfamilien', in: Krimm-John, *Bild und Geschichte*, 91-92.

135 Koldewij, *Gude Sente Servas*, 67, 80. Zie ook: Kroos, *Schrein Servatius*, 7.

136 Koldewij, *Gude Sente Servas*, 86-94.

137 Kroos, *Schrein Servatius*, 315. Zie ook de wijdlompige beschouwingen bij Optendrenk, *Nos sculteti*, 97-101.

Afb. 18-19. Denier geslagen te Maastricht vóór 1174. Voorzijde: gekroonde buste van de keizer. Achterzijde: de Servaassleutel. Limburgs Museum Venlo, muntcollectie Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, nr. 271.

Hoe het ook zij, de sleutel was al in de elfde eeuw een teken, een verwijzing naar Maastricht. In deze functie is de sleutel afgebeeld op munten die in de elfde en twaalfde eeuw te Maastricht werden geslagen. Een denier die in 1039 of anders omstreeks 1050 wordt gedateerd, bevat op de voorzijde de heilige Lambertus en op de achterzijde de sleutel, het woord “clavis” (= sleutel) en de legenda “Traiectum”. Een denier uit de jaren 1048-1056 vertoont op de voorzijde het hoofd van Sint Servaas met de sleutel en op de achterzijde keizer Hendrik III. Interessant zijn tenslotte twee deniers die vóór respectievelijk na 1174 worden gedateerd. Zij bevatten op de voorzijde een gekroonde buste c.q. de buste van de keizer en op de achterzijde de sleutel (afb. 18-19).¹³⁸ De combinatie van keizer en Servaas-sleutel is dus op twee rond 1174 te Maastricht geslagen deniers terug te vinden. Zij kunnen in principe als inspiratiebron voor het stadszegel hebben gefungeerd.¹³⁹

De afbeelding van de keizer op het eerste Brabantse stadszegel maakt het mogelijk iets te zeggen over de datering van het zegelstempel dat uiterlijk in 1227 werd gesneden. Volgens Kahsnitz is de artistieke kwaliteit van het zegel niet erg groot en is de vormgeving hard en tamelijk ruw, zodat men voorzichtig moet zijn met een datering enkel op stijlkenmerken. Niettemin brengt Kahsnitz het zegel in verband met de Noodkist, de reliekschrijn van Sint-Servaas. In de oudere literatuur wordt de Noodkist gedateerd in de jaren zestig van de twaalfde eeuw. Volgens Kroos is het goed mogelijk dat met de vervaardiging van de reliekschrijn in deze periode werd gestart, maar dat de werkzaamheden veel langer hebben geduurd, tot in de jaren 1180/1190. De reliekschrijn is het werk van twee anonieme meesters, te weten de Paulusmeester, genoemd naar de zijde van de reliekschrijn met de apostel Paulus, en de Petrusmeester die zijn naam ontleend aan de heilige Petrus op de andere

¹³⁸ J.L. Dengis, *Les monnaies de la principauté de Liège 1: De Notger à Henri de Gueldre (972-1274)* (Wetteren 2006) 69-70 nr. 131; 88-89 nr. 164; 191 nr. 372; 193 nr. 376. Zie voor de munt te Maastricht: H. Frère, ‘Monnaies de l’évêque de Liège frappées à Maastricht’, *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* 107 (1961) 83-115.

¹³⁹ Zie: Arlinghaus, ‘Konstruktionen und Identität’, 44.

zijde. In de literatuur wordt het werk van de Paulusmeester eerder gedateerd dan dat van de Petrusmeester, maar volgens Kroos is deze relatieve chronologie niet te bewijzen. Niettemin dateert Lemeunier het werk van de Petrusmeester na 1180.¹⁴⁰ Volgens Kahsnitz nu is de afbeelding van de keizer op het zegel een typisch voorbeeld van de "Rillenfaltenstil", een speciaal voor de Petrusmeester bedacht kunsthistorisch begrip. Kenmerkend voor deze stijl zijn de soepele parallelle plooiën die een leven op zich zelf schijnen te leiden waardoor de lichaamsvormen door het gewaad nauwelijks worden geaccentueerd. Een toeschrijving van het zegelstempel aan deze Petrusmeester of aan een van zijn assistenten gaat Kahsnitz weer te ver, omdat het verschil in kwaliteit te groot is. Het zegelstempel zou met de nodige voorzichtigheid omstreeks 1180/1190 te dateren zijn, of nog voorzichtiger tegen het einde van de twaalfde eeuw. Een datering van het zegelstempel na 1200 acht Kahsnitz uitgesloten.

Het zegel met de afbeelding van de gezeten keizer zou aldus ontstaan zijn in de periode waarin de keizer nog in het bezit was van (een gedeelte van) Maastricht.¹⁴¹ De hertog van Brabant kwam in beeld toen Philips II van Zwaben hem op 12 november 1204 beleende met zijn rechten op de stad Maastricht en het kapittel van Sint-Servaas.¹⁴² Reeds eerder, op 12 maart 1204, had de hertog aan de dienaren van het kapittel uitbreiding van hun belastingvrijheid verleend. Panhuysen betoogt derhalve dat de hertog al eerder, in september 1202, door Otto IV met Maastricht is beleend. De echtheid van de oorkonde van 12 maart 1204 is echter door Nélis, Berkelbach van der Sprenkel en Niermeyer in twijfel getrokken.¹⁴³ Het eerste bekende gezamenlijke optreden van de bisschop van Luik en de hertog van Brabant ten aanzien van Maastricht dateert van 1220, toen zij door aanhechting van hun zegels bestaand stedelijk recht bekrachtigden.¹⁴⁴ Van 14 september 1227 dateert vervolgens de reeds besproken akte waarin de schouten en schepenen en de gemeenschap van burgers van Maastricht, zowel die van de mannen van de bisschop als die van de hertog van Brabant, beloven de privileges van het Sint-Servaaskapittel te eerbiedigen. Tenslotte zijn er twee oorkonden van 20 juni 1245 waarin de meier (villicus), schepenen en mannen van de

140 Kroos, *Schrein Servatius*, 104-120; A. Lemeunier, 'Timmers en de Maaslandse edelsmeedkunst', in: K. Schutgens e.a., *Timmers werk. Opstellen over prof. Timmers & de kunst van het Maasland* (Sittard 2007) 118.

141 Rotthoff, *Studien Geschichte Reichsguts*, 102-106; Deeters, *Servatiusstift*, 34-46.

142 Zie voor de aard van de rechten over de stad: A.J. Maris, 'Opmerking naar aanleiding van de tweeherigheid van Maastricht', *De Maasgouw* 74 (1955) 52; P.L. Nève, *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden. Competentie – territoire – archieven* (Assen 1972) 407.

143 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 9, 33-38; Bespreking door J.W. Berkelbach van der Sprenkel, *Nederlandsch Archiefblad* 42 (1934-1935) 72-73; J.F. Niermeyer, *Onderzoekingen over Luikse en Maastrichtse oorkonden en over de vita Baldrici episcopi Leodiensis. Een bijdrage tot de geschiedenis van de burgerij en geestelijkheid in het Maasgebied tot het begin van de dertiende eeuw* (Groningen-Batavia 1935) 185-186. Zie ook: C.A.A. Linssen, *Historische opstellen over Lotharingen en Maastricht in de middeleeuwen* (Assen-Maastricht 1985) 124.

144 R. Feenstra, 'Het stadsrecht van Maastricht van 1220', *Verslagen en Mededeelingen OVR XI* (1954-1958) 527, 529-530, 534.

hertog van Lotharingen enerzijds en de meier en schepenen van de bisschop verklaringen afleggen over de afgrenzing van de jurisdictie van beide heren.¹⁴⁵ Op grond van deze akten heeft men geconcludeerd dat de hertog van Brabant in 1204 de plaats van de keizer naast de bisschop van Luik heeft ingenomen.

Niettemin zijn de begrippen “rijk” en “keizer” nog niet helemaal uit de bronnen betreffende Maastricht verdwenen. In 1224 deden de abt van Kloosterrade, de proost van Heinsberg en de heer van Heinsberg als scheidslieden uitspraak in een geschil tussen het kapittel van Sint-Servaas enerzijds en Nicolaas van Heer en zijn erfgenamen anderzijds die zich ten onrechte de hof te Heer en goederen te (Groot)Welsden hadden laten toewijzen. Onder de getuigen figureren de schouten en schepenen zowel die van het Rijk als die van het bisdom (*scolteti quoque et scabini tam imperii quam episcopatus*).¹⁴⁶ Op 1 juli 1243 legden schepenen van Maastricht behorend aan de bisschop van Luik verklaringen af over de rechten van de bisschop en het Rijk (*imperium*) te Maastricht. De schepenen van de bisschop worden genoemd naast de schepenen van het Rijk, de mannen van het Rijk naast de mannen van de bisschop evenals de rechtsmacht (*jurisdictione*) van het Rijk naast die van de bisschop.¹⁴⁷ Zelfs nog in een oorkonde van 10 april 1282 van koning Rudolf betreffende het recht van molendwang van het kapittel van Sint-Servaas over de Maastrichtse inwoners, wordt nog onderscheid gemaakt tussen mannen van het rijk (*imperiales homines*) en mannen van de bisschop (*episcopales autem homines*).¹⁴⁸

Panhuysen stelt de schepenen van het rijk in de akte van 1224 eenvoudig gelijk met de Brabantse schepenen en de mannen van het rijk in de verklaring van 1243 met onderdanen van de hertog van Brabant. Ook Deeters meent dat de vermelding van “*homines imperii*” (sic) in 1224 niet meer is dan een reminiscentie aan het vroegere gezag van het Rijk te Maastricht.¹⁴⁹ Optendrenk ziet tenslotte in het gebruik van het woord “*imperium*” in 1243 een verwijzing naar de leenrechtelijke aard van de rechten van de hertog van Brabant te Maastricht en een betwisting van Luikse zijde van diens aanspraak op de titel van hertog van Lotharingen.¹⁵⁰

Er zijn evenwel na 1204 nog rechtshandelingen door de keizer ten aanzien van Maastricht verricht. Op 2 september 1214 beloofde koning Frederik II aan Hendrik, hertog van Brabant, de stad Maastricht die hij hem in leen had gegeven, vóór het octaaf van Pasen aanstaande te zullen terugkopen van de graaf van Loon en de stad aan de hertog te restitueren.

¹⁴⁵ Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 142-146.

¹⁴⁶ M.S. Polak en E.C. Dijkhof, *Oorkondenboek van de abdij Kloosterrade 1108-1381* (Den Haag 2004) nr. 73.

¹⁴⁷ Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 140-141.

¹⁴⁸ RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 10, f. 18v.-19v.; P. Doppler, ‘Verzameling van de charters en bescheiden betreffende het vrije rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht’, *PSHAL* 67 (1931) 257-258.

¹⁴⁹ Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 58, 81; Deeters, *Servatiusstift*, 102.

¹⁵⁰ Optendrenk, *Nos sculteti*, 171 noot 537.

Voorts beleende de koning op dezelfde dag de hertog reeds met Maastricht, waarover dadelijk meer. Frederik II had Maastricht dus eerder overgedragen aan de graaf van Loon. Volgens Panhuysen had de overdracht aan de graaf van Loon kort tevoren plaatsgehad, maar voor die mening is geen contemporain bewijs gevonden.¹⁵¹ In februari 1223 schonk Frederik II aan de broeders van de Sint-Servaaskerk een perceel met opstaande muren nabij de kerk.¹⁵² Op 25 april 1229 verleende hertog Hendrik I aan de burgers van de stad Maastricht toestemming om hun stad te versterken. Meer dan een half jaar later verleende koning Hendrik VII zijn getrouwen, de schout, schepenen en alle burgers van Maastricht eveneens toestemming om hun stad met muren, grachten en andere versterkingen te versterken tegen de vijanden van het Rijk. Panhuysen meent dat de koning niet krachtens eigen recht optrad, maar handelde in plaats van de onwillige, pas gekozen elect van Luik, Jan van Eppes die de wereldlijke investituur nog niet uit handen van de koning had willen ontvangen. Panhuysen baseert zijn mening op de moeilijke verhouding tussen de elect enerzijds en de koning en de Luikse steden anderzijds.¹⁵³ Panhuysen kan gelijk hebben, maar daarnaast moet men, gezien het voorafgaande, rekening houden met de mogelijkheid dat Maastricht na 1204 niet onafgebroken in het bezit van de hertog van Brabant was dan wel dat de keizer in de eerste decennia van de dertiende eeuw nog rechten te Maastricht bezat. In dit verband moet nog eens de belening van de hertog van Brabant met Maastricht door de koning op 2 september 1214 worden gezien. Ofschoon het kapittel van Sint-Servaas niet in deze belening wordt genoemd, zijn Doppler en Panhuysen ervan uitgegaan, dat het kapittel, zoals in 1204, in de nieuwe belening was begrepen. Deeters betoogt daarentegen dat het kapittel tot het Rijk bleef behoren, totdat het tegen het einde van de dertiende eeuw onder het gezag van de hertog van Brabant kwam.¹⁵⁴

Het eerste Brabantse stadszegel is volgens Kahsnitz ontstaan tegen het einde van de twaalfde eeuw, toen de keizer nog rechtsmacht over (een gedeelte van) Maastricht bezat. Tegen deze achtergrond gaan wij nog eens terug naar het omschrift van dit zegel dat slechts ten dele te reconstrueren is. De laatste leesbare letters "[JIM[]" passen zoals beschreven niet in het woord "SUPERIORI" dat voorheen in de literatuur als het laatste woord van

151 Algemeen Rijksarchief Brussel, handschriftencollectie, inv.nr. 2762, f. 18v.; Panhuysen, 'Maastricht omstreden', 84-85. Zie ook: Deeters, *Servatiusstift*, 100; Linssen, *Historische opstellen*, 123-124.

152 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 10, f. 11-11v., 98v.

153 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 138-139. Een afschrift van de akte van de hertog van Brabant ook in: Algemeen Rijksarchief Brussel, handschriftencollectie, inv.nr. 2762, f. 18v. Zie: Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 70-72; Dezelfde, 'Maastricht omstreden', 86; Optendrenk, *Nos sculteti*, 124-128.

154 Deeters, *Servatiusstift*, 67-78. Zo ook: P.E. Hübinger, 'Libertas imperii – Libertas ecclesiae im Widerstreit. Ein bewegtes Kapitel aus der Geschichte von Maastricht, Lüttich und Aachen in den Tagen Kaiser Friedrichs II. und König Heinrichs (VII).', *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 84/85 (1977/78) 71-129.

het omschrift werd beschouwd. Mogelijk maakten de letters "IM" deel uit van het woord "imperialis" (= van het Rijk) of misschien nog eerder "imperatoris" (= van de keizer). Het volledige omschrift zou in dat geval kunnen luiden: "zegel van de burgers van Tricht van de keizer" of "van het keizerlijke Tricht".

Het zegel vertoont de keizer als stadsheer. Het behoort tot de categorie stadszegels die Diederich als "Stadtgründer bezw. Stadtherrensiegel" heeft gekwalificeerd. Soms is de landsheer afgebeeld, zoals de graaf van Kleef op het stadszegel van Büderich. Vaak betreft het zegels met de afbeelding van de keizer op zegels van (voormalige) rijkssteden.¹⁵⁵ De keizer kan op verschillende manieren worden afgebeeld. Het zegel kan een buste van de keizer bevatten in een schematische weergave van de stad zoals op het eerste stadszegel van Nijmegen (1233) en het eerste stadszegel van Oppenheim (1226).¹⁵⁶ De oudste stadszegels van Frankfurt (1219, 1253) vertonen de keizer ten halve lijve. Op dezelfde wijze maar dan in de schematische weergave van een stad, is hij afgebeeld op het eerste stadszegel van Düren.¹⁵⁷ Tenslotte treft men een tronende keizer te midden van een stedelijke architectuur aan op het tweede stadszegel van Oberwesel (kort na 1253), het stadszegel van Sinzig (1270) en het reeds genoemde zegel van Mühlhausen (1231).¹⁵⁸ Een gezeten keizer die het gehele zegelveld vult, vertonen het zegel van Sinzig, het eerste stadszegel van Aken en dat van Maastricht. Op het Maastrichtse zegel ontbreekt de architectuur die naar de hoedanigheid als stad verwijst. De architectuur ontbreekt ook op het Akense zegel waar zelfs het omschrift niet aan de stad refereert.¹⁵⁹ Daarmee houdt de overeenkomst tussen het Akense en Maastrichtse zegel ook weer op. Op het stadszegel van Aken neemt de keizer een andere houding aan en houdt hij, zoals op alle bovengenoemde zegels, de scepter en rijksappel in de hand. Op het eerste Brabantse stadszegel van Maastricht houdt de keizer zoals beschreven een zwaard en de Sint-Servaassleutel.

Het Brabantse zakenzegel en het tweede Brabantse stadszegel

Het Brabantse zakenzegel (1338-1376) vertoont Sint Servaas ten halve lijve met de Sint-Servaassleutel in de rechter- en een wapenschild met het wapen van de hertog van Brabant in de linkerhand. Het tweede Brabantse stadszegel (1399) vertoont nu een staande Sint Servaas

¹⁵⁵ Diederich, 'Siegel städtischen Selbstbewußtseins', 146; Dezelfde, 'Eigenart Siegels', 54-56.

¹⁵⁶ Willemsen, 'Zegels Nijmegen', 95; Diederich, *Rheinische Städtiesiegel*, 306-308 en afb. 77.; R. Hausherr (uitg.), *Die Zeit der Staufer. Geschichte – Kunst – Kultur I* (Stuttgart 1977) 94-95; II afb. 70.

¹⁵⁷ Hausherr, *Zeit Staufer I*, 98-99; II afb. 75; Diederich, *Rheinische Städtiesiegel*, 212-213 en afb. 33.

¹⁵⁸ Diederich, *Rheinische Städtiesiegel*, 304-305, 328-329 en afb. 76, 87; Hausherr, *Zeit Staufer I*, 92-93; II afb. 67.

¹⁵⁹ Diederich, *Rheinische Städtiesiegel*, 153-154 en afb. 3; Hausherr, *Zeit Staufer I*, 88; II afb. 62.

in een gotische architectuur. Hij houdt de Sint-Servaassleutel in de rechterhand, een staf en het wapenschild met het wapen van de hertog van Brabant in de linkerhand. Beide zegels zijn als heiligenzegels te kwalificeren. De enige overeenkomst tussen het eerste Brabantse stadszegel en de twee daaropvolgende is de afbeelding van de Sint-Servaassleutel, eerst in de hand van de keizer, daarna in die van de heilige zelf. Met de afbeelding van Sint Servaas met de sleutel in de rechterhand volgt het Brabantse zakenzegel de iconografie van deze heilige zoals die al op het eerste zakenzegel van het kapittel van Sint-Servaas sinds in ieder geval 1260 wordt weergegeven. Sleutel en heilige verwijzen naar Maastricht. Op beide zegels is de stadspatroon afgebeeld. Aangezien het Brabantse zakenzegel in 1338 al in gebruik was, heeft het Brabantse deel in of vóór dit jaar de stadspatroon op zijn zegel geplaatst, op een moment waarop ook het Luikse deel van de stad Sint Servaas op zijn zegel voerde. Aan de akte van 26 maart 1338 hangen dan ook twee Maastrichtse stadszegels, het Luikse en Brabantse, beide met een afbeelding van Sint Servaas. Naar de redenen van de toeëigening van de stadspatroon door het Brabantse deel kan men slechts gissen. Mogelijk speelde een rol dat het kapittel van Sint-Servaas, zoals Deeters betoogt, in ieder geval sinds het einde van de dertiende eeuw, zoals het Brabantse deel van de stad, onder het gezag van de hertog van Brabant viel.

De aanwezigheid van het wapen van de hertog van Brabant op beide zegels geeft duidelijk aan dat het de zegels van het Brabantse deel van de stad betreft. Het omschrift van het twee Brabantse stadszegel uit 1399 vermeldt zelfs uitdrukkelijk dat de stad Maastricht tot het hertogdom Brabant behoorde, hetgeen gezien het voorafgaande als een beperkende bepaling moet worden opgevat.

Het gemene zakenzegel

Het omschrift van het gemene zakenzegel (1386-1555) luidt in vertaling: "gemeen zakenzegel van de gehele stad Tricht". Het omschrift herhaalt als het ware de boodschap die de afbeelding uitdraagt. De afbeeldingen van het Luikse en Brabantse stadszegel, te weten de heiligen Lambertus en Servatius, zijn nu gecombineerd in één afbeelding. Het zegel vertoont twee gotische nissen. In de heraldisch rechter nis staat Sint Lambertus met een perroen, in de linker nis Sint Servaas met de Sint-Servaassleutel en het wapen van de hertog van Brabant. Midden onder beide heiligen bevindt zich een wapenschild met de vijfpuntige ster. Het gemene zakenzegel is dus een combinatie van het heiligenzegel en het wapenzegel.

De compositie van twee gotische nissen met een heilige en een daaronder geplaatst wapenschild is ook te vinden op de zegels van twee van de 22 "gaffels" in Keulen, waarvan de zegelstempels in dezelfde periode werden vervaardigd. Een "gaffel" was oorspronkelijk, sinds het midden van de veertiende eeuw, een genootschap van kooplieden. Na de revolutie van 1396 waarbij het stadsbestuur van patricische geslachten werd afgezet, kwam de keuze van tweederde van de leden van het Keulse stadsbestuur toe aan 22 gaffels, waarvan de

meeste, negentien, pas in 1396 waren opgericht. Een gaffel kon één, maar ook verschillende gilden omvatten.¹⁶⁰ De gaffels bezegelden in 1396 de zogenaamde verbondsbrieff, een document waarop gedurende de volgende vierhonderd jaar de inrichting van het Keulse stadsbestuur was gebaseerd. De meeste zegels van de gaffels zullen in het kader van de bezegeling van deze akte zijn aangeschaft. Het zegel van het gaffel Windeck, een genootschap van kooplieden, vertoont twee gotische nissen met Maria en Sint Martinus of Sint Nicolaas, patroon van het gaffel, en daaronder een wapenschild met het stadswapen van Keulen (afb. 20). Het zegel van het gaffel der smeden vertoont twee gotische nissen met mogelijk de heiligen Bernward en Eligius, en daaronder een wapenschild met een kruislings geplaatste hamer en tang. Zeker het zegelstempel van het gaffel der smeden is later dan het Maastrichtse zegel vervaardigd.¹⁶¹

Het eerste exemplaar van het gemene zakenzegel van Maastricht dateert, zoals gezegd, uit 1386. Het bevat de oudste afbeelding van de vijfpuntige ster. Gezien de context van het stedelijke zegel zal de vijfpuntige ster op dat moment al het herkenningsteken van de stad Maastricht zijn geweest. Omdat de ster in een wapenschild is geplaatst, zou het wapenschild met ster tevens de eerste afbeelding van het stadswapen kunnen zijn. Het stadswapen wordt overigens voor het eerst genoemd op 18 mei 1416. De gemene raad besloot toen dat de jonge voetboogschutten een laken wimpel of bannier zouden laten vervaardigen. Het bovenste gedeelte zou rood zijn “metter stat waepen ende teyken”, het onderste gedeelte wit of groen, en aldus wel te onderscheiden zijn van de bannier van de gezworen voetboogschutten.¹⁶²

Een ster, weliswaar een zespuntige, als aanduiding van Maastricht is vervolgens te zien in de enige geïllustreerde versie van de “Brabantsche yeesten”, een rijmkroniek over de geschiedenis van het hertogdom Brabant van de hand van Jan van Boendale. In dit handschrift uit de vijftiende eeuw is een episode uit de Limburgse successie-oorlog (1283-1288) beschreven en afgebeeld waarop de graven van Gelre en Luxemburg en de aartsbisschop van Keulen zich voor de stad Maastricht bevinden. De stad is te herkennen aan de rode vlag met een witte zespuntige ster die uit de stadspoort

Afb. 20. Zegel van het Keulse gaffel Windeck, met twee heiligen en het stadswapen in de voet, 1396. W. Schäfer (uitg.), *Der Name der Freiheit 1288-1988. Aspekte Kölner Stadtgeschichte von Worringen bis heute* (Keulen 1988) 346 afb. 5.

160 K. Militzer, 'Die Kölner Gaffeln in der zweiten Hälfte des 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts', *Rheinische Vierteljahrsblätter* 47 (1983) 124-143.

161 B. Marcus, 'Die Siegel des Kölner Verbundbriefes vom Jahre 1396', *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins* 6/7 (1925) 149 nr. 5; 151 nr. 11; W. Schäfer (uitg.), *Der Name der Freiheit 1288-1988. Aspekte Kölner Geschichte von Worringen bis heute* (Keulen 1988) 345, 346 afb. 5, 348 afb. 12.

162 M.A. van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen van Maastricht 1367-1428* ('s-Gravenhage 1992) 340 nr. 1145; Kittel, *Siegel*, 307-313.

steekt.¹⁶³ In 1545 werd te Frankfurt een wapenboek uitgegeven met de wapens van vorsten, landsheren en steden. De vele houtsneden in dit boek vertonen telkens een vaandrig die een vlag met het wapen vasthoudt. Zo bevat dit wapenboek onder het opschrift "Mastricht" een afbeelding van een vaandrig met een vlag waarop een grote zespuntige ster is te zien.¹⁶⁴

In beide gevallen betreft het afbeeldingen van de ster die buiten Maastricht zijn ontstaan. Het briefzegel van Maastricht, voor het eerst bekend uit 1508, vertoont een vijfpuntige ster, zodat deze het "officiële" stadsteken zal zijn. In Maastricht werden in 1554 door de eerste Maastrichtse drukker Jacobus Bathen de stemboekjes (per zangstem) gedrukt van de "Nieuwe Duytsche Liedekens", beter bekend als het Maastrichts liedboek. De titelpagina van in ieder geval het stemboekje voor de baspartij bevat een afbeelding van drie musiceerende figuren waaronder koning David. Ter linkerzijde bevindt zich boven een schematisch aangeduide stad een wapenschild met een vijfpuntige ster (afb. 21).¹⁶⁵

De oudste afbeelding van het wapenschild met de vijfpuntige ster is dus te vinden op het rudimentair overgeleverde eerste exemplaar van het gemene zakenzegel uit 1386. Het opnemen van de ster op het stadszegel betekent niet dat dit teken pas met het vervaardigen van het zegelstempel is ingevoerd. Waarschijnlijk was het al eerder in gebruik. Zo kan verwezen worden naar de ontwikkeling van de afbeelding op de zegels van 's-Gravenhage, al dateert het voorbeeld uit latere tijd. Het oudste zegel van de schepenbank Den Haag dateert van 1309. De ooievaar, het teken van 's-Gravenhage, werd voor het eerst afgebeeld op de grote luidklok van de Grote Kerk aldaar die in 1541 werd gegoten. Op de zegels van 's-Gravenhage komt de ooievaar pas vanaf 1585 voor.¹⁶⁶

Dat Maastricht een stadsteken bezat, is al bekend uit een vroege bron, het reeds vermelde stadsrecht van Maastricht van 1220. Wie niet een maat gebruikte die niet het teken van deze stad droeg (non habente signum huius opidi), kreeg een boete. Vervolgens is het teken vermeld in de akte van 1 juli 1243 waarin de Luikse schepenen van Maastricht verklaringen afleggen over de rechten van de bisschop en het Rijk te Maastricht. Zij verklaarden onder andere dat elke burger van Maastricht een maat voor koren en andere koopwaar in bezit kon hebben, wanneer het maar getekend was met het teken van de stad Maastricht (signata signo oppidi Trajectensis). Dit recht, uitgebreid tot alle inwoners, is vervolgens overgenomen in de zogenaamde Alde Caerte van 1284, de scheidsrechterlijke uitspraak waarin de heerlijke rechten te Maastricht van de bisschop van Luik en de hertog van Brabant voor de toekomst werden

163 M. Wittek e.a., *Vijfjaar aanwinsten 1969-1973. Tentoonstelling georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek Albert I van 18 januari tot 1 maart 1975* (Brussel 1975) nr. 26.

164 J. Koebel, *Wappen des heyligen Römischen Reichs Teutscher Nation, der Churfürsten, Fürsten, Graven, freihen Ritters, auch merertheil Stett...* (Frankfurt 1545) 110. De pagina van Maastricht ook in: RHCL, historisch-topografische atlas gemeentearchief Maastricht, inv.nr. 863.

165 Zie: E. Heynen, 'Maastrichtse drukken (1552-1816). Eerste gedeelte (1552-1782). Een bescheiden aanzet tot een Maastrichtse bibliografie', *PSHAL* 83 (1947) 9-12; P. Doppler, 'Bijdrage tot de geschiedenis der boekdrukkunst te Maastricht', *De Maasgouw* 27 (1905) 50-51.

166 Leemans-Prins, *Zegels steden Zuid-Holland*, 121-122, 131.

Afb. 21. Titelpagina van een stemboekje van het Maastrichts liedboek, gedrukt te Maastricht in 1554, met het Maastrichtse stadswapen.

vastgelegd.¹⁶⁷ Hoe zou het teken van Maastricht er in de dertiende eeuw hebben uitgezien? Op te Maastricht geslagen munten uit de elfde en twaalfde eeuw vormt de Sint-Servaassleutel de verwijzing naar Maastricht. Deze sleutel zou dus ook later in de dertiende eeuw het stadsteken kunnen zijn. Hugo van Pierrepont, bisschop van Luik (1200-1229) liet een denier slaan die op de voorzijde zijn buste bevat. De achterzijde vertoont een kerkgebouw met twee torens. Tussen de torens zijn een sleutel en een vijfpuntige ster afgebeeld. Koldewey veronderstelt dat het de Sint-Hubertussleutel betreft, een te Luik bewaarde sleutel die een imitatie van de Sint-Servaassleutel was. De denier zou te Luik zijn geslagen. De numismaten Frère en Dengis houden het er echter op dat de denier te Maastricht werd geslagen, meer speciaal tussen 1204 en 1215, en dat de Sint-Servaassleutel is afgebeeld.¹⁶⁸ In dat geval zou de ster op de denier er misschien op kunnen wijzen dat deze toen reeds als stedelijk teken in gebruik was.

Het briefzegel

Het briefzegel (1508-1546) vertoont een zittende engel met uitgespreide vleugels die een wapenschild met een vijfpuntige ster voor zich houdt. Het briefzegel is een voorbeeld van breuk én continuïteit met het verleden. Van het oudere gemene zakenzegel werd het stads-

¹⁶⁷ Feenstra, 'Stadsrecht Maastricht', 534; Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 84, 141; L. Crahay, *Coutumes de la ville de Maestricht* (Brussel 1876) 14 art. 18.

¹⁶⁸ Koldewey, *Gude Sente Servas*, 104-105; Frère, 'Monnaies princes-évêques Liège', 113 nr. 104; Dengis, *Monnaies principauté Liège* 1, 231-232 nr. 436.

wapen overgenomen. Aan de andere kant zijn de heiligen Servatius en Lambertus die zo lang, in ieder geval vanaf 1227 respectievelijk 1369, de afbeelding van de stedelijke zegels hadden bepaald, verdwenen. Het briefzegel is als een wapenzegel te kwalificeren. In deze ontwikkeling staat Maastricht niet alleen. Het wapenschild op het zegel, in de dertiende eeuw beperkt tot de zegels van de lagere adel, de schepenen en sommige tegen-, zaken- of geheimzegels van steden, vond steeds meer verbreiding en verdrong zeker sinds de veertiende eeuw de andere afbeeldingen van de zegels van steden en landsheren.¹⁶⁹ Een mooi voorbeeld van de laatste categorie vormen de zegels van de Gelderse landsheren. Tot in 1339 bezaten zij een ridderzegel. Vanaf dat jaar maakten zij, met uitzondering van hertog Arnold in 1472, uitsluitend gebruik van wapenzegels.¹⁷⁰

Het nieuwe element in de afbeelding is de engel als schildhoudster achter het wapenschild. Een engel die een wapenschild met de vijfpuntige ster vasthoudt, is ook te zien op het kapiteel onder een van de gewelfribben in de noordelijke zijbeuk van de Sint-Matthiaskerk te Maastricht. Dit gedeelte van de kerk wordt in de tweede helft van de vijftiende eeuw gedateerd.¹⁷¹ De afbeelding op het briefzegel zou dus in principe aan dit of een soortgelijk bouwelement in Maastricht kunnen zijn ontleend. Hoe het ook zij, de stedelijke zegels die het stadsbestuur nadien in gebruik nam, laten volgens Eversen en Meulleners nagenoeg alle het stadswapen gehouden door een engel zien.¹⁷² Aan de ontwikkeling van de afbeelding op de stadszegels van Maastricht is dus omstreeks 1500 een einde gekomen.

V De stadszegels als kenbronnen voor de institutionele geschiedenis

De stadswording

Het bezit van een stadszegel is één van de criteria om een plaats ter onderscheiding van het platteland als een stad in de middeleeuwse betekenis te kwalificeren. Ten aanzien van de dertiende-eeuwse steden in het Duitse Rijnland heeft Diederich in een publicatie in 1989 nogmaals aannemelijk gemaakt dat deze spoedig na de stadswording over een eigen stadszegel beschikten, een conclusie die hij ook op de in de twaalfde eeuw ontstane steden van toepassing achtte. Volgens Diederich is er dus een nauwe relatie tussen stadswording en het

169 Kittel, *Siegel*, 314; Diederich, *Rheinische Städtiesel*, 65, 118.

170 A.P. van Schilgaarde, *Zegels en genealogische gegevens van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen* (Arnhem 1967) nrs. 65, 67, 109.

171 'Continuation', *Annuaire de la province de Limbourg* 1829 136; *Monumenten gemeente Maastricht*, 265, 268; P.J.H. Ubachs, *St.-Matthijskerk. Maastrichts silhouet* 13 (Maastricht 1983) 13.

172 Eversen-Meulleners, 'Limburgsche gemeentewapens', 260.

laten vervaardigen van een stadszegel(stempel).¹⁷³ In eerdere publicaties was Diederich nog verder gegaan door te betogen dat het stadszegel erop wees dat de stedelijke nederzetting een op vrijheid gebaseerde bestuursinrichting, autonomie had verworven.¹⁷⁴

De algemene geldigheid van deze conclusies is nadien in twijfel getrokken. Zo stelde Bedos-Rezak in 1990 ten aanzien van Franse steden vast dat er geen relatie was tussen stadszegel en stedelijke status. Sommige stedelijke gemeenschappen zegelden voordat zij een stadsrechtsoorkonde hadden ontvangen. Vele andere steden met een dergelijke oorkonde bezaten geen stadszegel, maar bezegelden overeenkomsten met het zegel van een ander. Kennelijk schat Bedos-Rezak het belang van de stadsrechtsoorkonde hoog in voor de stedelijke status, en niet slechts als één van de criteria die het stedelijk karakter bepalen.¹⁷⁵ Groten heeft vervolgens betoogd dat de oudste stadszegels uit de eerste helft van de twaalfde eeuw nog geenszins impliceren dat er al een gemeenschap van burgers voorhanden was die als rechtspersoon aan het rechtsverkeer kon deelnemen. De rechtspersoonlijkheid bezittende gemeenschap van burgers kwam pas in de tweede helft van de twaalfde eeuw tot ontwikkeling.¹⁷⁶ Met name op de veronderstelde relatie tussen stadszegel en stedelijke autonomie is kritiek gekomen. Volgens Krauth zou nader onderzocht moeten worden wanneer eigenlijk sprake is van autonomie en in het bijzonder of er niet verschillende gradaties van autonomie waren. Späth concludeert dat het in gebruik nemen van een stadszegel niet aan het einde maar tijdens een (langdurig) proces plaatsvond waarin de stad zich losmaakte van de stadsheer.¹⁷⁷ In reactie op deze kritiek heeft Diederich al in 1989 de relatie tussen het voorhanden zijn van een stadszegel en stedelijke autonomie losgelaten. Blijkens een onlangs verschenen recensie gaat hij er nu eveneens van uit dat in autonomie gradaties te onderkennen zijn. Aan het einde van deze discussies blijft staan dat het voorkomen van het (eerste) stadszegel duidt op een stad, zelfs al zou de betreffende plaats nog niet aan alle criteria voldoen die door historici in de twintigste eeuw zijn ontwikkeld.¹⁷⁸

Bezien wij in dit licht de oudste stadszegels van Maastricht. Het oudste exemplaar van het eerste Luikse stadszegel van Maastricht hing in 1851 nog aan de oorkonde van 1227. Aan dezelfde akte hangt nog een fragment van het eerste Brabantse stadszegel. Enkel op grond van stijlkenmerken kan het Luikse zegel(stempel) al omstreeks 1200 worden gedateerd,

173 Diederich, 'Städtische Siegelführung', 84-85, 88-89; Dezelfde, 'Siegel städtischen Selbstbewußtseins', 142.

174 Diederich, *Rheinische Städtiesel*, 53.

175 B. Bedos-Rezak, 'Towns and seals: representation and signification in medieval France', in: Dezelfde, *Form and order in medieval France. Studies in social and quantitative sigillography* (Aldershot 1993) XII, 39-41.

176 Groten, 'Heilige', 128, 141.

177 Krauth, 'Siegel Soest Coesfeld', 210-211; Späth, 'Bildlichkeit', 17 noot 55. Zie ook: G. Bönner, 'Gemeindebildung und kommunale Organisation in Worms und Speyer (1074 bis ca. 1220)', *Rheinische Vierteljahrsblätter* 74 (2010) 52.

178 *Herold-Jahrbuch Neue Folge* 16 (2011) 268.

het Brabantse met de afbeelding van de keizer is volgens Kahsnitz nog ouder, mogelijk van omstreeks 1170/1180 of in ieder geval van vóór 1200. Dit laatste zegel bevat een omschrift dat start met de woorden "zegel van de burgers van Tricht". Enkel op basis van dit eerste Brabantse stadszegel zou geconcludeerd kunnen worden dat Maastricht in 1170/1180 of in ieder geval tegen het einde van de twaalfde eeuw al een stad was. Gezien de bovengenoemde kritiek is het evenwel zinvol na te gaan of, en zo ja welke andere indicaties er zijn voor het stedelijk karakter van Maastricht in deze periode. Een zogenaamde stadsrechttoorkonde waarbij aan Maastricht stadsrecht werd verleend, is overigens niet bekend.

De oudste vermeldingen van Maastricht als stad zijn te vinden in de levensbeschrijvingen van Sint Servaas. Reeds in de passages over deze heilige bij Gregorius van Tours, geschreven in 591 en kort daarvoor, is sprake van de stad Maastricht (ad Treiectinsem urbem). Deze kwalificatie vindt men vervolgens terug in de zogenaamde Vita antiquissima, daterend uit de tweede helft van de achtste eeuw (ad oppidum Trejectinsium), en in de Gesta antiquiora uit de tweede helft van de negende eeuw (urbi Trejectensi).¹⁷⁹ De levenbeschrijving van Sint Servaas door Jocundus, vervaardigd omstreeks 1070, noemt Maastricht zowel opidum (in eodem Traiectensi opido) als civitas (ad civitatem Traiectensium).¹⁸⁰ De vraag rijst of veel waarde moet worden gehecht aan deze aanduidingen als stad in een hagiografisch werk. Zij hebben bovendien betrekking op een gebeurtenis, de komst van Sint Servaas in Maastricht, die vóór 591 plaats zou hebben gehad. Meer vertrouwen wekt de Sint-Servaaslegende van Hendrik van Veldeke, ontstaan omstreeks 1170.¹⁸¹ Hendrik van Veldeke vermeldt niet alleen dat Sint Servaas naar de stad Maastricht werd gezonden, maar geeft ook de welbekende als contemporain te beschouwen beschrijving van deze plaats als knooppunt van handel en verkeer. Twee keer wordt daarin Maastricht een stad genoemd: "Es die stadt wale gheleghe" en "Des steyt die stat te maten aen eyne ghemeyne straten".¹⁸²

Een andere verhalende bron die niet, zoals het heiligenleven van Sint Servaas, in een oude traditie staat, en niet in een Maastrichtse context tot stand kwam, vormen de Annales Rodenses. Deze kroniek van de abdij Kloosterrade beschrijft de stichting van de abdij in 1104 en de geschiedenis in de volgende decennia van de twaalfde eeuw. Het overgrote gedeelte dat betrekking heeft op de jaren 1104-1153, kwam tot stand vóór 1160, mogelijk zelfs in het midden van de jaren vijftig van die eeuw.¹⁸³ In dit gedeelte wordt Maastricht drie keer stad genoemd. De eerste vermelding hangt samen met de zoektocht naar een geschikte

179 Zie voor een overzicht: Kroos, *Schrein Servatius*, 4-5.

180 P.C. Boeren, *Jocundus biographie de Saint Servais* (Den Haag 1972) 86, 151, 174.

181 *Hendrik van Veldeke Servaaslegende*, vertaald door L. Jongen en C. Schotel (Maastricht 1993) xxviii (vriendelijke mededeling van L. Spronck te Maastricht).

182 *Sint Servaaslegende. In dutschen dichtede dit Heynryck die van Veldeke was geboren. Naar het Leidse handschrift* uitgegeven door G.A. van Es (Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven 1950) 48 versregels 965, 971-972.

183 L. Augustus en J.T.J. Jamar, *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade. Tekst en vertaling* (Maastricht 1995) 17.

plaats om een klooster te stichten. Ailbertus en de zijnen trokken toen aan de stad Maastricht voorbij (et preterito Traiectensi oppido circuierunt). In 1124 werd ridder Hendrik uit de stad Maastricht (miles de Traiectensi oppido) in het klooster toegelaten. Onder het jaar 1141 wordt vermeld dat de latere abt Erpo in de stad Maastricht ter wereld kwam (Erpo itaque Traiectensi oppido progenitus est).¹⁸⁴ Degene die de kroniek van Kloosterrade vóór 1160 schreef, beschouwde Maastricht dus als stad.

Maastricht wordt ook als stad omschreven in enige oorkonden die op naam van de koning/keizer en de paus zijn uitgevaardigd. De oudst dateert van 1132 toen koning Lotharius III het exclusieve recht van het Sint-Servaaskapittel bevestigde om in de stad Maastricht tiend te heffen (sola in Traiectensi urbe habeat decimas).¹⁸⁵ In 1139 bevestigde paus Innocentius II de rechten van het kapittel van Sint-Servaas in tal van met name genoemde plaatsen alsmede het recht om aan parochianen boeten op te leggen, telkens wanneer in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, "gelegen in uw stad" (que in vestro burgo sita est) het seendgerecht (synodus) werd gehouden.¹⁸⁶ Keizer Frederik I Barbarossa verpandde in 1176 aan de bisschop van Luik zijn bezittingen in "predia" en "burgi" aan gene zijde van de Maas gelegen met uitzondering van de proosdij van Maastricht en de abdij van Nijvel. Onder de verpanding viel met name de stad Maastricht (burgus Traiecti).¹⁸⁷ Wij besluiten dit overzicht met de bekende oorkonde betreffende de belening van de hertog van Brabant. Op 12 november 1204 gaf Philips van Zwaben onder andere de stad Maastricht (civitatem Traiectensem) in leen. Tien jaar later, op 2 september 1214 beloofde koning Frederik II de stad Maastricht (oppidum suum Traiectense) terug te kopen van de graaf van Loon.

Nog twee andere oorkonden moeten in het kader van de stadswording van Maastricht worden genoemd, al is hun betekenis nogal onzeker. In 1122 bevestigde Hendrik V het recht van molendwang van beide kapittels te Maastricht. Als laatste getuigen in deze oorkonde figureren uit de burgers (de burgensibus) Adolphus, Henricus, Alsteinus en Fulquinus.¹⁸⁸ Misschien waren het burgers van Maastricht zoals Vercauteren veronderstelt.¹⁸⁹ Uit 1109 zou een oorkonde dateren waarin de jurisdictie van het kapittel over zijn suppoosten is vastgelegd. De oorkonde spreekt over de burgers in Maastricht (cives in Traiecto), de stad

184 Augustus-Jamar, *Annales Rodenses*, 72, 132, 176.

185 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 73, gedrukt in: G.D. Franquinet, *Inventaris der oorkonden en bescheiden van het kapittel van O.L. Vrouwekerk te Maastricht 1* (Maastricht 1870) 1-2.

186 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 10, f. 63, gedrukt in: C. de Borman, 'Notice sur un cartulaire du chapitre de Saint-Servais à Maestricht', *Bulletin de la Commission Royale d'histoire* 3e serie 9 (1867) 21.

187 H. Appelt, *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser X*, 3. *Die Urkunden Friederichs I 1168-1180 Monumenta Germaniae Historica* 10 (Hannover 1985) nr. 663.

188 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 10, f. 11, gedrukt in: De Borman, 'Notice cartulaire', 16-17.

189 F. Vercauteren, 'Marchands et bourgeois dans le pays mosan aux XIe et XIIe siècle', in: *Mélanges Félix Rousseau. Etudes sur l'histoire du pays mosan au moyen âge* (Brussel 1958) 670.

(in civitate) en over de vrijstelling van markt- en stadsrecht (ab omni jure forensi et civili liberi erunt).¹⁹⁰ Deze oorkonde met vroege vermeldingen als stad is evenwel een falsum dat volgens Niermeyer na 1146 en vermoedelijk omstreeks 1160 is ontstaan. Deeters plaatst het tijdstip van de vervalsing minder specifiek omstreeks het midden van de twaalfde eeuw. Qua inhoud is niet meer vast te stellen wat echt of vals is. In het gunstige geval hebben de verwijzingen naar het stedelijk karakter geen betrekking op de situatie aan het begin, maar op die van het moment der vervalsing, rond het midden van de twaalfde eeuw.¹⁹¹

Maastricht wordt in de twaalfde eeuw in de Latijnse teksten als "oppidum, burgus, civitas" en "urbs" omschreven. Met name de term "oppidum" suggereert dat Maastricht toen ook al versterkt was. Archeologisch onderzoek op het terrein van het vroegere Rijksarchief in Limburg in de jaren 1990-1991 heeft aangetoond dat aan de dertiende-eeuwse stadsmuur een aarden wal voorafging die in het laatste kwart van de twaalfde eeuw omstreeks 1180 werd aangelegd. Een twaalfde-eeuwse wal werd eveneens in dezelfde jaren aangetroffen bij archeologisch onderzoek op het Céramique-terrein aan de oostelijke zijde van de Maas.¹⁹²

Samenvattend kan worden gesteld dat Maastricht in verhalende bronnen, als de Sint-Servaaslegende en de Annales Rodenses, en in oorkonden van de koning c.q. keizer en de paus als stad wordt aangeduid. De vroegste vermeldingen dateren uit 1132 en 1139, de overige uit de tweede helft van de twaalfde eeuw. Van omstreeks 1180 dateert een aarden wal die als voorloper van de stadsmuur te beschouwen is. In dit tijdsbestek past zeer wel het eerste Brabantse stadszegel dat uit de jaren 1180/1190 kan dateren, maar ook nog iets later vóór 1200 kan zijn vervaardigd.

Waar in de dertiende eeuw een relatie te leggen is tussen stadswording en stadszegel, is zulks ook aangenomen voor de laatste decennia van de twaalfde eeuw. Maastricht zou een voorbeeld van deze samenhang kunnen zijn, wanneer de stadswording zich inderdaad in deze periode voltrok. Tussen de eerste vermeldingen van Maastricht als stad in 1132 en 1139 en het ontstaan van de Annales Rodenses enerzijds en de vroegst mogelijke datering van het stadszegel rond 1170/1180 anderzijds gaapt een ruimte van omstreeks veertig respectievelijk twintig jaar. Zou de stadswording van Maastricht al vóór 1160 geplaatst moeten worden, dan was er mogelijk rond het midden van de twaalfde eeuw nog geen samenhang tussen stadswording en stadszegel.

190 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nrs. 43, 45. Zie: Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 39.

191 Niermeyer, *Onderzoekingen Luikse en Maastrichtse oorkonden*, 172, 179-184; Deeters, *Servatiusstift*, 56, 61-64.

192 H. Stoepker (red.), 'Archeologische kroniek van Limburg over 1990', *PSHAL* 127 (1991) 244-245; Dezelfde, 'Archeologische kroniek van Limburg over 1991', *PSHAL* 128 (1992) 283-288; W. Dijkman, 'L'apport de l'archéologie à la connaissance des fortifications urbaines: l'exemple de Maastricht', in: G. Blieck e.a., *Les enceintes urbaines (XIIIe-XVIe siècle). Congrès des sociétés historiques et scientifiques Nice 26-31 octobre 1996* (Parijs 1999) 104, 108. Zie ook: L.J. Morreau, *Bolwerk der Nederlanden. De vestingwerken van Maastricht sedert het begin van de 13e eeuw* (Assen 1979) 3-6; *Atlas van historische vestingwerken in Nederland. Limburg* (Utrecht 1998) 119.

De samenstellende delen van de stedelijke regering

Wanneer de stad naar buiten optrad, aan het rechtsverkeer deelnam, deed zij zulks door middel van vertegenwoordigers van de stedelijke gemeenschap. De akten die op naam van de stad werden uitgevaardigd en met het stadszegel werden bekrachtigd, vermelden in de regel deze vertegenwoordigers in de aanhef, de intitutie van de oorkonde. Aangenomen wordt dat deze ambtsdragers over het stadszegel konden beschikken. De oorkonden die op naam van de stad werden uitgevaardigd en bezegeld, geven aldus antwoord op de vraag wie deel uitmaakten van het stadsbestuur en leveren een bijdrage aan de geschiedenis van het stedelijk bestuur. Volgens Diederich is in de intitutie en bezegeling van stedelijke oorkonden een algemene lijn te ontdekken. In vele steden in het Duitse Rijnland lag het gebruik van het stadszegel in handen van de schout/rechter en schepenen die niet alleen de schepenbank vormden maar ook de stad bestuurden. Pas in de late middeleeuwen ging als gevolg van institutionele ontwikkelingen het recht tot het bezegelen van akten van schout en schepenen over op de stedelijke raad en de burgemeesters.¹⁹³ Op basis van de stedelijke oorkonden van Maastricht die met één of beide stadszegels waren of zijn bezegeld, willen wij nu nagaan welke ambtsdragers successievelijk deel uitmaakten van de stedelijke regering.

Aan de samenstelling van het stadsbestuur van Maastricht in de dertiende eeuw is met name door Panhuysen al aandacht besteed. De veertiende eeuw is voor alle auteurs terra incognita zoals Van der Eerden-Vonk het heeft genoemd. Het eerste aanknopingspunt vormt pas het privilege van 12 september 1372.¹⁹⁴ Op basis van de bekende akte van 14 september 1227 kan met Panhuysen worden aangenomen dat de schouten en schepenen toen in ieder geval de regering van de stad vormden. Panhuysen veronderstelde verder dat ook anderen in de eerste helft van de dertiende eeuw in het stadsbestuur participeerden. Op 6 februari 1225 schonken Arnold, proost van Sint-Gereon te Keulen en van Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht, en zijn neef Goswinus zes hoeven land te Neerbeek aan het laatstgenoemde kapittel. Onder de getuigen figureren twee schepenen van Maastricht, Leonius en Conradus consiliarius. Consiliarius is in eerste instantie te vertalen als raadsman. "Misschien zouden wij", zo oppert Panhuysen, "in 'Conradus consiliarius' reeds een der burgers van Maastricht kunnen zien, die in naam van de burgerij als raad (gezworene) aan het bestuur der stad deelnam".¹⁹⁵ Hendrik VII bevestigde op 24 november 1230 de vrijheden, rechten en stadsvrede van Luik, Hoi, Dinant, Sint-Truiden, Maastricht, Tongeren en Fosses evenals het verbond dat deze steden hadden gesloten. De oorkonde is gericht aan de meiers,

193 Diederich, *Rheinische Städtiesel*, 66-67.

194 M.A. van der Eerden-Vonk, *Het oudste register van Maastricht (1367-1379)* (doctoraalscriptie) (1982) 161.

195 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 801; Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 68 noot 2; Optendrenk, *Nos sculteti*, 91-92.

schepenen, gezworenen en alle burgers van de genoemde steden. In dit algemene adres ziet Panhuysen een aanwijzing dat “de vertegenwoordigers van de Maastrichtse burgerij in deze jaren reeds als ‘jurati’, gezworenen, een stedelijke raad vormden en zó aan het bestuur der stad deelnamen”.¹⁹⁶ Op 20 juni 1245 legden Henricus Suevus, de voogd Christoffel en anderen, waaronder schepenen, verklaringen af over de rechten van de bisschop van Luik te Maastricht. De meesten van hen worden als “testis juratus” aangeduid, hetgeen volgens Panhuysen eenvoudig de betekenis heeft van beëdigd getuige. Het woord “juratus” duidt zijns inziens niet op het ambt van gezworene. Optendrenk daarentegen koppelt het woord “juratus” los van de getuige (testis) en wil in de aldus aangeduide personen een college zien dat voor de vrede in de stad zorg droeg.¹⁹⁷

De volgende akte die in dezen van belang is, is die van 16 juli 1249 waarin de “sculteti, scabini, magistri universitatis” en alle burgers van Maastricht aan de magistraat van Antwerpen beloven geen asiel binnen hun stad te verlenen aan vollers, wevers en andere inwoners van Antwerpen die in strijd met de wetten en vrijheden van laatstgenoemde stad hadden gehandeld. Panhuysen vertaalt de “magistri universitatis” als burgemeesters en trekt meteen vergaande conclusies: “Daar de burgemeesters nu gewoonlijk aan het hoofd staan van een raad (“consilium”) gevormd door de vertegenwoordigers van de burgers als gezworenen (“jurati”, “consules”) en daar speciaal in het land van Luik en het hertogdom Brabant de gezworenen reeds in de eerste helft van de dertiende eeuw optreden, daarom mogen wij aannemen dat in 1249 ook in Maastricht een dergelijke raad geleid door de genoemde burgemeesters, aan het bestuur van de stad deelnam”.¹⁹⁸ De raad wordt pas voor het eerst genoemd in een akte van koning Richard van Cornwall van 22 september 1268 waarin deze de schepenen, raad en alle burgers van Maastricht (scabinis, consilio et universis civibus) beveelt de privileges van het kapittel van Sint-Servaas te eerbiedigen. Op 10 april 1282 richt keizer Rudolf zich tot de schouten, schepenen, raden en alle burgers van Maastricht (scultetis, scabinis, consulibus et universis civibus) inzake het molenrecht van genoemd kapittel.¹⁹⁹ Het is evenwel de vraag of men in de koninklijke kanselarij een juist beeld had van de samenstelling van het stadsbestuur en of derhalve beide oorkonden betrouwbare bronnen zijn voor de institutionele ontwikkelingen in Maastricht.

Van der Eerden-Vonk heeft de stand van zaken in 1992 als volgt samengevat: “In de eerste helft van de dertiende eeuw ontstond een stedelijke raad. Daarin waren schouten, schepenen, “jurati” en “consules” van beide bevolkingsgroepen vertegenwoordigd naast de voogd van de hertog van Brabant en ridders als aparte stand. De evolutie van die raad tot het midden van de veertiende eeuw blijft vooralsnog onduidelijk. Waarschijnlijk vorm-

196 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 73, 106.

197 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 105, 145-146; Optendrenk, *Nos sculteti*, 207-212.

198 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 107.

199 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nrs. 12 imperialia, f. 14v.; 10, f. 18v.; Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 107-109.

den gedurende vrijwel deze gehele periode schouten en schepenen met raadslieden uit de burgerij de stedelijke raad".²⁰⁰ Het voorafgaande overzicht toont echter aan dat er ten aanzien van de samenstelling van de stedelijke regering van Maastricht veel op hypothesen is gebaseerd. Het is dus zinvol om opnieuw, maar nu aan de hand van door de stad bezegelde oorkonden, te bezien welke ambtsdragers aandeel hadden in het stedelijk bestuur.

Wij herhalen allereerst de conclusies die boven bij de bespreking van het bezegelen van akten van overdracht van onroerend goed met het stadszegel zijn getrokken. In 1227 stonden de beide schouten en de beide schepencolleges aan het hoofd van de stedelijke regering. In ieder geval in de tweede helft van de dertiende eeuw werden deze schepenen kennelijk niet voor een korte periode van een of enkele jaren benoemd, maar bleven zij langer, voor onbepaalde tijd, in functie.²⁰¹ Tussen 1227 en 1249, of misschien in de kortere periode tussen 1243 en 1249, traden *magistri universitatis*, de *communemeesters*, tot de stedelijke regering toe.

Van een verdere uitbreiding van de stedelijke regering blijkt in 1272. Op 24 november 1272 deed de graaf van Loon als scheidsrechter uitspraak in een geschil tussen het Sint-Servaaskapittel enerzijds en de meier, schepenen, gezworenen en de gemeenschap van Maastricht behorend aan de hertog van Brabant anderzijds. Laatstgenoemden waren gewapenderhand de Sint-Servaaskerk binnengedrongen en hadden daar geweld gepleegd. Zij beloofden in een afzonderlijke akte van dezelfde datum met gebruikmaking van dezelfde terminologie (*villicus, scabini et jurati ac universitas Traiectensis ad nobilem virum dominum ducem Brabantie pertinentes*) onder ede de scheidsrechterlijke uitspraak te zullen nakomen.²⁰² Het betreft de eerste stedelijke oorkonde waarin de gezworenen worden genoemd.

Twee volgende akten die van belang zijn, dateren van 1299. Op 1 november van dat jaar werd het de poorters en ingezetenen van Maastricht en degenen die onroerend goed binnen de ban van de stad bezaten, verboden onroerend goed en renten aan geestelijken te verkopen of verpanden. De akte staat op naam van "voght, rychter, scepenen, ridder, meyster, raetslude ende die gemeynen porter" van Maastricht, een formulering die drie keer herhaald wordt. De akte was bezegeld met beide stadszegels.²⁰³ In 1299 worden voor het eerst de voogd, ridders en raadslieden als samenstellende delen van de stedelijke regering genoemd. Aanvullende informatie bevat de scheidsrechterlijke uitspraak van 13 mei 1299 over de hoeveelheid bier die de brouwerij van het Sint-Servaaskapittel wekelijks mocht brouwen. Van stedelijke zijde worden genoemd "die scoutheiten, die scepen ende

200 Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, xii.

201 Venner, 'Maastrichtse schepenzegels', 164.

202 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 1v.-5. Zie ook: Optendrenk, *Nos sculteti*, 278-283.

203 Algemeen Rijksarchief Brussel, handschriftencollectie, inv.nr. 2762, f. 31v.-32, gedrukt in: Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 153-155.

die ghemeine raet" van Maastricht. Namens de stad werd de akte bezegeld met de persoonlijke zegels van "die ridder die daer binnen wonen, die scoutheite ende die scepen", die met name genoemd worden, alsmede door de communemeesters (commongimeester) van beiderlei rechtsmacht.²⁰⁴ In deze akte van 13 mei 1299 wordt voor het eerst melding gemaakt van de gemene raad, terwijl de akte de enige is die de namen van beide communemeesters bevat: Hendrik van der Molen en Baudewin van der Molen. Een Baldewinus de Molendino was in de jaren 1253-1271 schepen te Maastricht.²⁰⁵ Afgaande op de achternaam zouden de communemeesters uit dezelfde familie als de schepen afkomstig zijn.

De voogd van Maastricht wordt al in 1205 genoemd, maar pas in 1299 figureert hij als eerste onder de ambtsdragers die de stedelijke regering vormen. Panhuysen vermoedt dat de voogd zijn functie in naam van de hertog van Brabant uitoefende en dat het een rechterlijke functie was, omdat hij een gedeelte van de boeten ontving.²⁰⁶ Voogden kwamen ook buiten Maastricht voor zoals te Roermond en te Aken. De Roermondse voogden waren volgens Linssen oorspronkelijk ambtenaren van de graaf van Gelder die bepaalde, moeilijk te traceren, diensten verrichtten en op grond daarvan sommige rechten in de stad bezaten.²⁰⁷ De Akense voogd was voorzitter van het gerecht.²⁰⁸ De voogd van Aken heeft geen deel uitgemaakt van het stadsbestuur. De voogd van Roermond wordt slechts één keer in samenhang met het stadsbestuur, rechter en schepenen, (maior, scabini ac tota communitas ville) genoemd, toen de stad op 26 november 1286 leenhulde bracht aan Margaretha van Vlaanderen.²⁰⁹ De voogd van Maastricht daarentegen wordt voor het eerst op 1 november 1299 en dan gedurende een groot gedeelte van de veertiende eeuw in de intitulatie van stedelijke oorkonden vóór de schouten en schepenen genoemd. In de voorafgaande scheidsrechterlijke uitspraak van 13 mei 1299 is hij niet onder de stedelijke ambtsdragers vermeld, mogelijk omdat hij een van de vier scheidsrechters was.

De uitspraak van 13 mei 1299 verschaft tenslotte enige informatie over de ridders die mede namens de stad bezegelen en later op 1 november in de intitulatie als groep worden

204 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 408, gedrukt in: Gysseling, *Corpus Middelnederlandse teksten*, nr. 1757.

205 Venner, 'Maastrichtse schepenzegels', 169.

206 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 96-97. Zie ook: P.L. Nève, 'Waren de eerste vijf voogden van Maastricht 'van de Bredestraat'? Enkele opmerkingen over de voogden van Maastricht (1205-ca. 1330)', in: M. Gubbels en C.J.H. Jansen (red.), *Regio. Rechtshistorische opstellen aangeboden aan dr. P.P.J.L. van Peteghem* (Nijmegen 2010) 45-70.

207 J. Linssen, 'De stichting van de stad Roermond en haar eerste opkomst', *PSHAL* 112 (1976) 9-28.

208 D. Flach, *Untersuchungen zur Verfassung und Verwaltung des Aachener Reichsgutes von der Karolingerzeit bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts* (Göttingen 1976) 244-264, 288-289, 316.

209 Afgaande op de voorbeelden in J.F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus* (Leiden 1976) 628 is de vertaling van "maior" als rechter te verkiezen boven die van burgemeester. Zie ook: J. Linssen, 'Was Roermond geheel of gedeeltelijk een leen van Keulen?', *De Maasgouw* 71 (1952) 49-52.

genoemd. Het betrof heer Godfried van Lichtenberg, schout van de bisschop van Luik, heer Ogier de jonge, heer Lambrecht van Tweebergen, heer Lambrecht Greniart, ridder, en Hendrik van Lichtenberg, ridder. Godfried van Lichtenberg was tevens schout, Hendrik van Lichtenberg tevens schepenen. Hooguit drie van hen werden kennelijk op basis van hun stand tot de stedelijke regering gerekend, waarvan alleen Lambrecht Greniart uitdrukkelijk als ridder wordt aangeduid. Het getal der ridders was in ieder geval gering. Na 1299 worden ridders als groep niet meer in de oorkonden op naam van de stad Maastricht vermeld.

De bij de behandeling van de zegels besproken oorkonden van 29 september 1325 en 26 februari 1326 staan op naam van de voogd, schouten, schepenen, communemeesters en gezworenen (advocatus, sculteti, scabini, magistri universitatis et jurati) van de stad Maastricht van beiderlei rechtsmacht. In de akte van 26 maart 1338 wordt in de intitutie onderscheid gemaakt tussen raden en gezworenen: "advocatus, sculteti, scabini, magistri communitatis, consules et jurati". Dezelfde formulering treft men ook aan in de akte van 27 juli 1355 waarbij de stad een rente van zeven mark en negen denier vestigde ten behoeve van Peter Withues.²¹⁰ Enigszins afwijkend is de akte van 25 mei 1349 waarbij de stad verklaart dat het Sint-Servaaskapittel uit vrije wil geld ten behoeve van de stadsmuren ter beschikking heeft gesteld. In de intitutie ontbreekt tussen de consules en de jurati het woordje "et", terwijl de communemeesters niet worden genoemd.²¹¹ Opkomende twijfel ten aanzien van de raadslieden en gezworenen wordt echter weggenomen door de overeenkomst tussen het kapittel van Sint-Servaas en de stad over het onderhoud van de Maasbrug van een maand eerder, 23 april 1349. De Nederlandstalige akte werd bezegeld door het kapittel enerzijds en de "voeght, scouttitten, scepene, roetsluyde end gesvoeren beyde der gherichten derre staet van Trieht" anderzijds. Tussen 1326 en 1338 kregen dus de raden (wederom) naast de gezworenen een plaats in de stedelijke regering. De communemeesters worden na 1355 niet meer genoemd.

Op 5 januari 1367 verklaarde de stad dat het Sint-Servaaskapittel een vrijwillige bijdrage van veertig gouden mottoenen had gegeven voor het onlangs geïnstalleerde openbare uurwerk. De akte is enkel op naam van de schouten, schepenen en raden van beiderlei rechtsmacht uitgevaardigd.²¹² Een uitgebreide intitutie heeft dan weer de akte van 24 november 1369 op naam van de "voyght, scoutit, scepen, burgermeyster, raetslude ende ghesworen" inzake het optreden van Antwerpse kooplieden in Maastricht. De akte noemt voor het eerst de functie van burgemeester. Burgemeesters (magistri civium) waren er blijkens het zogenaamde oudste register uit de jaren 1367-1379 in 1368 ook al.²¹³

Het stedelijk bestuur komt uitgebreid aan bod in het privilege van 12 september 1372 dat door de bisschop van Luik en de hertog van Brabant gezamenlijk werd verleend. Nie-

210 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 646.

211 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 37-37v.

212 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 37v.

213 Van der Eerden-Vonk, *Oudste register*, 99.

mand zou zitting hebben in de raad dan “der heren richteren ende die scepene, die borghermeyster ende raetslude vors.”. Het privilege bevat eveneens een bepaling over het bewaren van stadszegels van de beide rechtskringen. Om aan het zegel te geraken moesten drie verschillende sleutels worden gebruikt die berustten onder de schout, een schepen en de burgemeester van de betreffende Luikse of Brabantse rechtskring.²¹⁴

Bezien wij tegen deze achtergrond de intitulatie van de oorkonden die in de jaren zeventig op naam van de stad zijn uitgevaardigd. Op 12 september 1372, dezelfde dag waarop het privilege werd verleend, verklaarden de “scepene, borghermeyster, raetslude, ghezworen ende die ghemeyne stat van Tricht” van beide gedeelten dat de bisschop van Luik en de hertog van Brabant hun een bestuur en statuten hadden gegeven. Op 2 en 6 juni 1376 gaf de stad akten af aan de kapittels van Sint-Servaas en Onze-Lieve-Vrouw inhoudend dat hun geldelijke bijdrage ten behoeve van de stadsmuren en grachten vrijwillig was en niet tot nadeel van hun privileges zou strekken. Beide akten staan op naam van de schouten, schepenen, raadslieden, gezworenen en de hele gemeenschap van de stad Tricht, zowel die van de mannen van de bisschop van Luik als die van de hertog van Brabant (sculteti, scabini, consules et jurati ac tota universitas opidi Traiectensis tam hominum reverendi in Christo patris domini episcopi Leodiensis quam magnifici principis domini ducis Brabantie).²¹⁵ In eenzelfde akte voor het kapittel van Sint-Servaas van 20 juni 1378 worden tenslotte de voogd, schouten, schepenen, raden, gezworenen en de hele gemeenschap van Maastricht van beiderlei rechtsmacht (advocatus, sculteti, scabini, consules, jurati totaque communitas opidi Traiectensis utriusque jurisdictionis) in de intitulatie genoemd.²¹⁶

De intitulaties van deze vier oorkonden geven aanleiding tot enkele opmerkingen. De burgemeesters worden alleen in 1372 genoemd, in de latere akten niet meer. Mogelijk hangt zulks samen met de omstandigheid dat zij uit de raadslieden werden gekozen. Opvallend is voorts dat in 1378 nog de voogd als eerste wordt genoemd, ofschoon volgens het privilege van 1372 enkel de schouten, schepenen, burgemeesters en raadslieden in de raad zitting zouden hebben. Blijkens deze opsomming in het privilege van 1372 kwamen ook de gezworenen niet meer in de stedelijke regering voor, maar enkel nog raadslieden. Zij worden door Van der Eerden-Vonk en Geurts ook als gezworen raadslieden, consules jurati, aangeduid.²¹⁷ De beide akten van 2 en 6 juni 1376 noemen evenwel raden én gezworenen (consules et jurati). De opsomming in de Nederlandstalige akte van 1372 – “scepene, borghermeyster, raetslude, ghesworen...” – wijst eveneens op het voorkomen van gezworenen naast raadslieden. Zo kan dan ook de akte van 1378 gelezen worden. “Consules jurati” zijn

214 Crahay, *Coutumes Maestricht*, 430, 432.

215 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 38-38v.; archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 98.

216 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 38v.-39.

217 Van der Eerden-Vonk, *Oudste register*, 100; J.H.J. Geurts, ‘Onsere stadt in sulken gedranghe’. *Maastricht tussen Brabant en het Rijk 1500-1550* (Nijmegen 1993) 41.

dan geen gezworen raadslieden, maar raadslieden en gezworenen. Net zoals vóór 1372 blijken ook na het verlenen van het privilege van 12 september 1372 beide categorieën ambtsdragers in de stedelijke regering te functioneren. Het privilege van 1372 heeft dus, anders dan de tekst doet vermoeden, niet zoveel verandering gebracht in de samenstelling van de stedelijke regering.

Met het jaar 1380 echter start formeel een nieuwe fase in de institutionele geschiedenis van Maastricht. In het privilege van 9 februari 1380, voorheen vaak ten onrechte op 9 februari 1379 gedateerd, bepaalden Wenceslaus en Johanna, hertog en hertogin van Brabant, onder meer: "Item sal onse gemeynte moegen kiezen alle jaer eenen burgemeyster ende haere geswoeren raedtslyuden metter meesten gevolge der gemeynte van den ambachten gelijk des bysschopslyuden". De jaarlijks gekozen burgemeesters en gezworen raadslieden zouden de stad besturen. De statuten van 1380 preciseren dat de stad jaarlijks op Sint-Remeisdag (1 oktober) bij meerderheid van stemmen van de ambachten (gilden) voor elke zijde der stad een burgemeester en vier gezworenen zou kiezen. Na de keuze van de burgemeesters en gezworenen zou elk ambacht zijn gouverneurs kiezen.²¹⁸ Dat de macht was overgegaan op de burgemeesters en gezworenen blijkt voorts duidelijk uit een tweede privilege van 9 februari 1380. De fungerende (Brabantse) schout, schepenen en burgemeester kregen van de hertog en hertogin van Brabant het bevel het stadszegel over te dragen aan de door de "gemeine lude" te kiezen burgemeester en gezworenen, zodra deze gekozen en beëdigd waren.²¹⁹

In de serie raadsverdragen, besluiten van het stadsbestuur van Maastricht, die op 2 april 1379 start, werden reeds op 6 mei 1379 "die meister, gesworen ende raet" als (enige) deelnemers aan de besluitvorming genoemd.²²⁰ Zulks zou kunnen betekenen dat het privilege van 9 februari 1380 de bestaande situatie ten aanzien van de samenstelling van de stedelijke regering slechts bekrachtigde. Soms, zoals op 17 mei en 6 augustus 1380, 1 oktober 1382 en 26 januari 1383, worden naast de meesters, gezworenen en raad nog de gouverneurs der ambachten genoemd. Ook de statuten van 1380 staan mede op naam van de gouverneurs.²²¹ De weinige bekende akten die na 1380 op naam van de stad zijn uitgevaardigd en met het gemene zakenzegel werden bezegeld, bevatten in de aanhef dezelfde terminologie. De akten van 24 september 1386 en 12 september 1397 staan op naam van "burgermeyster, gesworen, goevernere ende raet", zo ook het verbond van de Brabantse, Luikse en Loonse steden van 6 februari 1399. Op 22 november 1388 verklaarde het stadsbestuur van Sint-Truiden van de "meyster, gesworen ende goevernere" der stad Maastricht toebehorend aan het bisdom Luik, een bezegelde akte te hebben ontvangen, zoals ook een akte van 28 maart

218 Crahay, *Coutumes Maestricht*, 491, 108-109.

219 Crahay, *Coutumes Maestricht*, 451.

220 Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, 32 nrs. 9-11.

221 Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, 38 nr. 35; 39 nr. 43; 79 nrs. 139, 141; Crahay, *Coutumes Maestricht*, 41.

1403 op naam van de burgemeesters, gezworenen, gouverneurs en raad gemeenlijk stond.²²² De akte van 17 maart (1394) vermeldt enkel de "burgermeyster, gesworen ende raet".

Het begrip "gezworen raad" komt, voor zover te overzien is, enkel voor in het eerste privilege van 9 februari 1380, niet in de andere contemporaine bronnen. Toch is het in de rechtshistorische literatuur betreffende Maastricht overgenomen. Wanneer aan de andere kant achter de opsomming van burgemeesters, gezworenen en gouverneurs nog de toevoeging "en raad" wordt geplaatst, dan betreft het volgens Van der Eerden-Vonk waarschijnlijk een toevoeging zonder reële betekenis. Van 1380 tot en met 1437 werden blijkens de uitgegeven raadsverdragen op 1 oktober de burgemeesters, gezworenen en gouverneurs gekozen. Enkel in de periode 1409-1412 werden als gevolg van het privilege van 13 november 1409 raadslieden (consules) in plaats van gezworenen gekozen.²²³

Nu vast is komen te staan wie sedert 1380 in ieder geval het stadsbestuur vormden – de burgemeesters, de gezworenen en gouverneurs der ambachten – is het van belang te benadrukken wie niet meer deel uitmaakten van de stedelijke regering: de voogd, de schouten, de schepenen en raden.²²⁴ Het is niet aan te nemen dat deze vanwege de (lands)heren benoemde functionarissen hun positie zonder slag of stoot hebben prijsgegeven.

Zoals boven vermeld moesten de Brabantse schout, schepenen en burgemeester in 1380 het stadszegel overdragen aan de nieuwe burgemeester en gezworenen. Dat laatstgenoemden over het stadszegel konden beschikken, blijkt uit een raadsbesluit van 28 november 1384 waarbij Henric Karis veroordeeld werd tot twintig bedevaarten naar Rocamadour. Hij had namelijk beweerd "die meister ende geswoeren hedden loegen gescreven ende besiegelt mit der statsiegel". Zij zouden met andere woorden een akte met onjuiste inhoud hebben bezegeld.²²⁵ Enkele bepalingen betreffen nog het verantwoorde gebruik van het stadszegel. De (burge)meesters en gezworenen zouden blijkens de statuten van 1380 pas een bezegelde akte ten behoeve van een burger mogen uitvaardigen, wanneer de gouverneurs van zijn ambacht verklaarden dat hij een gehoorzaam lid van het ambacht was. De privileges van de bisschop van Luik van 1409 en 1413 bepaalden dat het stadszegel onder de burgemeesters berustte. Zij mochten daarmee echter geen akten bezegelen waarbij de heerlijke rechten werden aangetast. Evenmin mochten zij lijfrenten vestigen, lijfrenten die aan de stad toebehoorden, verkopen of andere jaarlijks te betalen verplichtingen aangaan en bezegelen, tenzij met toestemming van de schepenen en de stad.²²⁶ Zo zou het te verklaren zijn dat in de akten van overdracht van renten ten laste van de stad in 1471, 1475 en 1488 uitdrukkelijk wordt vermeld dat zulks geschiedde met instemming van de burgemeesters, schepenen van beide rechtsmachten, gezworenen en raad der stad.

222 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 838; Fairon, *Chartes confisquées*, 190.

223 Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, xvii, 52, 308, 314, 320, 425.

224 Vergelijk: Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, 29.

225 Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, 441 nr. xxviii.

226 Crahay, *Coutumes Maestricht*, 112-113, 156-157, 458-459.

Tenslotte zij nog vermeld dat ook de besproken akten van stadswege uit de jaren 1508-1551 op naam van de burgemeesters, gezworenen en raad zijn uitgevaardigd. Enkel een slechts in afschrift bekende akte van 10 april 1508 noemt alleen de burgemeesters en raad in de intitulatie. Van gouverneurs is in deze akten geen sprake meer.²²⁷

Op grond van de met stadszegels bekrachtigde oorkonden kan de volgende ontwikkeling van de stedelijke regering van Maastricht worden geschetst. Van 1227 tot in 1378 maakten de schouten en schepenen deel uit van de stedelijke regering, vanaf 1299 eveneens de voogd. Communemeesters worden voor het eerst in 1249 genoemd, voor het laatst in 1355. Burgemeesters treden voor het eerst in 1368 op. Mogelijk zijn de burgemeesters de opvolgers van de communemeesters. Gezworenen worden genoemd in de akte van 1272, raadslieden in de keizerlijke oorkonde van 1282 en de akte van 1 november 1299. Gezworenen worden vervolgens als deel van de stedelijke regering vermeld van 1326 tot in 1378, daarnaast raden van 1338 tot in 1378. Over de functie en rekrutering van de gezworenen en raden weten wij niets. Ridders treden enkel in 1299 als apart segment in het stedelijk bestuur naar voren. Na 1380 wordt het stadsbestuur gevormd door de burgemeesters, gezworenen en gouverneurs. De voogd, de schouten, schepenen en raden maken er niet langer deel van uit. De gewijzigde situatie vindt zijn weerslag in de regels over het bewaren van de stadszegels. Voor de bezegeling van akten moesten in 1372 de schout, schepenen en burgemeester samenwerken, na 1380 de burgemeester(s) en gezworenen. Sinds 1409 berustte het stadszegel onder de burgemeesters die evenwel bij het aangaan van geldelijke verplichtingen van lange duur niet zonder toestemming van de schepenen en de stad mochten handelen.

Maastricht, één stad met twee stedelijke gemeenschappen?

Maastricht was in de middeleeuwen een stad met vestingwerken die de gehele stad omgaven, met één stedelijke maat, met één stadsteken, maar met twee heren, de bisschop van Luik en de hertog van Brabant, twee schepenbanken, twee categorieën burgers en inwoners, Luikse en Brabantse, en twee stadszegels. Deze tweedeling had in ieder geval een beperkte werking. De Maastrichtse schepenen uit de dertiende eeuw gaven in het omschrift van hun zegel hun functie weer: "schepen" of "schepen van Maastricht". Geen van hen gaf op zijn zegel aan of hij Luiks of Brabants schepen was.²²⁸ Drie oorkonden betreffende de toedeling van goederen aan Godfried, Hendrik en Elisabeth van Lichtenberg van 1294 en de scheidsrechterlijke uitspraak over de wekelijks door het Sint-Servaaskapittel te brouwen hoeveelheid bier van 1299 bevatten de namen van twaalf tot veertien schepenen. Zij worden opgesomd, niet onderscheiden naar Luikse en Brabantse schepenen, maar in volgorde van anciënniteit,

227 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 40v-41.

228 Venner, 'Maastrichtse schepenzegels', 160-161.

naar het aantal jaren dat ieder van hen in functie was.²²⁹ Akten die op naam van de stedelijke bestuurders van het Luikse en Brabantse deel der stad zijn uitgevaardigd, zijn dan ook met beide stadszegels bekrachtigd. Naast de reeds besproken voorbeelden, akten waaraan één of beide zegels nog voorhanden zijn uit de jaren 1227-1376, kunnen nog andere oorkonden worden genoemd die alleen in afschrift bekend zijn, maar waarin beide stadszegels worden aangekondigd: De statuten voor de gewandmakers van 9 december 1276, het verbod tot verkoop of verpanding van onroerend goed en renten aan geestelijken van 1 november 1299 en de akten ten behoeve van het kapittel van Sint-Servaas, met name wegens verleende geldelijke bijdragen ten behoeve van de vestingwerken, uit 1349, 1355, 1367, 1376 en 1378.²³⁰

Daarnaast zijn er oorkonden die enkel met het Brabantse of Luikse stadszegel werden bezegeld. Enkel het Brabantse zegel hangt aan de oorkonde voor de stad Antwerpen van 1249, het vredesverdrag tussen de hertog van Brabant en de Brabantse steden enerzijds en de stad Mechelen anderzijds van 1325 en het stedenverbond over de erfopvolging in Brabant van 1355. In dit verband is ook het verdrag van 28 juli 1313 te plaatsen dat de steden Leuven en Maastricht sloten tot bevordering en verdediging van de belangen van de hertog en het territorium en tot handhaving van 's lands eendracht. De akte was bekrachtigd met twee zegels die beide verdwenen zijn, te weten het zegel van Leuven en dat van Maastricht, in het laatste geval waarschijnlijk het Brabantse stadszegel.²³¹

Het Luikse stadszegel is als enige gebruikt ter bekrachtiging van twee akten betreffende de dotatie van altaren in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht uit 1282/1283 en 1284. Op 22 november 1388 verklaarde het stadsbestuur van Sint-Truiden dat een eerdere akte van 6 november 1388 op naam van de stad Luik en de andere goede steden waaronder Maastricht, mede was bezegeld met het grote zegel van Maastricht behorend tot het bisdom Luik.²³²

Met name het afzonderlijke gebruik van het Luikse en Brabantse stadszegel geeft aanleiding tot de vraag welke betekenis aan het gelijktijdig voorkomen van beide zegels moet worden gehecht. Wanneer het stadszegel het zegel van de stedelijke gemeenschap is die als drager van rechten en plichten, als rechtspersoon aan het rechtsverkeer deelneemt, zou dan het gelijktijdig voorkomen van een Luiks en een Brabants stadszegel een indicatie kunnen zijn voor het naast elkaar bestaan van twee stedelijke gemeenschappen? Aan het gebruik van

229 Venner, 'Maastrichtse schepenzegels', 163-165; Nève, *Dertiende-eeuwse schepenoorkonden Maastricht*, 101, 105-106, 113; RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 408.

230 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 152, 155; RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nrs. 13, f. 37-39; 646.

231 Stadsarchief Leuven, Oud archief Leuven, inv.nr. 241. Zie: J. van der Straeten, *Het charter en de raad van Kortenberg I* (Leuven 1952) 135-136.

232 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 838. De akten van 6 en 22 november 1388 zijn gedrukt in: J. Ruwet, 'Chartes intéressantes l'histoire liégeoise aux archives communales de Maastricht (1284-1482)', *Annuaire d'histoire Liégeoise* IV (1949) 198-203. Zie voor het betreffende conflict: Ruwet, 'Chartes intéressantes', 181-182; J.L. Charles, *La ville de Saint-Trond au moyen âge. Des origines à la fin du XIVe siècle* (Parijs 1965) 315.

beide stadszegels, met name aan hun eerste voorkomen in 1227, hebben al diverse auteurs beschouwingen gewijd. De akte van 14 september 1227 staat op naam van de “sculteti, scabini et universitas civium in Traiecto tam hominum episcopi quam ducis”. Panhuysen omschrijft de intitulatie als “de beide schouten, de schepenen en de gehele burgerij van Maastricht, zowel de onderdanen van de bisschop als die van de hertog”. De burgers traden volgens hem handelend op als een vast aaneengesloten groep. De bisschop en de hertog hadden in de stad “ieder hun eigen groep van onderdanen”. De “stadsgemeente te Maastricht” zou zelfs al vóór 14 september 1227 rechtspersoonlijkheid hebben bezeten.²³³ Niettemin was de akte met twee stadszegels bezegeld. Panhuysen noemt het eerste zegel aan deze oorkonde “het zegel van het Luikse gedeelte der burgerij in Maastricht” respectievelijk “het zegel der Luikse burgerij en regering van Maastricht” en kwalificeert het tweede als het zegel “der Brabantse regering van Maastricht”.²³⁴ De ene stedelijke gemeenschap van Maastricht omvatte dus een Luiks en een Brabants gedeelte, twee groepen die over een eigen zegel beschikten. De visie van Panhuysen wordt gevolgd door Deeters en Optendrenk. Volgens Deeters treedt in de akte van 1227 “die Gesamtheit der Maastrichter Bürger” naar voren die bestaat uit twee groepen bewoners met een zegel. Ook Optendrenk meent dat er in 1227 sprake is van één stedelijke gemeenschap bestaande uit twee “Gerichtsgemeinden” met een eigen zegel, een sigillum civium.²³⁵ Onder het Duitse rechtshistorische begrip Gerichtsgemeinde moeten de gezamenlijke dingplichtigen van de schepenbank worden begrepen.

Jos Linssen, Roermonds amateur-historicus op professioneel niveau (1894-1986) heeft vanaf 1951 tal van artikelen geschreven over de wording van Roermond als stad in de dertiende eeuw en over andere aspecten van zijn middeleeuwse geschiedenis. In 1976 publiceerde hij ter afsluiting van zijn onderzoek een overzichtsartikel onder de titel “De stichting van de stad Roermond en haar eerste opkomst”. Aan het einde van deze bijdrage komt hij meer algemeen te spreken over het dan nog ontbreken van studies over het ontstaan van andere Limburgse steden en in het bijzonder over Maastricht: “Onder druk van de tweeherigheid waren daar twee zelfstandige gemeenten naast elkaar ontstaan met ieder een zegel en derhalve met eigen rechtspersoonlijkheid, die samen voor de stad optraden en bij gelegenheid ook wel eens een alleen... Het heeft lang geduurd voordat deze toestand, die men voor een gespletenheid zou kunnen houden, overwonnen was door de vorming van de ene ongedeelde gemeente... De groei naar de ene onverdeelde stad is een moeizaam proces geweest, maar wel een boeiend stuk geschiedenis van de middeleeuwse stad Maastricht”. De samensmelting tot één gemeente plaatst Linssen tussen 1372 en 1423, tussen de bezegeling van het privilege van 1372 met beide stadszegels, en 1423, het jaar waaruit toen het oudst bekende exemplaar van het gemene zakenzegel dateerde.²³⁶ Van der Eerden-Vonk merkte in 1992 op dat de Luikse en

233 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 58, 62, 64.

234 Panhuysen, *Studiën Maastricht*, 56-57, 65.

235 Deeters, *Servatiusstift*, 102; Optendrenk, *Nos sculteti*, 71, 89-91, 101-102, 106-107.

236 Linssen, ‘Stichting Roermond’, 131-132.

Brabantse ingezetenen ieder als groep een eigen stadszegel gebruikten, het kenmerk van een gemeenschap die als zelfstandig drager van rechten en plichten kan optreden.²³⁷ Zij trekt geen verdergaande conclusies door deze groepen als stedelijke gemeenschappen te kwalificeren. Zulks doet wel Leupen in 1998. Te Maastricht “bestonden in de middeleeuwen twee burgerijen met twee zegels in die ene stedelijke nederzetting: de universitas civium van de keizer (later hertog van Brabant) en die van de bisschop van Luik”.²³⁸

Gezien deze problematiek – het bestaan van één of twee stedelijke gemeenschappen te Maastricht – is het zinvol nog eens te kijken naar de formulering van de zegelaankondiging in de oorkonden. Wanneer beide stadszegels ter bekrachtiging worden aangehecht, worden zij als “onze zegels”, “onze stadszegels” of “onze stadszegels van beiderlei rechtsmacht” omschreven. In enkele gevallen waarin slechts één van beide zegels wordt aangehecht, wordt een afwijkende formulering gebruikt. In de beide akten van 4 april 1282 of 1283 en 23 juni 1284 betreffende de dotatie van altaren in de Onze-Lieve-Vrouwekerk wordt medebezegeling gevraagd met het Luikse stadszegel, met het “zegel van de gemeenschap van de stad Maastricht van de bisschop van Luik” (*sigillo universitatis opidi Traiectensis domini episcopi Leodiensis*). Daarop verklaarde de genoemde gemeenschap (*nos (vero) universitas predicta*) tot bezegeling met “het zegel van onze stad” (*sigillum opidi nostri*) over te gaan.²³⁹ Zoals eerder vermeld deed de graaf van Loon op 24 november 1272 uitspraak in een geschil tussen het kapittel van Sint-Servaas enerzijds en de meier, schepenen, gezworenen en gemeenschap van Maastricht behorend aan de edele heer de hertog van Brabant (*villicum, scabinos, juratos et universitatem Traiectensis ad nobilem virum ducem Brabantie pertinentes*) anderzijds. De uitspraak werd bezegeld door het genoemde kapittel en de gemeenschap (*universitas*) met “onze zegels”. De Brabantse stedelijke gemeenschap beloofde nog op dezelfde dag in een afzonderlijke akte zich aan de scheidsrechterlijke uitspraak te zullen houden op straffe van de daarin vastgelegde boete. Zij bezegelde de akte met het “zegel van onze gemeenschap” (*sigillum universitatis nostre*).²⁴⁰ Het Luikse en het Brabantse stadszegel waren dus inderdaad de zegels van de Luikse respectievelijk de Brabantse stedelijke gemeenschap.

Ook uit de tekst van enkele oorkonden is het naast elkaar bestaan van twee stedelijke gemeenschappen af te leiden. Allereerst moet wederom de akte van 14 september 1227 worden genoemd, waarvan de intitulatie luidt: “*Nos sculteti, scabini et universitas civium in Traiecto tam hominum episcopi quam ducis*”. De vertaling die het dichtst bij de tekst blijft luidt: “Wij schouten, schepenen en gemeenschap van burgers van Tricht, zowel die van de mannen van de bisschop als die van de hertog”. De uitspraken over de rechten van de bisschop van Luik en de hertog van Brabant te Maastricht zoals die in de “Alde Caerte”

237 Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, xi.

238 Leupen, ‘Stadszegel en stadsmuur’, 292.

239 RHCL, archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nrs. 1728-1; 1714.

240 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 1v.-5.

van februari 1284 waren vastgelegd, werden bekrachtigd door “wij den schouteth ende die schepenen ende alle de gemeynthe der stadt Tricht die des bisschops jurisdictie toebehooren, ende wij den schouteth ende schepenen ende alle die gemeynthe der stadt Trich die des hertoghen jurisdictie toebehooren”. Het woord “gemeynthe” betekent gemeenschap, zoals ook uit de Franstalige versie blijkt: “nous li maires et li eschevin et toute li communiteis dele ville de Treit qui apartenons ale iuridiction le veske, et nous li maires et li eschevin et toute la communiteis dele dite ville de Treit qui apartenons ale iuridition le duc”.²⁴¹ Ook in 1284 treden blijkens deze citaten twee stedelijke gemeenschappen op.

Bijna honderd jaar later, op 2 en 6 juni 1376, werden akten uitgevaardigd ten behoeve van de beide kapittels wegens hun geldelijke bijdragen bestemd voor de vestingwerken. Beide oorkonden staan op naam van de schouten, schepenen, raden en gezworenen en de gehele gemeenschap van de stad Maastricht, zowel die van de mannen van de bisschop van Luik als die van de hertog van Brabant (ac tota universitas opidi Traiectensis tam hominum reverendi in Christo patris domini episcopi Leodiensis quam magnifici principis domini ducis Brabantie).²⁴² De Brabantse stedelijke gemeenschap treedt tenslotte naar voren in het privilege van 9 februari 1380 dat hertog Wenceslaus “onse goede luyden in der voirs. stadt gemeynlick” verleende. De welbekende bepaling over de keuze van de stadsbestuurders luidt immers: “Item sal onse gemeynthe moegen kiezen alle jaer eenen burgemeyster ende haere geswoeren raedtslyuden metter meesten gevolge der gemeynthe van den ambachten gelijk des bysschopslyuden”.²⁴³

Het naast elkaar bestaan van een Luikse en een Brabantse stedelijke gemeenschap te Maastricht, elk met een eigen stadszegel, veronderstelt dat zij ook onafhankelijk van elkaar verplichtingen konden aangaan. Verschillende oorkonden noemen één van beide gemeenschappen. Het oudste voorbeeld dateert van 24 november 1272, toen zoals wij zojuist zagen, de graaf van Loon als scheidsrechter uitspraak deed in een geschil tussen het kapittel van Sint-Servaas enerzijds en de meier, schepenen, gezworenen en de gemeenschap van Tricht behorend aan de hertog van Brabant anderzijds, waarop de laatsten beloofden zich aan deze uitspraak te zullen houden.²⁴⁴

Op 23 augustus 1300 kwam een alliantie tot stand tussen Jan, graaf van Namen, zijn broer Gwijde en de goede steden van het land van Luik, te weten de meester(s), schepenen, gezworenen en de gemeenschappen van de “cité” Luik en de “villes” Hoei, Dinant, Sint-Truiden, Tongeren, Tricht, “voor wat betreft van de mannen van het gedeelte van onze heer bisschop”, Fosses, Couvin en Thuin (et nous maistre, eschevin, jureit et les comuniteis

241 Crahay, *Coutumes Maestricht*, 18; S. Bormans en E. Schoolmeesters, *Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liège* 2 (Brussel 1895) 374.

242 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 38-38v.; archief kapittel Onze-Lieve-Vrouw Maastricht, inv.nr. 98.

243 Crahay, *Coutumes Maestricht*, 490-491.

244 RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 1v-5.

delle citeit de Lyege et des villes de Huy, de Dynant, de Saintron, de Tongres, de Treit, tant com des hommes delle partie nostre seignor l'evesque, de Fosses, de Covin et de Tuin).²⁴⁵ De hertog van Brabant en de goede steden van Luik sloten op 29 september 1301 een verdrag, waarin dezelfde volgorde van steden, dezelfde formulering en dezelfde beperking ten aanzien van Maastricht (tant comme des hommes delle partie mon sangnour l'evesque) worden gehanteerd. De hertog van Brabant als medeheer van Maastricht sloot dus een overeenkomst mede met het Luikse gedeelte van de stad.²⁴⁶ Op 4 augustus 1339 verleende de bisschop van Luik een privilege op verzoek van "onze getrouwe zonen van onze gemeenschap en mannen van onze stad Tricht en de voorstad Wijck die aan ons wereldlijk gezag en onze rechtspraak onderworpen zijn" (dilectorum filiorum fidelium nostrorum universitatis et hominum opidi nostri Trajectensis et ejus suburbii Wiickensis nostri dominio temporali et jurisdictioni seculari subjectorum precibus). Dit privilege betreffende de criminele en civiele rechtspraak was bestemd voor de "gemeenschap, mannen en inwoners (universitati, hominibus, incolis et habitatoribus) van genoemde stad en voorstad."²⁴⁷

De stad Luik en de andere goede steden van Luik en Loon sloten op 13 juli 1378 een verdrag met Maastricht waarbij onder andere de Vrede van Fexhe van 1316 werd vernieuwd en de stad toetrad tot de zogenoemde Vrede der Tweeëntwintig van 1373 betrekking hebbend op het "Tribunal des XXII". De overeenkomst werd gesloten met de "borgeren wonende ind ingeseten van Tricht alsoeverre sij toehoeren den busdom van Luydich" of in de originele Franstalige akte met de "borgoys et cohabitans de Treit si avant qu'il apartinent al evesqueit de Liège". Onder andere beloofden "nous li maistres des mestirs, li bourgeois, manans et seurseans delle ville de Treit si avant que nos summes appartenans al evesqueit de Liege" de steden van Luik en Loon als gebroeders bij te staan en niemand in de stad te zullen toelaten die vijand van het bisdom Luik of het graafschap Loon was, onverkort de rechten van de hertog van Brabant en de stad.²⁴⁸ De oorkonde kwam tot stand in een revolutionaire periode. Zij bepaalt ook dat het Luikse gedeelte bestuurd zou worden door meesters, gezworenen en gouverneurs zoals de andere goede steden van Luik en Loon. Namens

245 Bormans-Schoolmeesters, *Cartulaire Saint-Lambert* 2, 582, ook wel gedateerd 22 november 1300. Zie: Fairon, *Chartes confisquées*, 413.

246 Bormans-Schoolmeesters, *Cartulaire Saint-Lambert* 3, 8-11.

247 Algemeen Rijksarchief Brussel, handschriftencollectie, inv.nr. 2762, f. 35; Bormans-Schoolmeesters, *Cartulaire Saint-Lambert* 3, 569.

248 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 837, ten dele, immers zonder de voor ons essentiële passages, gedrukt in: E. Fairon, *Régestes de la cité de Liège* 1 (Luik 1933) 460-461; volledig gedrukt in: Ruwet, 'Chartes intéressantes', 194-198. De Nederlandstalige versie bevindt zich in: Algemeen Rijksarchief Brussel, handschriftencollectie, inv.nr. 2762, f. 80-82v. Zie ook: H.E.E. Wouters, 'De politieke betrekkingen tussen Maastricht en het prinsbisdom Luik in de dertiende en veertiende eeuw', in: G.W.G. van Bree e.a. (red.), "Van der Nyersen upwaert". Een bundel opstellen over Limburgse geschiedenis aangeboden aan drs. M.K.J. Smeets bij zijn afscheid als Rijksarchivaris in Limburg (Maastricht 1981) 37-39.

de stad Maastricht traden de meesters der ambachten dan wel de meesters gekozen door de ambachten (li maistres eslies le part les mestiers) op. De bisschop van Luik bevestigde nadien op 10 januari 1380 de (nieuwe) bestuursvorm van die van Maastricht behorend tot het bisdom Luik (les regimens et gouvernances de ceaus de Treit appertinantes al evecqueit de Liege).²⁴⁹ Ook door het gebruik van de qua aantal onbeperkte term "die van" (ceaus de) wordt aangegeven dat het om een aparte gemeenschap gaat.²⁵⁰ Op deze gebeurtenissen reageerden Wenceslaus en Johanna, hertog en hertogin van Brabant, op 9 februari 1380, toen zij het bekende privilege verleenden. In de narratio heet het immers dat 'in onse stadt van Tricht tuschen den gueden luden onss toebehoerende op die een zijde ind den busschopslude van Ludich in den vorscr. stadt van den ander zijde groot twist, onminne ind onverdraech opgestanden is als van den nuwen regemente dat duer des busschopslude vercreghen hebben'.²⁵¹ De hertog en hertogin verleenden het privilege aan "onssen gueden luyden in den vorscr. stadt gemeynlich"

Tenslotte ging nog op 1 december 1404 Maastricht, voor zover behorend tot het bisdom Luik, met de stad Luik en de andere goede steden van het land van Luik en het graafschap Loon een verbond aan ter verdediging van hun privileges.²⁵² De beide stedelijke gemeenschappen konden dus afzonderlijk privileges ontvangen en verplichtingen aangaan. Het is dan ook aan te nemen dat de oorkonden die enkel bezegeld zijn met het Luikse of Brabantse stadszegel, ook zonder speciale vermelding van de betreffende gemeenschap, alleen bindende werking hadden voor de Luikse respectievelijk de Brabantse gemeenschap. Te denken valt bijvoorbeeld aan verbonden van Brabantse steden waarin Maastricht, zonder vermelding van of beperking tot het Brabantse deel, wordt genoemd.

Het verkrijgen van rechten en het aangaan van verplichtingen waren, naar aan te nemen is, het resultaat van onderhandelingen vooraf die namens de gemeenschap door vertegenwoordigers werden gevoerd. De afzonderlijke stedelijke gemeenschappen moeten dus elk een vorm van bestuur hebben gekend. Deze vertegenwoordigers c.q. stadsbesturen treden in ieder geval naar voren in die oorkonden waarin ook één of beide stedelijke gemeenschappen worden genoemd: de schouten en schepenen van beide gemeenschappen in de akte van 14 september 1227; de meier, schepenen en gezworenen van de Brabantse gemeenschap in de akten van 24 november 1272; de schouten en schepenen van beide gemeenschappen in de Alde Caerte van februari 1284; de schouten, schepenen, raden en gezworenen van beide gemeenschappen in de akten van 2 en 6 juni 1376. Deze stedelijke ambtsdragers stonden aldus in ont dubbelde vorm aan het hoofd van de Luikse respectievelijk de Brabantse gemeenschap.

249 Algemeen Rijksarchief Brussel, handschriftencollectie, inv.nr. 2762, f. 38.

250 G.H.A. Venner, *De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied circa 1400 – 1822* (Assen-Maastricht 1985) 82-83.

251 Algemeen Rijksarchief Brussel, handschriftencollectie, inv.nr. 2762, f. 83.

252 Fairon, *Chartes confisquées*, 363, 15.

Relatief veel gegevens dateren uit de revolutionaire periode 1378-1380. In het verdrag van 13 juli 1378 gesloten tussen Luik, de goede steden van Luik en Loon en het Luikse deel van Maastricht, traden namens Maastricht zoals wij zagen, de meesters van de ambachten c.q. de meesters gekozen door de ambachten op "voor zover wij behoren tot het bisdom Luik". Van twee stadsbesturen blijkt vervolgens ook uit het raadsbesluit van 27 augustus 1379 "uytgedragen ende gheordenniert tusschen den raet van des busscops wegen van Lucke ende des hertoghen wegen van Brabant". In besluiten van 2 april en 21 oktober 1379 is sprake van "der gesworen ende des gantsen roets der stat van Tricht", respectievelijk van "die gantse stat van Tricht", voor zover toebehorend aan het bisdom Luik.²⁵³ Uit het einde van 1379 of het begin van 1380 dateert een klachtenlijst van de meesters en raad der stad Tricht behorend tot het bisdom Luik (li maistres et conseal delle ville de Treit appartenants al evesquie de Liege) over de hertog van Brabant en de (Brabantse) meier en schepenen. Onder meer wordt daarin verhaald dat de Brabantse gemeenschap (li communateit de Treit partenants à duc) de zaak van gedode Tongerenaren tot de hare had gemaakt. Reinard van Berghe, de Brabantse schout Herman Hoen en de schepenen benaderden daarop de "maistres et conseil de Treit appartenants al evesquie" met de vraag of zij de stad wilden helpen verdedigen (s'ilh voloient aydier défendre la ville). De meesters en raad antwoordden zeer misnoegd te zijn over de handelwijze van de Brabantse gemeenschap (li communateit à duc) in de betreffende aangelegenheid. Zij wilden niettemin ter bescherming van eigen lijf en goed de stad helpen verdedigen vanaf de muren, maar niet verder.²⁵⁴ De laatste vermelding van een apart bestuur is te vinden in de eerder besproken akte van 22 november 1388 van de stad Sint-Truiden volgens welke de "meyster gesworen ende goevernere der stat van Tricht toebehoerende den bisdome vorscreven" met andere Luikse steden een akte met het Luikse stadszegel hadden bezegeld.²⁵⁵

Samensmelting tot één stedelijke gemeenschap

Uitgaande van het gebruik van twee stadszegels naast elkaar en voorts ook aan de hand van oorkondenteksten kon worden aangetoond dat te Maastricht tot in het laatste kwart van de veertiende eeuw twee stedelijke gemeenschappen voorkwamen. De tweedeling was, zoals boven al uiteengezet, niet absoluut te noemen. De meeste oorkonden die wij kennen, zijn immers uitgegaan op naam van de stadsbestuurders van beiderlei rechtsmacht of van beide rechtskringen en waren bezegeld met beide stadszegels. In 1367 fungeerde al een ongedeelde rechtbank bestaande uit schouten, schepenen en raden die zaken van

253 Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, 19 nr. 100; 30 nr. 4; 34 nr. 17A; Dezelfde, *Oudste register*, 102, 190.

254 E. Poncelet, *Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liège* 6 (Brussel 1933) 374, 377-378.

255 RHCL, archief indivieze raad Maastricht, inv.nr. 838.

lagere rechtspraak behandelde. Reeds de oudst bekende raadsverdragen werden genomen door de "gemene raad" (*commune consilium*) (1367), door de gemene raad van beiderlei rechtsmacht (1374) of door de "stat van Tricht van beyden partiën" (1369). Eén keer, op 2 november 1377, werd zelfs vermeld dat een besluit bij meerderheid van stemmen (mit der meystepart van den roede) was genomen.²⁵⁶ De Luikse en Brabantse stedelijke gemeenschap moeten in vele gevallen nauw hebben samengewerkt.

De laatst bekende oorkonde op naam van het stadsbestuur met de toevoeging "van beiderlei rechtsmacht" dateert van 20 juni 1378. In de raadsverdragen wordt de aanduiding "van beiden partiën" voor het laatst gebruikt als kop boven de besluiten van 1380.²⁵⁷ Vanaf 17 mei 1380 worden in de raadsverdragen soms andere formuleringen gebruikt met het adjectief "gemeynlic" (= gezamenlijk). Besluiten werden genomen "overmits die meister, gesworen ende die gantse stat van Tricht gemeinlic" (13 juni 1380), "overmits die meister, gesworen, governere, raet ende die stat van Tricht gemeinlic" (17 mei 1380) of "burgermeyster, gesworen, goevernere ende raet der stat van Tricht gemeynlic". Een dergelijke formulering wordt voor het laatst gebruikt op 20 juli 1394. daarna komt enkel nog de term "gemene raad" voor.²⁵⁸ Het vermoeden rijst dat de samensmelting tot één stadsbestuur zich in 1380 heeft voltrokken. Die nieuwe situatie werd formeel mogelijk doordat de bisschop van Luik en de hertog van Brabant in privileges van begin 1380 de nieuwe inrichting van het stadsbestuur en de nieuwe benoemingsprocedure van zijn leden erkenden dan wel verleenden. De omstandigheid dat voogd, schouten, schepenen en raden die door of vanwege de afzonderlijke heren werden benoemd en aldus de tweedeling benadrukten, nu sinds 1380 niet meer deel uitmaakten van het stedelijk bestuur, zou het samengroeien kunnen hebben bevorderd.

Hoe staat het dan met de samensmelting van beide stedelijke gemeenschappen? De privileges van 1380 werden door de afzonderlijke heren aan hun eigen onderhorigen verleend, maar blijkens artikel 108 van de statuten van 1380 "sal die stat gemeinlic kiezen alle jore metten meisten gevolge der gemeinten van den ambachten" op Sint-Remeisdag (1 oktober) een burgemeester van elke zijde en vier gezworenen van elke zijde.²⁵⁹ In dit verband is het gemene zakenzegel van belang waarvan het eerste exemplaar uit 1386 dateert. Het zegel vertoont de heiligen Lambertus en Servatius, apart in een gotische nis, alsmede, voor het eerst, de vijfpuntige ster. Het gemene zakenzegel combineert de

²⁵⁶ Van der Eerden-Vonk, *Oudste register*, 102, 185-186; Dezelfde, *Raadsverdragen Maastricht*, 3 nrs. 1-2 (1367), 6 (1369); 9 nr. 38 (1374); 10 nr. 39 (1374); 17 nr. 87.

²⁵⁷ RHCL, archief kapittel Sint-Servaas Maastricht, inv.nr. 13, f. 38v.-39; Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, 34.

²⁵⁸ Van der Eerden-Vonk, *Raadsverdragen Maastricht*, 35 nr. 23; 38 nr. 35; 52 nr. 58; 56 nr. 67; 72 nr. 121; 79 nr. 139; 89 nr. 205; 100 nr. 247; 101 nr. 248; 102 nr. 252; 127 nr. 360; 139 nr. 420; 140 nr. 426; 141 nr. 429; 148 nr. 467; 176 nrs 570, 573; 193 nr. 668.

²⁵⁹ Crahay, *Coutumes Maestricht*, 108.

afbeeldingen van het aparte Luikse en Brabantse stadszegel. Het omschrift herhaalt als het ware de boodschap die de afbeelding uitdraagt: gemeen zakenzegel van de gehele stad Maastricht. Nog afgezien van het adjectief "gemeen" wordt ook in het omschrift duidelijk gemaakt dat wij te maken hebben met het zegel van de gehele stad. De ene stedelijke gemeenschap komt ook tot uitdrukking in de intitulatie van de akten die op naam van de stad in 1386, 1397 en 1403 werden opgesteld. Zij staan op naam van "burgermeyster, gesworen, goevernere ende raet der stat van Tricht gemeynlic". Niettemin waren naast het gemene zakenzegel tot in 1399 twee aparte stadszegels in gebruik die in de omschriften met nadruk vermeldden dat Maastricht tot Luik respectievelijk tot Brabant behoorde. De meesters, gezworenen en gouverneurs der stad Maastricht behorend tot het bisdom Luik bezegelden in 1388 met het Luikse stadszegel een akte die ook door andere Luikse steden was bekrachtigd, terwijl tenslotte de stad Maastricht voor zover behorend tot het bisdom Luik, nog op 1 december 1404 een verbond sloot met andere Luikse en Loonse steden ter bescherming van hun privileges.²⁶⁰ De samensmelting van de beide stedelijke gemeenschappen is eerder te beschouwen als een proces, voor een belangrijk gedeelte gerealiseerd in 1380, tijdens welke de afzonderlijke gemeenschappen nog wel eens konden optreden. De afsluitende fase lag dan omstreeks 1400. Voor zover bekend werden immers de afzonderlijke grote stadszegels in 1399 voor het laatst gebruikt ter bezegeling van een stedenverbond. In 1403 en 1424 werd het gemene zakenzegel benut om akten met andere Luikse steden te bekrachtigen.²⁶¹

VI Samenvatting

De stad Maastricht kende vanaf de dertiende eeuw tot omstreeks 1550 acht verschillende stadszegels, te weten drie van de Luikse gemeenschap, drie van de Brabantse en tenslotte twee gemeenschappelijke zegels vanaf in ieder geval 1386. Ten aanzien van het gebruik van deze zegels werd in Maastricht de ontwikkeling geconstateerd die ook in andere steden werd aangetroffen. De zegels werden gehecht aan oorkonden die de stad Maastricht intern betroffen, aan akten betreffende onderhandelingen met de landsheer en aan verdragen gesloten met andere steden. Aanvankelijk werd het stadszegel ook gehecht aan akten betreffende de overdracht van onroerend goed, totdat deze akten met de persoonlijke zegels van de schepenen werden bekrachtigd. In Maastricht heeft deze overgang vóór 1253 plaatsgevonden. Het Brabantse deel van Maastricht kende in 1338 al een zakenzegel, een zegel oorspronkelijk bedoeld om veelvuldig voorkomende rechtshandelingen te bekrachtigen.

260 GA 's-Hertogenbosch, Oud archief 's-Hertogenbosch, inv.nrs. 5874, 5875; Fairon, *Chartes confisquées*, 363, 15.

261 Fairon, *Chartes confisquées*, 190-191; Stadsarchief Sint-Truiden, Oud archief Sint-Truiden, charters nr. XXXII.

Al spoedig, zeker vanaf 1355, nam het zakenzegel de rol het oudere grote stadszegel over. Het werd ook gebruikt om "belangrijke", meer plechtige oorkonden te bezegelen.

Aan het gebruik van afzonderlijke Luikse en Brabantse stadszegels komt omstreeks 1400 een einde. Al eerder, zeker vanaf 1386, is een gemeen zakenzegel in gebruik. Qua afbeelding en qua omschrift duidt dit zakenzegel aan dat het het zegel van de gehele stad is. Het begrip "gemeen" in het omschrift correleert met het woord "gemeynlic" in de intitutie van de oorkonden die van de stad zijn uitgegaan. Ook het gemene zakenzegel heeft een functiewijziging ondergaan. Sinds het einde van de vijftiende eeuw werd het met name gehecht aan transacties over renten ten laste van de stad en stadseigendom. De functie van zegel voor dagelijkse routinezaken ging over op het, naar het omschrift zo genoemde, briefzegel dat sinds 1508 bekend is.

Het zegel in het algemeen bevat een afbeelding die niet zonder bedoeling was. Het zegel was een communicatiemiddel. De eigenaar kon door middel van de afbeelding voorstellingen over zich zelf verspreiden. Het eerste Luikse stadszegel, waarvan het zegelstempel waarschijnlijk omstreeks 1200 werd vervaardigd, laat Sint Servaas en een stadsmuur zien. Sint Servaas is afgebeeld als stadspatroon van Maastricht. De stadsmuur is een symbolische verwijzing naar Maastricht als stad en niet naar een feitelijk bestaande ommuring. Dat uitgerekend op het Luikse stadszegel Sint Servaas werd afgebeeld, hangt misschien samen met de strijd tussen het kapittel van Sint-Servaas en de omgeving van de bisschop van Luik omtrent de vraag, welke kerk, de Sint-Servaaskerk of de Onze-Lieve-Vrouwekerk, vanouds de bisschopskerk van Maastricht was. Aangezien de invloed van de Luikse stadsheer op de vormgeving van het stadszegel niet uit te sluiten is, zou het kunnen zijn dat het stadszegel als een medium werd gebruikt om de Luikse visie te presenteren waarbij Sint Servaas fungeert als voorganger van de bisschop van Luik.

Op de twee volgende Luikse stadszegels, bekend vanaf 1369, is de heilige Lambertus te zien. Zijn afbeelding verwijst naar het overheidsgezag van de bisschop van Luik te Maastricht, naar het behoren tot het prins-bisdom Luik. Sint Servaas verdween dus van het Luikse stadszegel, maar is sinds 1338 te vinden op de zegels van het Brabantse deel van de stad. Mogelijk werd van Brabantse zijde de stadspatroon overgenomen, omdat het kapittel van Sint-Servaas zich zeker sedert het einde van dertiende eeuw onder Brabants overheidsgezag bevond.

Het eerste Brabantse zegel, bekend vanaf 1227, vertoont de keizer op een vouwstoel met een zwaard in de rechterhand en de Sint-Servaassleutel in de linkerhand. Een dergelijke afbeelding van de keizer kent geen parallellen en is dus uniek te noemen. Dankzij de afbeelding is het ontstaan van het zegelstempel omstreeks 1180/1190 of voorzichtigheidshalve tegen het einde van de twaalfde eeuw te plaatsen. De keizer wordt afgebeeld als stadsheer van Maastricht, niet als leenheer van de hertog van Brabant, zoals Panhuysen meende. Overigens moet men rekening houden met de mogelijkheid dat Maastricht na 1204 niet

onafgebroken in het bezit van de hertog van Brabant was dan wel dat de keizer in de eerste decennia van de dertiende eeuw nog rechten te Maastricht bezat. De laatste nog te lezen letters van het omschrift van het zegel "[]IM[]" maken in dit verband een oplossing van het volledige omschrift mogelijk als "zegel van de burgers van het keizerlijke Tricht". De twee volgende Brabantse zegels, bekend vanaf 1338, laten Sint Servaas zien die het wapen van de hertog van Brabant vasthoudt, een duidelijke verwijzing naar het Brabantse deel van de stad.

Op het gemene zakenzegel, bekend sinds 1386, zijn de afbeeldingen van het Luikse en Brabantse stadszegel, te weten de heiligen Lambertus en Servatius, gecombineerd in één afbeelding. Het gemene zakenzegel bevat verder de oudste afbeelding van het stadswapen. In de geschreven bronnen wordt het stadswapen pas in 1416 genoemd. Dankzij het gemene zakenzegel neemt de ouderdom van het stadswapen dus met minstens dertig jaar toe. De vijfpuntige ster moet al veel eerder het stadsteken van Maastricht zijn geweest, misschien al in het begin van de dertiende eeuw.

Op het briefzegel dat voor het eerst in 1508 werd aangetroffen, zijn de heiligen verdwenen. Gebleven is het stadswapen dat door een engel wordt vastgehouden. Het stadszegel is een wapenzegel geworden. Deze overgang past in een algemene ontwikkeling, de heraldisering van de zegels, waarbij de wapens sedert de veertiende eeuw de andere afbeeldingen van de zegels verdrongen.

Zegels kunnen als kenbronnen fungeren voor de lokale geschiedenis. Dat geldt zeker voor de stedelijke zegels van Maastricht. Zij laten licht schijnen op diverse aspecten van de institutionele geschiedenis van de stad. Uitgaande van de datering van het zegelstempel van het eerste Brabantse stadszegel in de jaren 1170/1180 of later in de twaalfde eeuw kan de stadswording van Maastricht voornamelijk aan de hand van geschreven bronnen op zijn vroegst in de jaren dertig of in ieder geval in de tweede helft van de twaalfde eeuw worden gesitueerd. Het kan zijn dat de stadswording in de twaalfde eeuw ook al in nauwe relatie staat met het aanschaffen van een stadszegel, maar gezien de marges in de dateringen is die samenhang onzeker.

De met de stadszegels van Maastricht bekrachtigde oorkonden lossen een aantal vragen omtrent de samenstelling van de stedelijke regering op. Zij laten zien welke ambtsdragers in ieder geval successievelijk de stad naar buiten vertegenwoordigden. Naast schouten en schepenen (1227-1378) traden achtereenvolgens communemeesters (1249-1355), gezworenen (1272, 1326-1378), de voogd (1299-1378) en raden (1282, 1338-1378) toe tot de stedelijke regering. In de veertiende eeuw fungeerden gezworenen en raden naast elkaar. Aan deze samenstelling kwam in 1380 een einde. Het stadsbestuur bestond voortaan uit burgemeesters, voor het eerst genoemd in 1368, gezworenen en de gouverneurs der ambachten, welke laatsten evenwel in de eerste helft van de zestiende eeuw niet meer in de akten worden genoemd.

Uitgaande van het gebruik van twee stadszegels naast elkaar kon worden aangetoond dat Maastricht in de dertiende en veertiende eeuw twee stedelijke gemeenschappen, een Luikse en een Brabantse, kende. Zij werkten veelal samen, maar konden ook afzonderlijk overeenkomsten sluiten en hadden een eigen stadsbestuur.

De privileges van 1380 moeten een belangrijke impuls tot de samensmelting tot één gemeenschap hebben gegeven. Waarschijnlijk is sprake van een proces dat omstreeks 1400 tot afsluiting kwam. De boodschap van de ene stedelijke gemeenschap wordt uitgedragen door het sinds 1386 bekende gemene zakenzegel, dat de afbeelding van zowel de heilige Lambertus van Luikse zijde als van Sint Servaas van Brabantse zijde bevat, terwijl het volgens het omschrift het gemeen zakenzegel van de gehele stad Tricht is.